

T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

H. 750-900 (M. 1349-1495) TARİHLERİ ARASINDA
YAZILMIŞ BAZI KIRAAT KAYNAKLARI
MÜELLİFLERİ VE İÇERİK ÖZETLERİ

HASAN KARGI

30713312190

Tez Danışmanı

DOÇ. DR. KERİM BULADI

İSTANBUL 2015

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : Hasan KARGI Numarası : 2501110996
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : Temel İslam Bilimleri Danışmanı : Doç. Dr. Kerim BULADI
Tez Savunma Tarihi : 18.12.2015 Saati : 10:30
Tez Başlığı : "H.750-900 (M.1349-1495) TARİHLERİ ARASINDA YAZILMIŞ BAZI KIRAAT KAYNAKLARI,
MÜELLİFLERİ VE İÇERİK ÖZETLERİ."

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış,
sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. ABDULLAH ÇİMEN		Kabul
2- DOÇ. DR. KERİM BULADI		Kabul
3- DOÇ. DR. ERDOĞAN BAŞ		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. MUSTAFA ATILLA AKDEMİR		
2- YRD. DOÇ. DR. MAHMUT AY		

H. 750-900 (M. 1349-1495) TARİHLERİ ARASINDA YAZILMIŞ BAZI KIRAAT KAYNAKLARI MÜELLİFLERİ VE İÇERİK ÖZETLERİ

HASAN KARĞI

ÖZ

H. Peygamber, kendisine vahyedilen Kur'ân âyetlerini vahiy kâtiplerine kaydettirmiş, sahabe de üstün gayret göstererek Kur'ân'ın toplanması ve çoğaltılması aşamalarında yoğun çaba sarfetmişlerdir. Bu sistemli çalışma sayesinde Kur'ân-ı Kerim, ruhsat, kolaylık ve zenginliğin bir ifadesi olan kırâat farklılıklarıyla beraber günümüze kadar tahrif olunmadan ulaşmıştır.

Bu çalışmada h. 750-900 (m. 1349-1495) yılları arasında, kırâat sahasında kaleme alınmış altı eser müellifleriyle beraber incelenmiştir. Bu araştırmada, önce her müellifin kısa biyografisi, ardından eserinin içerik özeti ortaya konulmuştur.

Bu altı eser, müelliflerin vefat tarihlerine göre tasnife tabi tutulmuştur. İncelenen bu eserlerin metotları belirtilerek genel değerlendirmeler yapılmıştır.

Son olarak bu 150 yıllık evrede, kaleme alınan altı eserin genel özellikleri, kırâat konularını ele alış tarzları, bu konuların eserdeki dağılımı ve hangi mevzuların ön planda tutulduğuna dair bilgiler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kırâat, H. 7-8 yüzyıl, Müellifler, Eserler

**SOME WRITERS OF QIRAAT SOURCES AND
ABSTRACTS OF ITS CONTENTS BETWEEN 750-900 H (1349-
1495 CE)**

HASAN KARĖI

ABSTRACT

Prophet Muhammad (p.b.u.h.) dictated Qur'anic verses to scribes of revelation, and then the companions had remarkable effort to collect and share Qur'an. Therefore The Qur'an arrived to our time with different qira'at as an easiness and richness without any distortion.

In this study some qira'at authors that lived between 750-900 H years, their works are examined shortly. Thus, six qira'at authors are selected with their books. First a short biography for each author is given, and then summary of their works has been revealed.

The six works are examined in chronological method. Classification in the study is based on the date of death for all authors. Essentially, methods in this works are indicated, and works are reviewed in general.

Finally, in this 150-year stage, the six works about qira'at are investigated in generally. Also we took cognizance of way of understanding for qira'at matters in this works. Thus we try to understand general characteristics of the qira'at works, analyzation of qira'at matters and their important matters.

Key Words: Qira'at, H. 7-8 century, Writers of Qira'at, Writings of Qira'at

ÖNSÖZ

İnsanlık tarihi; öğrenilmesi, öğretilmesi, ezberlenmesi ve üzerinde yapılmış sayısız çalışmayla, Kur'ân-ı Kerim gibi başka bir kitaba şahid olmamıştır. “*Şüphesiz o Kur'ân'ı biz indirdik, onu koruyacak olan da elbette biziz*” (Hicr 15/9) ifadesiyle Yüce Allah, mushaflara yazılmak, ezberlenmek ve şifâhen talim edilmek suretiyle Kur'ân'ı Kerim'in korunmasını bizzat üstlenmiştir. Kırâat alanında yapılan sayısız çalışmalar da bunun en önemli göstergesidir.

Kur'ân-ı Kerim, okunuşu, anlaşılması ve yorumlanmasına kadar bütün yönleriyle müslümanlar tarafından ele alınıp incelenmiştir. Kur'ân'ın okunuşuyla ilgilenen alan ise kırâat ilmidir. Bu kitabın yedi harf üzere okunmasına izin verilmesi ve neticede okuyuş farklılıklarının çeşitli olması kırâat ilmine olan ilgiyi daha da artırmıştır. Bu değişik kırâatların, farklı manaları değil, bir doğrunun değişik şekillerde ifade edilmesi şeklinde okunması bu ilmin etraflıca ele alınmasını sağlamıştır.

Bu çalışmada, h. 750-900 yılları arasında kaleme alınmış bazı kırâat eserleri incelenmiştir. Öncelikle bu dönemde yazılmış kırâat eserleri belirlenmeye çalışılmış, belirlenen eserler arasında bu çalışmada incelenecek eserler tespit edilmiştir. Bu eserleri seçmede, öncelikle eserlerin tahkikinin yapılması, kırâat alanında farklı konuları kapsaması ve müelliflerin vefat tarihlerinin bu dönemde olması gibi kriterler belirlenmiştir. Öte yandan bu dönemde yaşamış ve kırâat alanında ün yapmış olan İbnü'l-Cezerî (ö.833/1429)'nin eserlerine, kendisi ve eserleri hakkında müstakil çalışmalar yapıldığından dolayı değinilmemiştir. Ancak ikinci bölümdeki genel değerlendirmede hayatı ve kırâat ilmine olan katkısı kısaca belirtilmiştir.

Bu çalışmada belirlenen kıraat eserleri, üç bölümde incelenmiştir. Birinci bölümde h. 750-800 yıllarında tabakât ve kırâatın teorik yönüne ilişkin kaleme alınmış iki eserin içerik özetleri, müelliflerin kısa biyografik bilgileri ve dönemin genel özellikleri belirtilmiştir.

İkinci bölümde h. 800-850 yıllarında ferşu'l-hurûf tarzında kaleme alınmış iki eserin içerik özetleri, müelliflerin kısa biyografik bilgileri ve dönemin genel özellikleri ortaya konulmuştur.

Üçüncü ve son bölümde ise h. 850-900 yıllarında tecvid alanında kaleme alınmış iki eserin içerik özetleri, müelliflerin kısa biyografik bilgileri ve dönemin genel özellikleri verilmiştir.

Bu çalışmanın şekillenmesinde katkısı olan ve akademik çalışma alanındaki tavsiyelerini her zaman esirgemediğim benimle paylaşan, ufuk açıcı istişarelerini gördüğüm, saygıdeğer hocam Ragıp KÜÇÜKER'e öncelikle şükran borçluyum.

Çalışma sırasında, pratik kıraat eğitimi almamda emekleri geçen, Aşere Takrib İhtisas Kursu hocalarım Mustafa DEMİRKAN ve Ali FERŞADEFENDİOĞLU'na teşekkür ederim. Ayrıca yardımlarını gördüğüm İstanbul Tarîkini okuyan sınıf arkadaşlarıma, bu çalışmanın şekillenmesinde ve baştan sona okunmasında katkısı olan Abdullah DİLEK'e, tezimin daha verimli ve sistemli bir şekle gelmesinde ve özellikle de sonuçlanmasında emeği geçen danışman hocam Doç. Dr. Kerim BULADI'ya teşekkür ederim.

Çalışmam esnasında zamanımı esirgemek zorunda kaldığım eşim ve çocuklarıma şükranlarımı sunarım. Son olarak alakasını eksik etmeyen, tecrübe ve yönlendirmeleriyle her zaman desteğini gördüğüm merhum hocam Prof. Dr. Sıtkı GÜLLE'ye teşekkürü bir borç bilirim.

Hasan Karğı

İstanbul 2015

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	II
ABSTRACT.....	III
ÖNSÖZ	IV
KISALTMALAR LİSTESİ.....	IX
GİRİŞ	1
I. KİRÂAT İLMİNİN TANIMI.....	1
A. Sözlük Anlamı.....	1
B. Terim Anlamı	1
II. KİRÂAT İLMİNİN TARİHÇESİ	3
A. Kırâat İlminin Doğuşu	3
B. Kırâat İlminin Gelişmesi	4
1. Hz. Peygamber Dönemi	4
2. Sahâbe Dönemi	9
3. Kırâatların Yedi ve On Kırâat Şeklinde Sınırlanması.....	12
4. Kırâat İmamları.....	14
III. ARAŞTIRMA İLE İLGİLİ BİLGİLER.....	21
A. Konunun Amaç ve Önemi.....	21
B. Kaynaklar ve Yöntem.....	22
BİRİNCİ BÖLÜM	33
H. 750-800 (M.1349-1397) TARİHLERİ ARASINDA YAZILMIŞ BAZI KIRAAT KAYNAKLARI MÜELLİFLERİ VE İÇERİK ÖZETLERİ	33
I. İBN SELLÂR VE TABAKÂTÜ'L-KURRÂÎ'S-SEB'Â H.697-782 (M. 1297-1380)...	33
A. İbn Sellar	33
1. Hayatı.....	33
2. İlmi Kariyeri.....	33
B. Tabakâtü'l-Kurrâî's-Seb'a.....	34
1. Eser	34
2. İbn Sellar'ın Mukaddimesi.....	35
3. Kırâattaki Senedler Bölümünün Tetkiki	37
4. Eserde Yapılan Çalışmanın Genel Değerlendirilmesi.....	48

II. EBU'R-RIZA EL-HAMEVÎ ve EL-KAVÂID VE'L-İŞÂRAT li FUNÛNİ İLMİ'L-KİRÂAT(ö. 791/1388).....	50
A. Ebu'r-Rıza El-Hamevî	50
1. Hayatı.....	50
2. İlmî Kariyeri.....	50
B. el-Kavâid ve'l-İşârat li Funûni İlmî'l-Kırâat.....	52
1. Eser	52
2. Eserde Konuların Ele Alınışı	54
3. Eserde Öne Çıkan Özellikler.....	60
III. BİRİNCİ BÖLÜMDEKİ ESERLERİN VE H. 750-800 (M.1349-1397) DÖNEMİNİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ	62
İKİNCİ BÖLÜM.....	65
H. 800-850 (M.1397-1446) TARİHLERİ ARASINDA YAZILMIŞ BAZI KIRAAT KAYNAKLARI MÜELLİFLERİ VE İÇERİK ÖZETLERİ	65
I. İBNU'L-KÂSİH VE MUSTALAHU'L-İŞARAT H.716-801 (M. 1316-1398).....	65
A. İbnu'l-Kâsîh	65
1. Hayatı.....	65
2. İlmî Kariyeri.....	65
B. Mustalahu'l-İşarat fi'l-Kırâati'z-Zevâidi'l-Merviyeye	68
1. Eser	68
2. Eserin Usul Kısmı ve Ferş-i Hurûf Babları.....	72
3. Eserde Öne Çıkan Bazı Özellikler	77
II. KABAKABÎ VE İZÂHU'R-RUMÛZ VE MİFTÂHU'L-KUNÛZ H. 777-849 (M. 1375-1445).....	79
A. Kabakabî	79
1. Hayatı.....	79
2. İlmî Kariyeri.....	80
B. İzâhu'r-Rumûz ve Miftâhu'l-Kunûz	81
1.Eser	81
2. Eserde Usûl Kısmına Dair Örnekler	83
3. Ferş-i Hurûf Babının Tetkiki.....	87

4. Eser Hakkında Genel Değerlendirme	88
III. İKİNCİ BÖLÜMDEKİ ESERLERİN VE H. 800-900 (M. 1397-1495) DÖNEMİNİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ.....	90
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	94
H. 850-900 (M. 1446-1495) TARİHLERİ ARASINDA YAZILMIŞ BAZI KIRAAT KAYNAKLARI MÜELLİFLERİ VE İÇERİK ÖZETLERİ	94
I. BİKÂÎ VE el-KAVLÜ’L-MÜFİD FÎ USULİ’T-TECVİD H. 809-885 (M. 1406-1480)	94
A. Bikâî.....	94
1. Hayatı.....	94
2. İlmî Kariyeri.....	94
B. el-Kavlü’l-Müfid fî Usûli’t-Tecvid	96
1. Eser	96
2. Tecvid Konuları	97
3. Eserin Metodu ve Bazı Özellikleri.....	104
II. SENHÛRÎ VE EL-CÂMIÛ’L-MÜFİD FÎ SINÂATİ’T-TECVİD H. 810-894 (M. 1407-1488).....	106
A. Senhûrî	106
1. Hayatı.....	106
2. İlmî Kariyeri.....	106
B. Kitabü’l-Camiü’l-Müfid fî Sinâati’t-Tecvid.....	107
1. Eser	107
2. Kur’ân’ı Okumanın ve Okutmanın Fazileti Babı.....	109
3. Nahivcilerin Harflerdeki İhtilafı ve Zaid Altı Harf Bölümü.....	111
4. Harflerin Mahreçleri ve 29 Harf İçin Açılan Bablar	114
5. Eserde Yapılan Çalışmanın Genel Değerlendirilmesi.....	121
III. ÜÇÜNCÜ BÖLÜMDEKİ ESERLERİN VE H. 850-900 (M. 1446-1495) DÖNEMİNİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ	123
SONUÇ	125
Bibliyografya	129

KISALTMALAR LİSTESİ

Ar.	Arapça
Bkz.	Bakınız
CE	Christian Era (Milattan Sonra)
çev.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed.	Editör
İng.	İngilizce
Krş.	Karşılaştırınız
md.	Madde
ö.	Ölümü
v.	Vefatı
s.	Sayfa
thk.	Tahkik
ts.	Tarihsiz
v.d.	Ve diğerleri
y.	Yaklaşık
y.ö.	Yaklaşık ölümü
yy.	Yüzyıl
yay. haz.	Yayına hazırlayan

GİRİŞ

I. KİRÂAT İLMİNİN TANIMI

A. Sözlük Anlamı

Kırâat kelimesi “k-r-e” kökünden türemiş bir isimdir. Bu isim sözlükte kadının âdetli olması, âdetten temizlenmesi, iki aybaşı arasındaki müddet, hamile kalmak veya doğurmak, bir şeyi toplamak, birbirine katmak gibi anlamlara gelir.¹

Okumak ve nakletmek manasına gelen kırâat kelimesinin “k-r-e” kökünden semâî mastarı,² nağmeli veya namesiz, sesli veya sessiz tilavet etmek anlamında da kullanılır. Ayrıca sözlükte kırâat kelimesi, Kur’ân kelimesi ile aynı anlamdadır.³ Kur’ân-ı Kerim’de kırâat kelimesi “karee”, “kurie”, “nakrauahu”, “litekrauhu”, “ikra”, “senukriuke” “kara’nâ” ve “Kur’ân”⁴ şeklinde fiil ve mastar kalıplarında gelir. Bu kalıplar okumak, okunuş, okutmak, bir araya getirmek ve namaz manalarına gelir.⁵

B. Terim Anlamı

Kırâat kelimesinin ıstılah manası farklı şekillerde tanımlanmıştır. İbnu'l-Cezerî (ö.833/1430), kırâat ilmini “Kur’ân kelimelerinin tilavet şekilleriyle ve ravilerine nispet edilerek farklı vecihlerde okunmasıyla ilgilenen bir ilim dalıdır”

¹ İbn Manzur, Cemâlüddin Muhammed b. Mukarrem, *Lisânu'l-Arab*, Daru's-Sadr, Beyrut, 1955, “k-r-e” maddesi; er-Râğib el-isfahânî, *Mufredâtu Elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Safvan Adnan Dâvudî, Dâru'l-Kalem, Şam, 2002. s.668, “k-r-e” maddesi; Muhammed Bessam Ruşdi ez-Zîn, *Mucemu'l-Mufehres li Meâni'l-Kur'âni'l-Azim*, Dâru'l-Fikr, Şam, 1995, II, 919. “k-r-e” maddesi; s.603.

² John Penrice, *Kur'ân Sözlüğü*, çev. Ömer Aydın, İşaret Yayınları, İstanbul, 2010, s.244.

³ Muhtar Fevzi en-Neâl, *Mevsuâtu el-Fâzi'l-Kur'âniyye*, Dâru't-Turâs, Haleb, 2003. s. 203; (فإذا قرأناه “فاتبع قرأناه” O (Kur'ân)'ı sana okuduğumuz zaman sen onun okunuşunu takip et. Ayetin son lafzı olan “قرأناه”, kırâat anlamında kullanılmıştır.) Kiyâme, 75/17.

⁴ Kiyame, 75/17; el-A'la, 87/6; Şuarâ, 26/199; İnşikak, 61/84; İsrâ, 17/106.

⁵ Mahmut Çanga, *Kur'ân-ı Kerim Lugatı*, Timaş Yayınları, İstanbul, 1991, s. 385. “k-r-e” maddesi.

şeklinde tarif etmiştir.⁶ Ragıb el-İsfahanî (ö. V./IX. yüzyılın ilk çeyreği)'ye⁷ göre, tertil esnasında harfleri ve kelimeleri birbirine eklemek ve katmaktır.⁸

Karaçam, kırâatı “Kur’ân-ı Kerim’in âyetlerini nakledenlerin muhtelif anlayış ve rivayetlerine göre Kur’ân kelimelerinin nasıl edâ edileceğini bildiren ilimdir”⁹ şeklinde tanımlar. Diğer tarifinde “Kırâat imamlarından birinin, rivâyetler ve tarikler bir olmakla beraber Kur’ân-ı Kerim’in telaffuzunda kendisinden başkasına muhalif olarak sahip olduğu mezhebidir”¹⁰ tanımını yapar.

Muhsin Demirci'nin kırâat tanımı ise, “Herhangi bir kelime üzerinde med, kasr, hareke, sükun, nokta ve i’rab bakımından meydana gelen değişiklikler”¹¹ şeklindedir. Diğer tarifinde ise, “Kırâat imamlarından birinin başkasına muhalif olarak gerçekleştirdiği okuma şeklidir.” der.¹²

Başka bir tarifte “Kırâat imamlarından birinin, rivayetler ve tarikler aynı olmak kaydı ile Kur’ân-ı Kerim’in telaffuzunda başkasına muhalif olarak sahip olduğu mezheptir. Bu muhalefetin, harflerin ya da şekillerin telaffuzunda olması farketmez.”¹³

Bütün bu tariflerde ön palana çıkan iki husus vardır. Biri kırâatın edâ keyfiyeti ve tecvid ilmiyken, diğeri Kur’ân-ı Kerim’in muhtelif vucuhatlarıdır. İbnu'l- Cezerî kırâat tanımında kırâatın edâ keyfiyeti ve farklı okuyuşların yanında, bu muhtelif rivayetleri isnad etme zorunluluğu da getirmesi, tanımı daha kapsayıcı kılmıştır. Aynı zamanda bu tanım, İbnu'l-Cezerî eserinde¹⁴ belirttiği gibi nahiv, dil ve tefsir ilimlerini kapsamın dışına atmaktadır.

⁶ Ebu'l-Hayr Şemsuddin Muhammed b. Muhammed İbnu'l-Cezerî, *Muncidu'l-Mukriîn ve Murşidu't-Tâlibîn*, thk. Ali b. Muhammed İmran, Dar'u Âlemi'l-Fevaid, Mekke, 1998, s. 49.

⁷ Klasik kaynakların çoğunda ölüm tarihinden ya bahsedilmez veya bilinmediği söylenir. Geniş bilgi için bkz. Ömer Kara, “Ragıb el-İsfahanî”, *D.İ.A.*, İstanbul, 2007, XXXIV, 554.

⁸ Râğıb el-isfahânî, *Mufredâtu elfâzi'l-Kur’ân*, çev. Yusuf Türker, Pınar Yayınları, İstanbul, 2007, s. 1203.

⁹ İsmail Karaçam, *Kur’ân-ı Kerim’in Nüzulü ve Kırâatı*, M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 235.

¹⁰ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerim’in Nüzulü ve Kırâatı*, s. 241.

¹¹ Muhsin Demirci, *Kur’ân Tarihi*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2010, s.157.

¹² Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2009, s.134.

¹³ Mustafa Özel, *Kur’ân ve Tefsir Sözlüğü*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2006. s. 90.

¹⁴ İbnu'l-Cezerî, *Muncidu'l-Mukriîn ve Murşidu't-Tâlibîn*, s. 49.

II. KIRÂAT İLMİNİN TARİHÇESİ

A. Kırâat İlminin Doğuşu

Kırâat ilminin doğuşu, Kur'ân-ı Kerim'in nüzûlü ve Hz. Peygamber'in inen âyetleri kendisine bildirildiği şekilde ashabına öğretmesiyle başladığını söyleyebiliriz. Zamanla farklı kabilelerin veya toplumların Müslümanlığı kabul etmeleri sonucunda da farklı kırâatlara veya yedi harfe ruhsat verilmiştir.

Ruhsat, kolaylık ve zenginliğin bir ifadesi olan yedi harfin indiriliş zamanını kesin olarak tespit etmek mümkün olmamakla beraber,¹⁵ hicretten sonra Medine'de indirildiğine dair karine ve görüşler oldukça fazladır. Mekke döneminde indirildiğini iddia edenler olmuşsa da bu görüşlere itibar edilmemiştir.¹⁶ Zira Mekke'de bulunan kabileler, Kureyş kabilesine bağlı ve bu lehçeyi konuşmaktaydılar. Böylece Kur'ân'ın nüzûlü, tâlim ve tilaveti Kureyş lehçesine göre olmaktadır.¹⁷

Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicret etmesi sonucunda Kureyş lisanı dışında farklı lehçelere sahip olan Araplar ve Arap dilinin çeşitli lehçelerini konuşan yahudi, hıristiyan, Habeşli, İranlı, Rum vb. birçok etnik ve dîni bünyeye sahip insanlar, Müslüman olarak bu toplumun içine dahil olmuşlardır. Bu aşamada tek lehçeye sahip (Kureyş) Mekke toplumunda görülmemiş olan “teleffuz ve “anlam” temelli bir kısım problemler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu olaylar neticesinde ve muhtelif kabile veya toplumlar arasında kırâatın suretle yayılmasını temin etmek gâyesiyle yedi harf ruhsatına müsaade edilmiştir.¹⁸

¹⁵ Abdurrahman Çetin, *Yedi Harf ve Kırâatlar*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2010. s. 166.

¹⁶ Hz Ömer ile İbn Hişam arasında Furkan Sûresi hakkında vukû bulan tartışmadan hareketle bu ruhsatın Mekke döneminde başladığını ileri sürenler olmuşsa da bu doğru değildir. Bunlar Furkân Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğundan hareketle bu iddayı ortaya koyarlar. Halbuki İbn Hişam Mekke'nin fethi günü Müslüman olmuştur. Bkz. Mehmet Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, Fecr Yayınları, Ankara, 2005, s. 17.

¹⁷ Mehmet Dağ, *Geleneksel Kırâat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, İsam Yayınları, İstanbul, 2007, s.32.

¹⁸ Muhammed Habeş, *el-Kırââtü'l-Mütevâtira*, Daru'l-Fikr, Dimeşk, 1999, s. 27; Kurtubî Muhammed b. Ahmed, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Daru Kutubi ilmiyye, Beyrut, 1992 s.30; Dağ, *Geleneksel Kırâat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, s.33; Çetin, *Yedi Harf ve Kırâatlar*, s. 167.

B. Kırâat İlminin Gelişmesi

1. Hz. Peygamber Dönemi

Cibril tarafından kendisine vahyedilen Kur'ân âyetlerini ezberlemek için acele eden ve çaba sarfeden Hz. Peygamber, “*Sana vahyedilmeden Kur'ân-ı okumakta acele etme. Zira O Kur'ân'ı senin kalbinde toplamak ve sana okumak bize düşer*”¹⁹ âyetiyle uyarılmış ve kendisine vahyedilen ayetlerin kalbine yerleştirileceğine dair söz almıştır. Cebrail (a.s)'ın öğrettiği bu okuyuşları Hz. Peygamber'den alan ve hıfzeden ashâb, Kur'ân-ı Kerim'i başkalarına aynı şekilde nakletmiştir.²⁰

Hz. Peygamber, Kur'ân-ı öğrenmek-öğretmek hususunda ashabına birçok teşvikte bulunmuştur.²¹ Bu teşvik neticesinde bazı sahâbe, Kur'ân tâlimine yoğunlaşmış ve Efendimiz'in övgüsüne mazhar olmuştur. Bundan dolayı Hz. Peygamber “*Kur'ân-ı şu dört kişiden alınız; Abdullah b.Mesud, Sâlim Mevlâ b. Huzeyfe, Muaz ve Ubeyy b. Ka'b*”²² buyurmuştur. Bunlardan başka Zeyd b. Sâbit, Ebu'd-Derdâ, Osman b. Afvan, Ali b. Ebî Tâlib ve Ebû Musa el-Eş'arî de Kur'ân ilminde öne çıkan sahâbilerdir.²³ Bu sahâbiler, Kur'ân-ı tâlim ederken hiçbir şüphe ve vehim kalmayacak şekilde herhangi bir harfin isbatı, hazfî, sükûn durumunu ihmal etmemiştir.²⁴ Aynı şekilde Kur'ân'ın farklı kırâatlarını -ferşu'l-hurûf olsun usul kısmına ait tüm seslendirmeler (imâle-beyne-teshil-idğam vb.) olsun- Hz. Peygamber'den aldıkları gibi insanlara öğretmişlerdir.²⁵

¹⁹ Kıyâme, 17/75. Benzer ayet için bkz. Tâha, 20/114.

²⁰ Abdullah Emin Çimen, *Hafızlık Tarihi ve Türkiye'de Hafızlık Kurumunun İşlevselliği*, İstanbul, 2010, s.18.

²¹ Kur'ân-ı kekeleyerek okuyan kimseye iki sevap verileceği belirtilmiştir. Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, thk: Muhammed Dib el-Buğa, Dâru İbni Kesir, Dımaşk, 1993, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 30.

²² Buhari, *Fedâilü'l-Kur'ân* 8.

²³ Suyûfî, Celâlettin Abdurrahman b. Ebi Bekr, *el-İtkân fî Ulûmu'l-Kur'ân*, İbn Kesir Yayınları, Şam, 2006, I, 222.

²⁴ Ebu'l-Hayr Şemsuddin Muhammed b. Muhammed İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-Kırâati'l-Aşr*, thk. Muhammed Dib el-Buğa, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, I, 6.

²⁵ Muhammed Habeş, *el-Kırâati'l-Mütevâtira*, Dâru'l-Fikr, Dımeşk, 1999, s. 26.

Yedi harf ile ilgili Efendimiz'den birçok hadis rivayet edilmiştir. Bu hadislerden en yaygın olanı “*Muhakkak bu Kur’ân yedi Harf üzere indirilmiştir; o Kur’ân’dan kolayınıza geleni okuyun*”²⁶ hadisidir.

Ubeyy b. Kâ'b'tan nakledilmiştir; “Hz. Peygamber Benû Ğıfar suyunun yanında iken, Cebrâil ona geldi ve “*Muhakkak Allah, ümmetinin Kur’ân’ı bir harf üzere okumalarını sana emrediyor*”, dedi. Hz Peygamber de: “*Allah’tan mağfiret isterim, ümmetimin gücü buna yetmez*” dedi. Rivayetin devamında Cebrâil Allah’ın iki ve üç harf üzere okumalarını emrettiğini Rasulullah’a söyler ve her defasında Hz. Peygamber: “*Allah’tan bağışlanmamı isterim, Ümmetimin buna gücü yetmez*” cevabını verir. Sonra Cebrâil dördüncü defa gelerek “*Şüphesiz Allah ümmetine yedi harf üzere okumalarını emrediyor, hangi harfle okurlarsa isabet ederler*”²⁷ demiştir.

Hz. Ömer kırâat konusunda önemli ipucu verecek hadiseyi şöyle anlatır:

Rasulullah hayatta iken Hişâm b. Hakîm’in (namazda) Furkan Sûresi’ni okuduğunu işittim. Hişâm bu sûreyi Rasulullah’ın bana öğrettiğinden farklı şekilde okuyordu. Az kalsın namazda üzerine atılacaktım, ancak selam verinceye kadar sabrettim. Namazı bitirir bitirmez yakasını tuttum ve “*Bu sûreyi bu şekilde sana kim okuttu?*” diye sordum. Hişâm “Rasulullah okuttu” dedi. Ben de ona “*Yalan söylüyorsun, çünkü Rasûlullah bu sûreyi bana, senin okuduğundan başka bir şekilde okuttu*” dedim ve yakasından tutarak onu Rasûlullah’a götürdüm ve “*Ey Allah’ın Rasûlü! Şu adamın Furkan Sûresi’ni, bana öğrettiğinden farklı bir şekilde okuduğunu işittim*” dedim. Hz. Peygamber bana: “*Hişâmın yakasını bırak dedi*” ve ona da: “*Ey Hişâm! Oku*” diye emretti. Hişâm da daha önce kendisinden duyduğum şekilde söz konusu sûreyi okudu. Daha sonra Hz. Peygamber: “*Bu sûre böyle indirildi*” buyurdu. sanra da bana: “*Ey Ömer! Oku*” diye emretti. Ben de Rasûlullah’ın

²⁶ Buhârî, *Fedâilü'l-Kur’ân*, 5, 7270; Ebû Dâvud, *Vitr*, 22; Tirmizî, *Kırâat*, 11.

²⁷ el-Müslim Ebu'l-Hayr Müslim b. el-Haccac el-Kuşeyrî en-Nisabûrî, *el-Câmiî's-Sahih*, Dâru'l-Mârifê, Beyrut, 1999, *Salâtü'l-Müsâfirîn*, 274; Ebû Dâvûd, *Vitr*, 22; Tirmizî, *Kırâat*, 11; Nesâi, *İftitah*, 38.

vaktiyle bana okuttu gibi okudum. Hz Peygamber: “Böylece indirildi. Kur’ân Yedi harf üzere indirilmiştir, ondan kolayınıza geleni okuyun” buyurdu.²⁸

İbn Abbâs’tan nakledilen bir rivayette, Hz Peygamber Şöyle buyurmuştur: “Cibril Bana Kur’ân’ı bir harf üzere okuttu. Ancak artırması için muracatta bulundum. Her muracatımda o da artırıyor. Nihayet yedi harfe çıktı ve orada kaldı.”²⁹

Enes b. Mâlik, Übeyy b. Kâ’b’ın şöyle dediğini nakleder:

Müslüman olduğumdan beri kalbime hiç şüphe düşmemişti. Ancak ben bir âyeti okudum, birisi de benim kırâatımdan başka bir kıraatte okudu ona:

- Bana Rasûlullah böyle okudu, dedim. Adam:

-Bana da Rasûlullah böyle okuttu, dedi. Hz Peygamber’e vardım dedim ki:

-Ey Allah’ın Elçisi! Siz bana bu âyeti şöyle okutmuşsunuz değil mi? Hz. Peygamber:

-Evet, diye cevap verdi. O şahıs da:

-Bana şöyle şöyle okutmadınız mı? diye sorunca, Rasûlullah şöyle buyurdu:

-Evet. Muhakkak ki Cibril ve Mikâil bana geldiler. Cibril sağıma, Mikail de soluma oturdu. Cibril: Kur’ân’ı bir harf üzere oku, dedi. Mikâil: Arttırmasını iste dedi. Nihayetinde Yedi harf’e ulaştı. Bunların hepsi şâfidir, kâfidir.³⁰

İbnü’l-Cezerî (ö. 833/1429) yedi harf ile ilgili hadislerin senedinde 19 sahâbinin ismini tespit etmiştir.³¹ Taberî (ö. 310/922) ise konuyla ilgili 40 hadis nakletmiş ve bunların senedlerinde 12 sahâbinin ismini belirtmiştir.³² Suyûtî

²⁸ Buhârî, *Fedâilü’l-Kur’ân*, 5, 27, *Tevhid* 53, *Bed’ü’l-Halk*, 6, Murteddun 9, *Husumât* 4; Müslim, *Salâtü’l-Müsâfirîn*, 270; Ebû Dâvud, *Vitr*, 22; Tirmizî, *Kırâat*, 11; Nesâî, *İftitah*, 37; Malik b. Enes, *el-Muvatta*, *Kur’ân*, 5.

²⁹ Buhârî, *Fedâilü’l-Kur’ân*, 5; Müslim, *Salâtü’l-Müsâfirîn*, 272.

³⁰ Nesâî, *İftitah*, 37.

³¹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi Kırâati’l-Aşr*, I, 21.

³² Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Camîu’l-Beyân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin, Dâru Âlemi’l-Kütub, Riyad, 2003, I, 30-32.

(ö.911/1505) el-itkan adlı eserinde seneddeki sahabî sayısını 21 olduğunu nakleder.³³ Abdurrahman Çetin'e göre yedi harf ile ilgili hadislerin senedinde 27 sahâbî vardır.³⁴

Abdussabûr Şâhine göre yedi harf ile ilgili hadislerin sayısı 46 olup, bunlardan 34 tanesi herhangi bir tenkide tabi tutulmayacak kadar sahihtir.³⁵ Denilebilir ki yedi harfle ilgili hadislerin çoğu, muteber hadis kaynaklarında yer alan sağlam rivâyetlerdir ve bunların hepsinde ortak olarak bulunan, “*Kur’ân yedi harf üzere indirilmiştir, ondan kolayınıza geleni okuyun*” cümlesi, tevâtür derecesine ulaşmıştır. Ayrıca bu rivâyetlerin pekçoğunda, birden fazla sahâbînin farklı okuyuşları sebebiyle, duruma açıklık getirmesi için Hz. Peygambere başvurdukları ve onun da, Kur’ân’ın yedi harf üzere indirildiğini bildirerek, kendilerine öğretildiği ve kolaylarına geldiği şekilde okumaları istediği anlaşılmaktadır.³⁶

Yedi harf ile ilgili haberler ve rivayetler çok ve yaygın olmasına rağmen, yedi harfin mahiyeti üzerinde fikir birliğine varılamamıştır. Kur’ân ilimlerine dair kaleme alınan birçok eserde yedi harfin mahiyeti ile ilgili çok sayıda görüş belirtilir. İtkan’da konuyla ilgili 40 farklı görüş olduğu vurgulanır.³⁷ el-Burhan’da Yedi Harf, on dört maddede sıralanır.³⁸

Konuyla ilgili rivayetlere bakıldığı vakit görülür ki, konu hakkında nakledilen hadisler sadece Kur’ân’ın yedi harf üzere indirildiği gerçeğini vurgulamaktan ve bu husustaki kolaylığa dikkatleri çekmekten ibaret olup, yedi harfin mahiyetini ortaya koyucu nitelikte değildir. Konuyla ilgili çok fazla görüşün ortaya atılmasının sebebi de budur.³⁹

Öte yandan sahâbîler, Kur’ân âyetlerinin okunuşundaki ihtilafları, halletmesi için Rasûlüllah’a götürmüş ve her defasında “*Kur’ân yedi harf üzere nazil olmuştur*” cevabını almışlardır. Ancak hiçbir sahabî, yedi harfin mahiyetini Hz.

³³ Celeleddin Abdurrahman es-Suyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an*, İbni Kesir yayımları, Şam, 2006, I, 222-230.

³⁴ Abdurrahman Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, s. 166.

³⁵ Abdussabûr Şâhin, *Târihu'l-Kur'ân*, s. 25-26.

³⁶ Demirci, *Kur'ân Tarihi*, s.149; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, s. 91.

³⁷ Suyûtî, *el-İtkân*, I, 154.

³⁸ Bedreddin Muhammed b. Bahâdır Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhan fi Ulûmi'l-Kur'ân*, neşr: Mustafa Abdulkadir Âta, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1980, I, 211.

³⁹ Demirci, *Kur'ân Tarihi*, s. 149-150.

Peygamber'e sormamıştır. Muhtemelen ashâb yedi harfin “kırâatta kolaylık ve ruhsat” olduğunu ve madde madde sayılacak bir şey olmadığını bildikleri için böyle bir suâle gerek görmemişlerdir.⁴⁰

Yedi harfin mahiyetiyle ilgili kırka yakın görüş bulunmaktadır. Bunların en önemlileri şunlardır:

-Yedi harf çok sayıda farklı kıraat demektir. Buna göre “yedi” kavramı ile bilinen yedi sayısı değil “çokluk” kastedilmiştir ki sayı belirtmeksizin birden fazla kırâatlar anlaşılacaktır.

-Yedi harf, yedi vecihtir. Yani bir şeyin aynı anlama gelen çeşitli lafızlarla söylenmesidir.”ekbil, teal, helümme” lafızlarının “gel” anlamında kullanılması gibi.

-Yedi harf, lehçelerin edâ ve şive farklılığından doğan kırâat çeşitleridir. (Feth-imâle, hemz-teshil, terkik-tefhim, med, idğam, işmam, sekte vb.)

-Arap dilinin yedi lehçesidir. Çoğunluğun görüşüne göre bu lehçeler, Kureyş lehçesi başta olmak üzere, Hüzeyl, Sakîf, Hevâzin, Kinâne, Temim ve Yemen lehçeleridir.

-Yedi harf, Kur’ân’ın mutlaka yedi lehçe ile değil, yer yer farklı lehçelerle okunabileceğinin ifadesidir.⁴¹

Yedi harf meselesi Rasûlüllah’ın sağlığında ortaya çıkan bir okuma kolaylığı ve sınırlı bir ruhsat iken sonradan kırâat farklılıklarının ve vecihlerin de önemli bir dayanağı olmuştur. Temel hedefi Kur’ân’ın geniş halk kitleleri tarafından öğrenilmesi ve okunması olan yedi harf ruhsatı ile bir yandan yeni bir ilmin temelleri atılmış, öte yandan islam toplumunun farklılıklara açık ve hoşgörülü olduğu gösterilmek istenmiştir.⁴² Nitekim bazı rivayetlerde Hz. Peygamber: “*Allah’ın affını ve mağfiretini dilerim; benim ümmetimin buna gücü yetmez*”⁴³; “*Ey Cibrîl. Ben,*

⁴⁰ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, s. 92.

⁴¹ Geniş bilgi için bkz. İbnu’l-Cezerî, *en’Neşr fî Kırââti’l-Aşr*, I, s. 26-27; Suyûtî, *el-İtkân*, I, 145-155; Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 214-219; Ünal, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, s. 69; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, s. 91.

⁴² Abdulhamit Birişik, *Kırâat İlmi ve Tarihi*, Emin Yayınları, İstanbul, 2004, s. 29.

⁴³ Müslim, *Salâtü’l-Müsâfirîn*, 274; Ebû Dâvûd, *Vitr*, 22; Nesâî, *İftitah*, 38.

*Ümmî bir ümmete gönderildim. Bunlar arasında kocamış kadınlar, ihtiyar erkekler, köle ve câriyeler ve hiç kitap okumamış kimseler vardır. Onu ümmetime hafiflet*⁴⁴ buyurarak bu gerçeği belirtmiştir.

Hız. Peygamber'in Kur'ân öğretiminde, kendisinin daha önce okuma yazma bilmediği gerçeği göz önüne alındığında⁴⁵ bu ta'limin şifâhen yaptırdığı söylenebilir. Ancak Hız. Peygamber'in farklı lehçeleri bilmesiyle beraber⁴⁶ bunu ashâbına nasıl uyguladığına dair ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Kimisi Kur'ân'ı bir lehçe ile alırken kimisi iki veya daha fazla lehçe üzere almışlardır. Ayrıca Hız. Peygamber'in farklı zamanlarda aynı âyet veya sûreleri farklı vecihlerde okuduğu söylenebilir. Genelde ise insanlara tek kırâat ve tek lehçe (Kureyş lehçesi) ile okutmuştur. Rasûlullah inen vahyin tilavetinde bir zorluk çıkarmamış ve herkesin kendi lehçesine göre Kur'ân okumalarına izin vermiş ve bu ruhsat vefat ettiği zamana kadar devam etmiştir. Bu ruhsatın kalktığına dair bir haberin olmaması, Hız. Peygamber'in vefatından sonra, sahâbe tarafından ruhsat ve kolaylığın bir ifadesi olan farklı kırâatları uygulamaya devam etmesine yol açmıştır.⁴⁷

2. Sahâbe Dönemi

Hız. Peygamber zamanında Kur'ân'ın tamamı yazılmış ve birçok ashâb tarafından ezberlenmiş ancak bir cilt ya da kitap haline getirilmemişti. Vahyin nuzûlünün devam etmesi, kurrânın çok olması, islamiyetin çok genişlememesi, yazıdan çok hıfza ve şifâhen ta'lime önem verilmesi gibi âmiller, Kur'ânın bir mushafta toplanamamasına sebep olmuştur.⁴⁸

Hız. Ebubekir döneminde meydana gelen Yemâme savaşında birçok Kurrâ sahâbenin şehit edilmesi hadisesi,⁴⁹ Kur'an'ın korunması konusunda endişelere neden olmuş ve bu durumun Kur'ân'ın zararına bir netice doğurabileceğini düşünen

⁴⁴ Tirmizî, *Kırâat*, 11.

⁴⁵ Ankebût, 29/48.

⁴⁶ Erdoğan Baş, *Kur'ân'ın Uslûbu ve Tekrarlar*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2003, s. 34.

⁴⁷ Şâhin, *Târihu'l-Kur'ân*, s. 81; Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, s. 23

⁴⁸ İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzulü ve Kırâati*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, İstanbul, 1995, s. 165.

⁴⁹ Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 3.

Hz. Ömer, Kur'ân'ın toplanma fikrini Hz. Ebûbekir'e açmıştır. Hz. Ebûbekir, başlangıçta Rasûlullah'ın yapmadığı böyle bir işi, nasıl yapabileceğini söylemişse de, sonradan kalbi bu konuda mutmain olmuş ve Hz. Ömer'in görüşünün isabetli olduğuna karar vermiştir. İlk iş olarak Zeyd b. Sâbit başkanlığında bir komisyon kuran Halife Ebûbekir, cem' işini hız kesmeden başlatmıştır. Konu ashâba duyurulmuş, çeşitli bölgelerde bulunan sahabîlere haber gönderilmiş, yanlarında yazılı Kur'ân nüshaları ve parçaları olanların iki şahitle birlikte bunları heyete getirmeleri istenmiştir. Zeyd ve heyet üyeleri, muhtelif sahâbîlerin elinde dağınık olarak bulunan ve iki şahitle beraber getirilen Kur'ân nüshalarını, son arzayı⁵⁰ dikkate alarak kontrol etmiş ve yazmışlardır. Kur'ân âyetlerini iki kapak arasında cem' işinde başarılı olan Zeyd b. Sâbit başkanlığındaki heyet, Kur'ân metnini koruma hedefine ulaşmışlardır. İlk olarak Hz. Ebûbekir'in yanında kalan Mushaf daha sonra Hz. Ömer'e, onun vefatıyla da kızı ve aynı zamanda Rasûlullah'ın eşi olan Hafsa'da kalmıştır.⁵¹

Kur'ân iki kapak arasına cem' edilmiş, ancak ümmet arasında okuyuş farklılıklarını ve buna dayalı olarak ortaya çıkan tartışmaları tamamıyla ortadan kaldıramamıştır. Hz. Ebûbekir'den sonra Hz. Ömer ve Hz. Osman zamanında fetihlerin genişlemesi, Arabistan ile birlikte Irak, İran, Şam ve Mısır'ın islam topraklarına girmesini sağlamıştır. Bunun neticesinde Mushaf'ın farklı okuyuşlara açık bir yazım hattının olması ve sahâbîlerin her birinin de, bu bölgelerdeki insanlara Kur'ân'ın farklı kırâatlarını öğretmeleri, ihtilafları beraberinde getirmiştir. Farklı sahâbîlerden kırâat öğrenen bazı talebeler savaş ve hac gibi nedenlerle bir araya geldiklerinde, her biri kendi hocasında öğrendiği kırâatın daha doğru olduğunu söylemiş, hatta başka kırâatları inkar edebilmişlerdir.⁵²

⁵⁰ Efendimizin vefat ettiği sene içerisindeki Ramazan ayında Cebrâil'in, Kur'ân-ı Rasûlullah ile mukabele etmesi hadisesi için bkz. Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 7; Kerim Buladı, "*Mâide-i Kur'ân*" *Kur'an Sofrası*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2009, s. 52.

⁵¹ Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 3-4; Suyûtî, *el-İtkân*, I, 181-182; Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 233-240; Ebû Bekr Ahmed b. Musa b. el-Abbâs et-Temîmî İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a fi'l-Kırâat*, Dâru'l-Maarif, Kâhire, 1980, s. 10-11; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzulü ve Kırâatı*, s.166; Birişik, Abdulhamit, *Kırâat İlmi ve Tarihi* s. 35-36.

⁵² Birişik, *Kırâat İlmi ve Tarihi* s. 38-39; Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, s. 23.

Kur'ân'ın farklı kırâatlarındaki ihtilafı sadece Arap olmayanlar değil, Araplar ve hatta Hz. Osman'ın bile bizzat müşahade ettiği bir mesele olmuştur. Azerbeycan ve Ermenistan seferlerine katılan ve bu tartışmalara şahid olan Huzeyfe, Hz. Osman'a gelerek: “*Ey Mümilerin emiri! Müslümanlar, Yahudi ve Hıristiyanlar gibi ihtilafa düşmeden bu ümmeti bu ihtilaftan koru*”⁵³ diyerek durumun ciddiyetini kendisine haber vermiştir.

Durumun ehemmiyetini kavrayan Hz. Osman, ilk iş olarak Hz. Hafsa'dan tekrar iade etmek şartıyla Hz. Ebûbekir'in Mushafını istemiş ve çoğaltma işini yine Zeyd b. Sâbit başkanlığında Sâid b. Âs, Abdullah b. Zübeyr ve Hâris b. Hişam'dan oluşan heyete vermiştir. Bu çalışmada Hz. Osman'ın heyete önemli uyarısı, Kur'an âyetlerinde ihtilafa düşüldüğü vakit Kureyş lehçesinin dikkate alınması gerektiği olmuştur. Nitekim “التابوت” kelimesindeki ت' nın açık mı, yoksa ta-i marbuta “ة” şeklinde mi kaleme alınması gerektiğiyle ilgili tartışmanın sonucunda Kureyşlilerin hattı olan açık “tâ” ile yazılması uygun görülmüştür.⁵⁴

Bu yoğun çalışma neticesinde Hz. Ebûbekir'in Mushaf'ından yedi adet nusha istinsah edilmiş ve bunlardan biri Medine'de bırakılmış diğerleri Mekke, Basra, Kûfe, Şam, Yemen ve Bahreyn'e gönderilmiştir. Hz. Osman bu beldelere mushaflarla beraber insanlara kolaylık olması için kârilere de göndermiştir. Zeyd b. Sâbit, Medine'de kalmış, Abdullah b. Sâib Mekke'ye, Ebû Abdurrahman es-Sulemî, Kûfe'ye, Muğîre b. Şihab Şam'a, Âmir b. Kays Basra'ya gönderilmiştir. Böylece bu kârilere gittikleri beldeler de hafız ve kurrâ yetiştirerek farklı kırâatların okunması ve yayılmasında büyük hizmetlerde bulunmuşlardır.⁵⁵

Hz. Osman, istinsah işini tamamladıktan sonra, elinde şahsi nüshaları bulunan sahâbîlerin onları yakmasını istemiştir. Çünkü şahsi nüshalarda bulunan bazı hatalar, eksiklikler veya sahâbenin tefsir sadedinde not aldığı bazı müdrec okumalar, ihtilafı ve tartışmaları yeniden gün yüzüne çıkarabilecek mevzulardı. Zira Hz. Osman'ın

⁵³ Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 3; Dâni Ebû Amr Osman b. Said, *el-Muknî fî Marifeti Mersûmi Mesâhifi Ehli'l-Emsâr*, thk: Muhammed Ahmed Dehman, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1983, s. 4.

⁵⁴ İbnü Mücâhid, *es-Seb'a fi'l-Kirâat*, s. 11; Zerkeşî Bedreddin Muhammed b. Bahâdir Abdillâh, *el-Burhân fî Ulûmî'l-Kur'an*, neşr; Mustafa Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1980, I, 376.

⁵⁵ İbnü Mücâhid, *es-Seb'a fi'l-Kirâat*, s. 13; Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 376-378; Celaleddin Abdurrahman es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmî'l-Kur'an*, İbni Kesir Yayınları, Şam, 2006, I, 181-194.

istinsah işini yapmasındaki asıl gaye bu ihtilafları ortadan kaldırmaktı. Böylece İstinsah edilen şahsî nüshalar toplatılıp yakılmış ve bu şekilde büyük ihtilafların önüne geçilmiştir.⁵⁶

3. Kırâatların Yedi ve On Kırâat Şeklinde Sınırlanması

Mütavâtir kırâatların yedi ile sınırlanması aslında Hz. Osman'ın Mushafları istinsah işine kadar gitmektedir. Hz. Osman istinsah ettiği Mushafları farklı beldelere göndermiş ve mushafların noktasız ve harekesiz olmaları sebebiyle bizzat Hz. Peygamber'den kırâat okuyan bazı sahâbîleri, mushafla beraber Kur'ân'ı öğretmeleri için o beldelere yollamıştır. Bu Sahâbîler ömürleri boyunca bu kırâatları okumuş, okutmuş ve şöhret bulmuşlardır. Bunların vefatıyla da talebeleri yerlerine imam olmuşlar, ders halkalarını devam ettirmişlerdir. Bununla beraber farklı kırâatların yaygınlığı da giderek artmıştır. Bu kırâatlardaki ihtilafların artması, imamlardan kırâatlarını rivâyet edenlerin çoğalması, mütevâtir kırâatlarla âhâd kırâatların birbirine karışma tehlikesi gibi durumlar ortaya çıkınca üç şarta⁵⁷ uygun olan kırâatlar diğerlerinden ayrılmıştır.⁵⁸

Bu noktada ilk defa kırâatları yedi ile sınırlama konusunda öncülüğü yapan İbn Mücâhid (ö.324/935) olmuştur. İbn Mücâhid bu çalışmasıyla muhtelif kırâatların yaygınlaştığı bu dönemde sahihle şâz kırâatı birbirinden ayırmak, liyakatsiz kimselerin kırâatlar konusundaki tavırlarına son vermek ve şâz kalmış okumaları saf dışı bırakmak için “*Kitâbu's-Seb'a*” adlı eserini kaleme almıştır. Bu çalışmayla şüpheli olan kırâatlara sapsadan, sağlam ve kesin olan kırâat vecihlerini koruyarak kırâatlar konusunda rivâyet yolunu ve Hz. Peygamber'den nakli bırakıp şahsî içtihadı tevessül eden insanları korumayı hedeflemek istemiştir.⁵⁹

İbn Mücâhid (ö.324/935) tasnifinde, Medine'de Nâfi (ö.169/785), Mekke'de İbn Kesîr (ö.120/738), Kûfe'de Âsım (ö.127/744), Hamza (ö.156/773) ve Kisâf

⁵⁶ Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, s. 23

⁵⁷ 1.Resm-i Mushafa muvafık 2. Bir vecihle de olsa Arap gramerine uygunluk 3. Kırâatın, sahih senedle Hz. Peygamber'e ulaşması. Geniş bilgi için bkz: İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 9-11.

⁵⁸ Zerkeşî, *el-Burhân*, C.I s. 233-236; Suyûtî, *el-İtkân*, I, 181-184.

⁵⁹ Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, s.32.

(ö.189/805), Basra’da Ebû Amr (ö.154/771), ve Şam’da İbn Âmir (ö.118/736) kırâat imamı olarak belirlemiştir. Bunlardan başka “*Kitâbu’s-Seb’a*” adlı eserin kaleme alındığı dönemde yüzlerce kârî ve imam ismi saymak mümkündür. Ancak İbn Mücâhid ve sonradan gelenler, senedinin sahih, Arapça gramere ve Hatt-ı mushafa uygun olmakla beraber, yedi kırâat imamını, maharetlerini, halkın kendilerine olan tevveccühünü, dini yönden ihlas ve takvâlarını ve daha da önemlisi kendilerinin diğer imamlara göre temayüzlerini dikkate alarak öne çıkarmışlardır.⁶⁰

Kırâatların yedi ile tasnifini her ne kadar İbn Mücahid yapmış olsa da onu yüzyıllar boyunca eğitimin bir parçası haline getiren ve geliştiren çok önemli âlimler mevcuttur. Bu kişilerin başında Ebû Amr Osman b. Said ed-Dânî (ö. 444/1052) gelir. Onun yedi kırâatı eğitim sistemi içine sokan ve en meşhur eseri “*et-Teysîr fi’l-Kırâati’s-Seb’a*” adlı çalışmasıdır. Kırk rivâyet ve altmış tarîkin bir araya getirildiği “*Câmiü’l-Beyân fi’l-Kırâati’s-Seb’a*” adlı diğer eser, *et-Teysir* kadar tanınmamış ve yaygınlaşmamıştır. Yine yedi kırâatın gelişmesine katkı sağlayan eş-Şâtıbî (ö.590/1194), Dânî’nin eseri *et-Teysîr*’i kolay ezberlenmesi için “*Hirzu’l-Emânî ve Vechü’t-Tehânî*” adıyla bir eser nazmetmiştir.⁶¹

Kırâat-ı Aşere tasnifi ilk dönemlerde çok yaygın olmasa da kökleri çok gerilere gider. Bu konuda ilk eser el-İsbahânî en-Nisâbûrî (ö.381/992)’nin “*el-Ğâye fi’l-Kırâati’l-Aşr*” adıyla on kırâatı ihtiva eden çalışmasıdır. Yine bu dönemlerde Ebû Tâhir el-Bağdâdî (ö. 396/1005)’nin “*el-Müstenir fi’l-Kırâati’l-Aşr*”ı, Ebu’l-Alâ el-Attar (ö. 469/1076)’ın “*Ğâyetü’l-İhtisâr fi Kırâati’l-Eimmeti’l-Emsar*”ı, Ebû Abdullah el-Enderâbî (ö. 569/1173)’nin “*Kırâatü’l-Kurrâ’il-Marifûn*”, el-Hamedânî (ö.569/1173)’ye ait “*Ğâyetü’l-İhtisar fi’l-Kırâati’l-Aşr*” adlı eserler on kırâat hakkında erken dönemde kaleme alınan eserlerdir.⁶²

Kırâat-ı Aşere dendiğinde akla ilk gelebilecek kişi şüphesiz İbnu’l-Cezerî (ö.833/1429)’dir. Çünkü Cezerî, ilk dönemlerde kaleme alınan eserlerin birçoğunda

⁶⁰ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerim’in Nüzulü ve Kırâatı*, s. 277; Ünal, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, s. 33.

⁶¹ Birişik, *Kırâat İlmî ve Tarihi*, s. 89-91.

⁶² Abdurrahman Çetin, *Kıraat ve Tecvid İlimleri Bibliyografyası*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Bursa, 1998, sayı: II cilt:II, s.313; Ünal, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, s. 35.

adları ve rivayetleri bulunmakla beraber sahih kırâatlar çerçevesinde bulunmayan Ebû Ca'fer, Şeyh Yâkub ve Halef-ü Âşir kırâatlarını sahih kategori içine almış ve bu ilmi zenginleştirmişir. Cezerî'nin ilmi hayatının ve faaliyetlerinin tanınması, Mısır, Osmanlı Coğrafyası ve Orta Asya Bölgelerinde bulunmuş olması, Aşere'nin içinde zaten Seb'a'nın bulunması gibi etkenler, herhangi bir tepkinin meydana gelmemesinde ve bu onlu tasnifin yaygınlaşmasında önemli âmiller olmuştur.⁶³

Cezerî kırâat-ı aşere'yi tasnif etmek amacıyla önce *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr* adlı eserini yazmış, ardından eseri *Tayyibetü'n-Neşr* ile nazmetmiş, son olarak *Takrîbü'n-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr* adıyla *Neşr*'i ihtisar etmiştir. Kırâat-ı seb'a anlayışına alternatif olarak aşere programını ortaya koymak isteyen Cezerî, Şâtîbî'nin *Hirzu'l-Emânî* adlı menzumesindeki yedi kırâatı ona tamamlamak üzere *ed-Durre*'yi nazmetmiş, ardından ed-Dânî'nin *et-Teysîri*'ne Ebû Câfer, Şeyh Yâkub ve Halef-ü Âşir'in kırâatlarını ilave etmek suretiyle *Tahbîrû't-Teysir fi Kırâati'l-e'immeti'l-Aşere* adlı eserini meydana getirmiştir. Cezerî'ye göre bir kırâatın sahih olabilmesi için resm-i mushafa, bir vecihle de olsa nahiv kaidelerine uygun olması ve sahih bir senedle gelmesi gereklidir. Bu şartları taşımayan bir kırâat veçhi, kırâatı seb'adan olsa da şazdır. Öte Yandan kırâat-ı aşere günümüzde de canlılığını korumuş ve icazet geleneğindeki isnad zincirinin Cezerî ile buluşmasında önemli tasnif çalışması olmuştur.⁶⁴

4. Kırâat İmamları

Burada on kırâat imamı ve ravilerinin kısaca hayatı belirtilecektir. Bu imamların kırâatları ve kırâat ile ilişkileri, kırâattaki isnad zincirleri, öğrenim gördükleri beldeler ve ders halkalarıyla ilgili kısaca bilgiler verilecektir. Ayrıca herbir imamın râvi ve tarikleriyle beraber rumuzları da zikredilecektir.

⁶³ Birışık, *Kırâat İlmî ve Tarihi*, s. 92.

⁶⁴ İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, I, 10; Tayyar Altıkulaç, "*İbnu'l-Cezerî*", *D.İ.A.*, İstanbul, 1999, XX, 554.

a. İmam Nâfi

Aşere geleneğinde birinci sırada zikredilen imamın tam ismi, Ebû Ruveyr Nâfi b. Abdurrahman b. Ebî Nuaym el-Leysî'dir. Aslen İsfehanlıdır. Hicri 70 yıllarında doğan İmam Nâfi 169/785 yılında vefat etmiştir. İmam Nâfi'nin rumzu "elif"tir.⁶⁵

Kırâat ilmini tâbîinden öğrenen Nâfi bu nesilden yetmiş kadar kişiden faydalanmış, bunlardan iki zatın ittifak ettiği okuyuşu almış, bir kişinin şüphe ve tereddüt gösterdiği veya şâz bir vecih niteliğiyle ortaya koyduğu okuyuşları terkettiğini belirtmiştir. Nâfi'nin kırâat okuduğu hocaları arasında Ebû Ca'fer el-Ka'ka', Abdurrahman el-A'rec, Şeybe b. Nisah, Müslim b. Cündep gibi isimler ön plandadır. Bunların kırâatı ise Abdullah b. Ayyaş - Ubeyy b. Kab senediyle Hz. Peygamber'e ulaşmaktadır.⁶⁶

İmam Nâfi'nin Kâlun ve Verş ismiyle iki râvisi vardır. Kâlun'un tam ismi Ebû Mûsa İsâ b. Minâ b. Verdân el-Medenî'dir. Hocası ve aynı zamanda üvey babası olduğu söylenen Nâfi, okuyuşunu beğendiği için kendisine Rumca'da "güzel" manasına gelen "Kâlûn" lakabıyla hitap etmiş ve bu lakapla meşhur olmuştur. Eğitimi tamamlandıktan sonra yirmi yıl süreyle hocasının meclisinden ayrılmayan Kâlûn, 220/835 yılında Medine'de vefat etmiştir. Rumzu "ب"dir. Tarikleri Ebû Neşîr (ö. 258/871) ve el-Hulvânî (ö. 250/864)'dir.⁶⁷

İkinci râvinin ismi Osman b. Said el-Mısrî'dir. Kendisinin aşırı beyaz tenli olmasından dolayı Nâfi kendisine Verş lakabıyla hitap etmiş ve bu isimle meşhur olmuştur. Mısır'da 197/812 yılında vefat etmiştir. Rumzu "ج"dir. el-Ezrak (ö. 240/854) ve el-İsbehânî (ö. 296/908) iki tarikidir.⁶⁸

⁶⁵ el-Kâdî, Abdulfettah Abdulğani, *el-Budûru'z-Zâhira fi'l-Kırâati'l-Aşri'l-Mütevâtira*, thk: Mustafa el-Bâbî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyye, Beyrut, 1981, I, 7.

⁶⁶ Tayyar Altıkulaç, "Nâfi", *D.İ.A.*, İstanbul, 2006, XXXII, 288.

⁶⁷ Abdulfettah, *el-Budûru'z-Zâhira*, I, 8-9; Birişik, *Kırâat İlmi ve Tarihi*, s. 103.

⁶⁸ Abdulfettah, *el-Budûru'z-Zâhira*, I, 8.

b. İbn Kesir

Aslen İranlı ve tâbiinden olan, Mekke'lilerin kırâat imamı kabul edilen İbn Kesir'in tam ismi, Ebû Ma'bed Abdullah İbn Kesir el-Mekkî ed-Dârî'dir. İbn Kesir Mücâhid b. Cebr'den okumuş, o da Hz. Peygamber'den kırâatı direk alan Abdullah b. Abbas - Ömer b. Hattâb-Ubeyy b. Kâb'dan okumuştur. Diğer bir hocası Abdullah b. Sâib, Übeyy b. Kâb - Ömer b. Hattâb'dan, bunlar da Rasûlüllah'tan kırâatı öğrenmişlerdir. Diğer kırâat zinciri ise İbn Kesir - İbn Abbas'ın mevlası Dirbâs – Abdullah İbn Abbas, Zeyd b. Sabit, Ömer b. Hattâb - Hz. Peygamber'dir. Birçok sahâbî ile görüşen tâbiûn nesline uzun yıllar Mekke gibi merkezi bir yerde imamlık yapmıştır. İbn Kesir, 120/738 yılında Mekke'de vefat etmiştir. Rumuzu “د”dir.⁶⁹

İbn Kesir'in ilk râvisi, Ahmed b. Muhammed b. Kâsım'dır. Bezzi olarak tanınmış ve şöret bulmuştur. İbn Kesir'le karşılaşmamış olmasına rağmen onun okuyuşunu ve rivâyetlerini diğerlerinden daha iyi temsil etmiştir. Hicri 250/864 yılında Mekke'de vefat etmiştir. Rumuzu “ها”dir. Ebû Rebîa (ö. 294/906) ve İbnu'l-Habbab (ö. 301/913) isminde iki tariki vardır. İkinci râvisi Muhammed b. Abdurrahman b. Said el-Mahzûnî el-Mekkî'dir. Kunbül adıyla Meşhur olan râvî, 291/904 yılında Mekke'de vefat etmiştir. Rumuzu “ج”dir. İbn Mücâhid (ö. 324/935) ve İbn Şenebûz (ö. 328/939) iki tarikidir.⁷⁰

c. Ebû Amr

Tam ismi, Ebû Amr Zebbân b. el-Alâ b. Ammâr el-Mâzinî el-Basrî'dir. Basralıların kırâatta imamı kabul edilen 70/689 yılında Mekke'de doğan Ebû Amr, kırâat öğrenmek için Mekke, Medine, Basra ve Kûfe şehirlerini gezmiştir. Ebû Amr Mekke'de Mücahid b. Cebr, Said b. Cübeyr, Atâ b. Ebû Rebâh, kurrâ-i seb'adan İbn Kesir; Medine'de Yezid b. Rûmân, kurrâ-i aşereden Ebu Ca'fer; Kûfe'de kurrâ-i seb'adan Âsım ve son olarak Basra'da Hasan-ı Basrî gibi tanınmış âlimlerden kırâat okumuştur. Ebû Amr, Kûfe'de 154/771 yılında vefat etmiştir. Rumuzu “ح”dir.⁷¹

⁶⁹ Ebu'l-Hayr Şemsuddin Muhammed b. Muhammed İbnu'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye fi Tabakâti'l-Kurrâ*, neşr. Gothelf Berstraesser, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1982, I, s. 396,397.

⁷⁰ Birişik, *Kırâat İlmi ve Tarihi*, s.106; Tayyar Altıkulaç, “Bezzî”, *D.İ.A.*, İstanbul, 1992, VI, 114-115.

⁷¹ İbnu'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, I, 262-263; Tayyar Altıkulaç, “Bezzî”, *D.İ.A.*, İstanbul, 1994, X, 95.

Ebû Amr'ın ilk râvisi Hafs b. Ömer b. Abdulaziz Subhân (ö.240/854)'dır. Dûrî lakabıyla şöhret bulmuştur. Ömrünün uzun olması sebebiyle çok sayıda kişiye kırâat okutmuştur. Rumuzu “ط” Ta'dır. Ebu'z-Zer'â (ö. 280/893) ve İbn Ferah (ö. 304/915) iki tarikidir. İkinci râvi Sûsî adıyla bilinen Ebû Şuayb Sâlih b. Ziyad (ö.261/874)'dır. Rumuzu “ى”dir. İki tariki İbn Cerîri (ö. 316/928) ve İbn Cumhûr (ö. 300/912)'dur.⁷²

d. İbn Âmir

Abdullah b. Âmir b. Yezid b. Temîm, Şâm kırâat imamı olup tâbîîndendir. Sahâbeden Muaz b. Cebel, Ebu'd-Derdâ ve Fedâle b. Ubeyd'den kırâat okumuştur. Kırâat zinciri, Muğire b. Ebî Şihab – Osman b. Affân, Ebü'd-Derdâ – Hz. Peygamber şeklindedir. Şam'da Emevî Camii'nde uzun zaman imamlık yapmıştır. Hicri 118/736 yılında Şam'da vefat etmiştir. Rumuz “ك”tir.⁷³

İbn Âmir'in birinci râvisi, Ebü'l-Velid Hişâm b. Ammâr b. Nusayr, Şam'da hicrî 153/770 yılında doğmuştur. Şamlıların hâtibî, mukriî ve müftüsüdür. Hicri 245/859 yılında vefat etmiştir. Rumuzu “ل” Lâm'dır. Hulvânî (ö. 250/864) ve Dâcûnî (ö. 324/935) iki tarikidir. İkinci râvî Abdullah b. ahmed b. Beşir'dir İbn Zekvan isimiyler bilinir. Hicrî 173/789 senesinde doğmuş, 242/856 yılında Şam'da vefat etmiştir. Rumuzu “م”dir. Ahfeş (ö. 292/904) ve Sûrî (ö. 307/919) iki tarikidir.⁷⁴

e. Âsım

Tam ismi, Ebûbekir Âsım b. Ebi'n-Necûd Behdele el-Esedî el-Kûfî'dir. Muâviye döneminde Kûfe'de yaşamış 127/745 yılında yine burada vefat etmiştir. Âsım, Hz. Osman'ın Kûfe'ye gönderdiği resm-i mushafa göre Kur'ân'ı öğretmekle görevlendirilen es-Sülemî'den Ebû Tâlib'in, el-Esedî'den ise İbn Mesud kırâatını öğrenmiştir. Âsım 127/745 yılında Kûfe'de vefat etti. Rumuzu “ن”dur.⁷⁵

Âsım'ın birinci râvisi Ebûbekir Şu'be b. Ayyaş'tır. Üç yıl Âsım'dan kırâat okuyan Şu'be, 193/809 yılında Kûfe'de vefat etmiştir. Rumuzu “ص” Sâd'dır. İki

⁷² Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, s. 37; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzulü ve Kırâatı*, s. 316-317.

⁷³ İbnu'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, I, 380,381; Abdurrahman Çetin, *Yedi Harf ve Kiraatlar*, s.243.

⁷⁴ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzulü ve Kırâatı*, s. 319.

⁷⁵ İbnu'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, I, 315; Mehmet Ali Sarı, “Âsım”, *D.İ.A.*, İstanbul,1991, III, 477.

tarikî Yahya b. Âdem (ö. 203/818) ve Uleymî (ö. 243/857)'dir. Âsım'ın ikinci râvisi aynı zamanda üvey oğlu Ebûbekir Ömer Hafs b. Süleyman'dır. Hafs rivâyetinin senedinin sağlamlılığı, kâide dışı okuyuşların çok fazla bulunmaması, beyne, ihtilâs gibi Arap olmayanların uygulamasında zorluk çekeceği unsurların olmaması, 20. yüzyıl müslümanlarının yüzde doksanını bu kırâatı okumaya sevk etmiştir. Hafs, 180/796 yılında vefat etmiştir. Rumuzu “ع”dir. Ubeyd (ö. 235/849) ve Amr es-Sabbah (ö. 221/834) iki tarikidir.⁷⁶

f. Hamza

Tam ismi, Ebû Umâre Hamzetü'bnü Habib b. Umâre ez-Zeyyât el-Kûffî'dir. Kûfe kırâat imamı olan Hamza, hicri 80/699 yılında doğmuş, 156/773 yılında ise Hulvan'da vefat etmiştir. Kırâat zincirleri, el-A'meş, Yahya b. Vessâb – Alkame – Abdullah İbn Mes'ud – Hz. Peygamber'dir. Rumuzu “ف”dir.⁷⁷

Halef b. Hişâm el-Bezzâr, İmam Hamza'nın ilk râvisi olmakla beraber aynı zamanda aşere imamlarının onuncusu kabul edilmektedir. Rumuzu “ض”dir. Hallâd'ın el-Haddâd ve İbnu Şâzân isminde iki tarikî vardır. İkinci râvi ise Ebû İsâ Hallâd b. Halid eş-Şeybânî'dir. 220/835 yılında Kûfe'de vefat etmiştir. Hamza kırâatını Süleym kanalıyla rivâyet etmiştir. Rumuzu “ق”dir. el-Vezzân (ö. 250/864) ve et-Talhâ (ö. 252/886) iki tarikidir.⁷⁸

g. Kisâî

Kırâat-ı seb'a imamlarının yedincisi olan imamın tam ismi, Ebü'l-Hasen Alî b. Hamza b. Abdillâh el-Kisâî el-Kuftî'dir. İmam Hamza'dan sonra Kûfe'de reîsü'l-kurrâlık kendisinde son bulmuştur. Kisâî kırâatı İmam Hamza'dan, İsâ b. Ömer el-Hemenâdî'den almıştır. Kisâî kırâatı İmam Hamza'dan aldığı için kırâattaki isnad zinciri İmam Hamza'yla aynıdır. Bununla beraber Ebûbekir b. Ayyaş'tan, Yâkub b. Ca'fer'den ve el-A'meş'ten kırâat okumuştur. 189/805 yılında vefat eden Kisâî'nin rumuzu “ج”dir.⁷⁹

⁷⁶ Birişik, *Kırâat İlmi ve Tarihi*, s.115; Mehmet Ali Sarı, “Âsım”, *D.İ.A.*, İstanbul,1991, III, 477.

⁷⁷ Abdulfettah, *el-Budûru'z-Zâhira*, I, 9; Abdurrahman Çetin, *Yedi Harf ve Kiraatlar*, s. 246.

⁷⁸ Abdurrahman Çetin, *Yedi Harf ve Kiraatlar*, s. 249.

⁷⁹ İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, I, 315; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzulü ve Kırâatı*, s. 322.

Kisâî'nin ilk râvisi, Ebu'l-Hâris el-Leys b. Halid el-Bağdâdî'dir. 240/854 yılında vefat etmiştir. Rumuzu “س”dir. Ebu'l-Hâris, Kisâî'nin kırâatını doğrudan kendisinden rivâyet etmiştir. Muhammed b. Yahya (ö. 288/900) ve Seleme b.Âsım (ö. 270/883) iki tarikidir. Diğer râvi Ebû Amr'ın da râvisi olan ve bahsi geçen Hafis b. Ömer b. Abdulaziz ed-Dûrî (ö. 240/854)'dir. Rumuzu “ت”dir.⁸⁰

ğ. Ebû Câ'fer

Ebû Ca'fer Yezîd b. el-Ka'ka' el-Mahzûmî el-Medenî, on kırâat imamından biri olup tabîfendendir. Hicrî 130/747 yılında Medine'de vefat etmiştir. Kırâat tahsilini Abdullah b. Ayyaş, Abdullah b. Abbas ve Ebû Hureyre'den almıştır. Mescid-i Nebevî'de uzun süre Kur'an dersleri vermiş ve Medine kırâat imamı olarak anılmıştır. Rumuzu “جع”dir.⁸¹

Ebû Cafer'in ilk râvisi Ebû Mûsa İsâ b. Virdân (ö.160/776)'dir. Medineli olan İbn Virdan iyi bir okuyucu ve sika bir râvidir. El-Fadl b. Şâzân (ö. 290/902) ve Hibetullah b. Cafer (ö. 350/961) iki tarikidir. Rumuzu “عى”dir. İkinci râvi Süleyman b. Cemmâz (ö170/786)'dir. İbn Cemmaz'dan hadis te rivâyet edilmiştir. Rumuzu “جم”dir. Ebû Eyyûb el-Hâşimî (ö. 219/834) ve ed-Dûrî (ö. 246/860) iki tarikidir.⁸²

h. Şeyh Yakub

Ebû Muhammed b. İshak b. Zeyd el-Hadramî, Şeyh Yakub olarak tanınır. Hicri 205/821 yılında vefate eden imamın kırâat zinciri, Ebû Munzir Sellâm, Ebu'l-Eşheb – İmam Âsım, Ebû Amr, Hasan Basrî Abdullah b. Abbas – Ubeyy b. Ka'b Ebû Musâ el-Eş'arî – Hz. Peygamber şeklindedir. Rumuzu “بع”dir.⁸³

İlk râvisi Ruveys ismiyle bilinen Muhammed b. Mütevekkil (ö.238/852)'dir. Ruveys kırâatı arz Şeyh Yâkup'tan almıştır. Rumuzu “يس”dir. et-Temmâr (ö.310/922) tek tarikidir. İkinci râvisi Ravh ismiyle maruf Ebu'l-Hasan b.

⁸⁰ Abdulfettah, *el-Budûru'z-Zâhira*, I, 9.

⁸¹ Tayyar Altıkulaç, “*Ebû Ca'fer*”, *D.İ.A.*, İstanbul,1994, X, 116.

⁸² Birişik, *Kırâat İlmi ve Tarihi*, s.121-122.

⁸³ Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, s. 41.

Abdilmümin el-Basrî (ö.234/848)'dir. Basralı olan râvinin rumuzu “حه”dır. İbn Vehb (ö. 270/883) ve ez-Zübeyrî (ö. 300/912) iki tarikidir.⁸⁴

i. Halef-ü Âşir

Tam ismi, Ebû Muhammed Halef bi Hişâm b. Sa'leb el-Esedî el-Bezzar olan Halef-ü Âşir 150/767 yılında doğmuş ve 229/844 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. Süleym b. Âsâ'dan Hamza kırâatını, Yahya b. Âdem ve Yakub b. Halife'den Âsım kırâatını öğrenmiştir. Bunların senedleri de Osman b. Affân, Ali b. Ebî Tâlib, Zeyd b. Sâbit yoluyla Hz. Peygamber'e kadar ulaşır. Rumuzu “خل”dir.⁸⁵

Halef'in ilk râvisi İshak b. İbrâhim el-Verrâk el-Mervezî el-Bağdâdî (286/889)'dir. Rumuzu “سح”dır. Tarikleri Muhammed b. İshak (ö. 290/902) ve el-Burzâtî (ö. 360/970)'dir. İkinci râvi ise Ebü'l-Hasen İdrîs b. Abdilkerim el-Haddâd el-Bağdâdî (ö.292/905)'dir. Rumuzu “سه”dir. Eş-Şattî (ö. 370/980) ve İbn Bûyân (ö. 344/955) iki tarikidir.⁸⁶

⁸⁴ Abdulfettah, *el-Budûru'z-Zâhira*, I, 8-9; Birişik, *Kırâat İlmi ve Tarihi*, s.123.

⁸⁵ İbnu'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, I, 247-248; Abdulfettah, *el-Budûru'z-Zâhira*, I, 9-10; Birişik, *Kırâat İlmi ve Tarihi*, s.123-124.

⁸⁶ İbnu'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, I, 316.

III. ARAŞTIRMA İLE İLGİLİ BİLGİLER

A. Konunun Amaç ve Önemi

Kur'an'ı Kerim, hem lafzı hem de manası itibariyle muciz bir kitaptır. Bu nedenle Kur'an'ın lafzı, anlamı kadar büyük öneme sahiptir. Ayrıca Kur'an, Hz. Peygamber'in telaffuzundaki sadelik korunarak, ashaba şifahen talim olunmuş ve açıklanmıştır. Akabinde sağlam isnad zincirleri ve sayısız kırâat eseriyle günümüze kadar tahrif olunmadan ulaşmıştır.

Kırâat, özellikle tefsir ve daha başka sahalarda çalışma yapanların başvurdukları önemli bir ilim dalıdır. Kur'an-Kerim'deki kırâat farklılıklarını rahmet ve zenginlik olarak gören kırâat âlimleri, birçok değerli eser telif etmiştir. Kırâatın konu edinildiği eserler, tefsir ve ulumu'l-Kur'an alanında da kendisini gösterir. Özellikle tefsir sahasında müfessirlerin âyetlere verdikleri farklı manaları temellendirmede kırâat vazgeçilmez bir olgudur. Bu sebeble kırâat ilmi, her dönemde önemini korumaya devam etmiştir.

Bu çalışma, h. 750-900 yılları arasında kırâat alanında kaleme alınmış değerli eserlerin tanıtımı açısından önemlidir. İncelenek eserlerde kırâat konularının nasıl işlendiği ve kırâat ilmi ile alakalı mevzuların bu eserlerdeki dağılımı ele alınacaktır. Yedi harf meselesi, Osman Mushafi'na dair tartışmalar ve bu bağlamda temas edilecek konuların yanı sıra ferşü'l-hurûf⁸⁷ tarzındaki ve tecvid ile ilgili eserlerin bu dönemde hangi metodlarla işlendiği görülecektir. Ayrıca incelenek eserlerin müelliflerinin kısaca hayatı, kırâat sahasındaki çalışmaları ve kırâat hocalarından okudukları kırâatlar, bu dönemdeki kırâat faaliyetlerini de göstermesi açısından önemlidir.

⁸⁷ Belli bir kâideye dayanmayan, Kur'an'da dağınık halde bulunan ihtilaflara denir. Nihat Temel, *Kırâat ve Tecvid İstilahları*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, s. 51.

B. Kaynaklar ve Yöntem

Çalışmamızda bazı kırâat eserleri ve müelliflerin kısa biyografik bilgileri incelenmiştir. Müelliflerin hayatı bölümünde başvuru alan biyografik kaynaklar sınırlandırılmıştır. Bu alanda Zirikli (ö.1396/1976)'nin *el-Âlam'ı*, Kâtip Çelebî (ö. 1067/1657)'nin *Keşfü'z-Zunûn'u*, Ömer Rıza Kehhâle (ö. 1408/1987)'nin *Mücemü'l-Müellifin'i* ve Bağdadî'nin *Hediyyetü'l-Ârifîn* gibi kaynaklardan istifade edilmiştir. Bunlardan başka sadece kırâat alanında ün yapmış âlimleri ele alan Said Atrâş'a ait *Tarihü'l-Kurrâ ve'l-Kırâa't*⁸⁸ ve İlyas b. Ahmed el-Bermavî'ye ait *İmtâu'l-Fedelâ bi-Teracimi'l-Kurrâ*⁸⁹ gibi eserlerden de faydalanılmıştır. Ayrıca İbnu'l-Cezerî (ö.833/1429)'ye ait *Ğâyetü'n-Nihaye* adlı eserden h. 750-833 yıllarında yaşamış müellifler hakkında bilgi edinilmiştir. Bu alanda çok önemli bir kaynak olan Zehebî (ö.748/1348)'nin *Marifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr ale't-Tabakat ve'l-Â'sar* adlı esere h. 750 yılından önce kaleme alındığı için başvurulmamıştır.

Öte yandan müellif hakkındaki malumatlar için özellikle incelenen eserlere başvurulmuş ve Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nden de istifade edilmiştir.

Eserlerin tetkik edildiği kısımlarda başvuru alan ana kaynak, değerlendirilen eserin kendisidir. Bunun yanında yeri geldikçe farklı kaynaklara başvurulmuştur. Örneğin ferşu'l-hurûf tarzındaki bazı eserler için *en-Neşr*, Pâluvî'nin *Zübdetü'l-İrfan'ı* ve Ahmet b. Muhammed ed-Dimyâtî (ö. 1117/1705)'nin *İthâf-ü Fudelâi'l-Beşer fi'l-Kırâati'l-Erbeati Aşer* gibi bazı eserler gösterilir. Ancak yeri geldiğinde geniş bilgi için bazı ikincil kaynaklara müracaat tavsiye edilir. Kırâatın ilmi yönüne dair konularda İsmail Karaçam'ın *Kur'an'ı Kerim Nüzûlü ve Kırâati*, Abdurrahman Çetin'in *Yedi Harf ve Kırâatlar* ve kırâat alanında yazılmış bazı makale⁹⁰ ve akademik çalışmalara da⁹¹ başvurulmuştur.

⁸⁸ Said Atrâş'a ait bu eser, 2008 yılında İskenderiye'de neşredilmiştir.

⁸⁹ İlyas b. Ahmed Hüseyin b. Süleyman Bermavî tarafından Medine'de 2000'de neşredilmiştir.

⁹⁰ Bkz. Abdurrahman Çetin, *Kur'an Kırâatında Musikinin Yeri*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1998, sayı: 7; Harun Ögmüş, *Kur'an'ın Sihhati Bağlamında Kırâat Farklılıklarının Değerlendirilmesi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, İstanbul, 2010, sayı: 39 (2010/2).

⁹¹ Bilal Deliser, *ez-Zerkeşi ve Kur'an İlimindeki Yeri*, Ankara Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Tefsir Bilim Dalı, doktora tezi, 2004; Necdet Çağır, *Kur'an Belâgati ve Fonetigi Yönünden Kırâatler*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, doktora tezi, Erzurum, 2002.

Kırâata ait bazı terimler için Nihat Temel'in *Kırâat ve Tecvid İstilahları*, Bazı Tecvid konularında ise *Sıtkı Gülle'nin Tecvid Dersleri* kitaplarından faydalanılmıştır.

Çalışmamızda kullandığımız yöntem açısından da bazı kriterler belirlenmiştir. Bunları belirlemede eserlerin yazım tarihleri değil, müelliflerin vefat tarihlerinin h. 750-900 yılları arasında olmasına dikkat edilmiştir. Bunun yanında İbnu'l-Cezerî gibi kırâat alanında çok meşhur olan müelliflerin eserleri değerlendirilmemiştir. Ayrıca bu eserlerin matbu olması da gözönüne alınmıştır.

Eserler belirlenirken önce h. 750-900 yılları arasında kaleme alınmış ve matbu olan bütün kırâat eserleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda özellikle İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Kütüphanesi katalog taramasında kırâat ve tecvid eserleri araştırılmış ve bu kütüphane dökümanlarından yoğun şekilde istifade edilmiştir.

Bütün bu araştırmalar neticesinde bazı matbu eserler tespit edilmiş ve bu eserlerin bazıları öncelikle İSAM'dan tedarik edilmiştir. Matbu olup ta ulaşılamayan eserler de mevcuttur. Bunlardan başka bazı kırâat eserlerinin kaynakça veya bibliyografyaları, bilgisayarlardaki kırâata dair dökümanları ve bazı yayınevlerinden bu eserlere ulaşılmaya çalışılmıştır.

H. 750-900 tarihleri arasında yazılmış ve tespit edilebilen eserler şunlardır:

1. Ebû Ahmed b. Ali el-Kûfî İbnü'l-Fasih (ö. 755/1354) *Hallu'r-Rumûz bi'l-Kırâât*.⁹²
2. Abdussamet et-Tebrîzî.(ö.768/1368) *Muhtasaru's-Şâtibiyye*.⁹³
3. Abdulvehhâb b. Ahmed b. Vehbân ed-Dimeşkî (ö.768/1366) *Keşfu'l-Estâr*.⁹⁴

⁹² Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Literatur, Tarihü'l-Edebi'l-Arabî*, Arapçaya çev. Mahmut Fehmi Hicazî, Dar-u Heyeti'l-Misriyye, Mısır, 1995, VII, 41.

⁹³ Bu eser Hirzu'l-Emân'nin muhtasarıdır. Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzulü ve Kırâatı*, s. 274.

⁹⁴ Ahmet Said Atraş, *Tarihü'l-Kıraat ve'l-Kurrâ*, Dâru'l-İman, İskenderiye, 2008, s. 283.

4. Seyfüddin Ebû Bekr İbnü'l-Cündî (ö. 769/1367) *Büstânü'l-Hudât fî İhtilâfî Eimme ve'r-Ruvvât*.⁹⁵
5. Ebu Bekr Abdullah b. Aydoğdu (ö.769/1368). *el-Cevheru'n-Nadîd*⁹⁶ ve *el-Bustân*'dir.⁹⁷
6. Mahmud b. Muhammed b. Ahmed es-Semerkindî (ö.780/1378).*el-Kırâatü's-Seb'a*⁹⁸
7. Muhammed b. el-Caberî (ö. 781/1379) *en-Nucûmâtü'z-Zâhira fî's-Sebi'l-Mütevâtira*.⁹⁹
8. Ebû Abdullah Muhammed b. Süleyman (ö.781/1379) *en-Nucûmâtü'z-Zâhira fî's-Seb'il-Mütevâtira*.¹⁰⁰
9. Muhammed b. Süleyman el-Hukrî (ö. 782/1380) *Nücümü'z-Zâhira fî's-Seb'ati'l-Mütevâtira*.¹⁰¹
10. Emînüddin Abdülvehhâb b. Yusuf b. İbrâhim İbn Sellar (ö. 782/1380) *Tabakâtü'l-Kurrâi's-Seb'a*.¹⁰²
11. Tahir b. Arabşah el-İsbehânî (ö. 786/1384) *el-Kasidetü't-Tahiriyye* (Kıraat-ı Aşere hakkında 1135 beyitten oluşan eser.)¹⁰³
12. Zeynuddin Serîca b. Muhammed el-Malatî (ö.788/1386) *Nihâyetü'l-Kirâati's-Seb'a*.¹⁰⁴

⁹⁵ Brockelmann, *Tarihü'l-Edebi'l-Arabî*, VI, 458.

⁹⁶ eş-Şâtibiyye'nin şerhidir.

⁹⁷ 13 kırâatı ihtiva eden eserdir.

⁹⁸ Yazma Eser, Süleymaniye Kütüphanesi, Nuriösmâniye Koleksiyonu, Demirbaş no: 75.

⁹⁹ Brockelmann, *Tarihü'l-Edebi'l-Arabî*, VI, 460.

¹⁰⁰ Bağdatlı İsmail, *Hediyyetü'l-Ârifîn* II, 170; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1984, X, 49.

¹⁰¹ Yazma Eser, Süleymaniye Kütüphanesi, Yusuf Ağa Koleksiyonu, Demirbaş no: 3.

¹⁰² Eser Beyrut Dâru'l-Küttâbi'l-Arabî'de 2005 yılında neşredilmiştir.

¹⁰³ Brockelmann, *Tarihü'l-Edebi'l-Arabî*, VII, 216.

¹⁰⁴ Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, II, 268.

13. Ahmed b. Ömer b. Muhammed b. er-Rızâ el-Hamevî (ö. 791/1389) *el-Kavâidü ve'l-İşârât li Funûni İlmi'l-Kırâât*.¹⁰⁵
14. Mümin b. Ali b. Muhammed el-Felekâbâdî (ö. 799/1396) *Camiü'l-Kelam fi Resmi Mushafî'l-İmam*.¹⁰⁶
15. Ebu'l-Bekâ Nureddin Ali b. Osman b. Muhammed b. Ahmed b. el-Kâsîh (ö. 801/1398) *Mustalahu'l-İşârât fi'l-Kırâati'z-Zevâidi'l-Merviyeye ani's-Sikât*.¹⁰⁷
- a. *Sirâcü'l-Kârii'l-Mubtedî ve Tezkâru'l-Mukrii'l-Muntehî*¹⁰⁸
- b. *Kurratü'l-ayni fi'l-Fethi ve'l-İmâle ve beyne'l-Lafzeyn* adlı eser. Bu eserde konular sürelerin tertibine göre ele alınmıştır.¹⁰⁹
- c. *Risâle fi Beyânî Cemî'l-Hemezât*.¹¹⁰
- d. *Tuhfetü'l-Enâm fi'l-Vakfi ale'l-Hemze li Hamza ve Hişâm*.¹¹¹
16. Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed İbnu Arefe (ö. 803/1400) *Nazmu Kırâati'l-İmam Yakub el-Hadramî*.¹¹²
17. Ebû Hafs Ömer b. Ali İbnü'l-Mülakkin (ö. 804/1401) *Tabakâtü'l-Kurrâ*.¹¹³
18. Abdulehad b. Muhammed el-Hirânî (ö.809/1406) . *Nüzhetü'l-Âlem fi Kırâati Âsım*.¹¹⁴

¹⁰⁵ Şam Daru'l-Kalem Yayınları'nda 1986 yılında neşredilmiştir.

¹⁰⁶ Brockelmann, *Tarihü'l-Edebi'l-Arabî*, VII, 374.

¹⁰⁷ Atiyye b. Ahmed b. Muhammed el-Vehîbî'nin tahkik ettiği eser Amman'da 2006 yılında basılmıştır.

¹⁰⁸ Şatîbî'nin *Hirzu'l-Emânî* adlı Kaside-i lâmiyesinin şerhidir. Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifin* VII, 147; Bağdatlı İsmail, *Hediyetü'l-Ârifin*, I, 727.

¹⁰⁹ Brockelmann, *Tarihü'l-Edebi'l-Arabî*, VII, 43.

¹¹⁰ Yazma Eser, Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi Koleksiyonu, Demirbaş no: 68.

¹¹¹ Bağdatlı İsmail, *Hediyetü'l-Ârifin*, I, 727; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifin* VII, 147.

¹¹² Bermâvî, *İmtâü'l-Fudelâ bi-Teracimi'l-Kurrâ*, IV, 467.

¹¹³ Bermâvî, *İmtâü'l-Fudelâ bi-Teracimi'l-Kurrâ*, III, 429.

¹¹⁴ Brockelmann, *Tarihü'l-Edebi'l-Arabî*, VII, 41.

19. İbnu'l-Kattân Muhammed b. Ali el-Mısırî (ö.813/1413) *es-Sehl fî'l-Kırâati's-Seb*¹¹⁵

20. İsmail b. İshak el-Ezdî (ö.820/1417) *Müsnedü'l-Kırâât*.¹¹⁶

21. Ebu'l-Bekâ Muhammed el-Hâdirî (ö. 824/1420) *Şerhu alâ Tevzihi İbn Hişam*.¹¹⁷

22. Şerefüddîn Sadeka b. Selame el-Mesharâtî (ö. 825/1421) *Şerhu ale's-Şâtibî*.¹¹⁸

23. Sadaka b. Selâme ed-Darîr (826/1422) *Şerhu Hirzi'l-Emânî*.¹¹⁹

24. Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Yusuf el-Cezerî (ö.833/1429) En büyük kırâat âlimlerinden olan müellifin en kıymetli eseri *en-Neşr fî'l-Kırâati'l-Aşr* adlı eserdir.¹²⁰

a. el-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, G. Bergstraesser tarafından Mısır/1932'de iki cilt halinde neşredilmiştir.

b. el-Cezerî, *Tahbîru't-Teysîr*, Dâni'nin yedi kırâat hakkında kaleme alınan *Teysîr* adlı eserine üç kırâatın ilavesiyle oluşturulan eserdir.¹²¹

c. el-Cezerî, *et-Temhid fî İlmi't-Tecvid*.¹²²

d. *et-Tizkâr fî Kırâati Eban b. Yezid b. el-Attar*.¹²³

e. *Elğâzü'l-Cezeriyye*.¹²⁴

¹¹⁵ Bağdatlı İsmail, *Hediyetü'l-Ârifîn*, II, 180.

¹¹⁶ Çetin, *Kıraat ve Tecvid İlimleri Bibliyografyası*, s. 314.

¹¹⁷ Bermâvî, *İmtâü'l-Fudelâ bi-Teracimi'l-Kurrâ*, IV, 138.

¹¹⁸ Bermâvî, *İmtâü'l-Fudelâ bi-Teracimi'l-Kurrâ*, II, 633.

¹¹⁹ Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, V, 18.

¹²⁰ Muhammed ed-Dabbâ tarafından Mısır'da iki cilt halinde neşredilmiştir. Bu eserin manzum şekli olan *Tayyibetü'n-Neşr* yine ed-Dabbâ tarafından 1950'de Mısır'da yayınlanmıştır.

¹²¹ Abdulfettah Kâdî ve Sadık Kamhavî tarafından Kâhire/1972'de neşredilmiştir.

¹²² Ğânim Kaddurî tarafından Beyrut/1986'da neşredilmiştir. Çetin, *Kıraat ve Tecvid İlimleri Bibliyografyası*, s. 314-35; Yukarıda zikredilenler hariç *Tarihü'l-Kıraat ve'l-Kurrâ* adlı eserde İbnu'l-Cezerî'ye ait kırâat alanında 25 eser ismi daha zikredilmiştir. s. 295-297.

¹²³ Yazma Eser, Süleymaniye Kütüphanesi, Darülmescnevî Koleksiyonu, Demirbaş no:18.

¹²⁴ Yazma Eser, Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi Koleksiyonu, Demirbaş no: 26.

f. *Tuhfetü'l-İhfan fî Hulfi beyne 'ş-Şatibiyye ve'l-Unvân.*¹²⁵

g. *Hidâyetü'l-Mehâra fî Tetimmeti'l-Kırâati'l-Aşera.*¹²⁶

h. *Nihâyetü'l-Berare fî'l-Kırâati's-Selâ ez-Zâide ale'l-Aşer.*¹²⁷

i. *Usûlü'l-Kırâa.*¹²⁸

j. *ed-Dureru'l-Mudîe fî Kırâati'l-Eimmeti's-Selase,*

k. *Müncidü'l-Mukriîn ve Mürşidü't-Tâlibîn,*

l. *et-Tezkar fî Kırâati Eban b. Yezid.*

m. *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye fî't-Tecvid.*¹²⁹

25. Necmuddîn Muhammed b. Abdulkadir eş-Şirâzî (ö. 838/1434) *Şerhu'l-Minhâc ve Tahmîsü'l-Burde.*¹³⁰

26. Muhammed b. İbrahim es-San'ânî eş-Şâvirî (ö.839/1435) *Fukâhetü'l-Basari ve's-Sem' fî'l-Marifeti'l-Kırâati's-Seb'a.*¹³¹

27. Sirâcuddin Ebû Ali el-İskenderî (ö. 842/1438) *Kasidetün fî'l-Kırâât alâ Nahvi's-Şâtibiyye.*¹³²

28. Ebû Abdillâh Muhammed İbnu Zîn (ö. 845/1441) *Mufredâtü'l-Kırâati's-Seb'a.*¹³³

29. Abdulaziz b. Ali b. Ebiliz el-Kudsî (ö. 846/1442) *Meslekü'l-Berara fî Marifeti'l-Kırâati'l-Aşera.*¹³⁴

¹²⁵ Yazma Eser, Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu, Demirbaş no: 53.

¹²⁶ Yazma Eser, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa Koleksiyonu, Demirbaş no: 36.

¹²⁷ Yazma Eser, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Koleksiyonu, Demirbaş no: 1843

¹²⁸ Yazma Eser, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonu, Demirbaş no: 59.

¹²⁹ Brockelmann, *Tarihü'l-Edebi'l-Arabî*, VII, 220-223.

¹³⁰ Bermâvî, *İmtâü'l-Fudelâ bi-Teracimi'l-Kurrâ*, I, 671.

¹³¹ Bağdathî İsmail, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, II, 190; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, VIII, 204.

¹³² Bermâvî, *İmtâü'l-Fudelâ bi-Teracimi'l-Kurrâ*, III, 446.

¹³³ Bermâvî, *İmtâü'l-Fudelâ bi-Teracimi'l-Kurrâ*, IV, 155.

¹³⁴ Bermâvî, *İmtâü'l-Fudelâ bi-Teracimi'l-Kurrâ*, III, 154.

30. Osman b. Ömer en-Nâsirî (ö.848/1444) *el-Hidâye ilâ Tahkiki'r-Rivâye fî rivâyeti Kâlûn ve'd-Dûrî*.¹³⁵

- *Şerhu'd-Durreti'l-Mudiyeye fî İlmiâl-Kırâat*¹³⁶

31. Şemsüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Halil b. Ebû Bekr b. Muhammed el-Kabakabî (849/1445) *Îzâhu'r-Rumûz ve Miftâhu'l-Kunûz*¹³⁷

a. *Nazmü fî Kırâati's-Selase Zâide ale'l-Aşere,*

b. *el-Es'ile fî'l-Besmele*.¹³⁸

c. *Ercûze't-Tecvîd*.¹³⁹

32. Muhammed b. Halil el-Kabâkibî (ö.849/1445) *Hallü'r-Rumûz fî'l-Kırâati'l-Erbeate aşer*.¹⁴⁰

33. Zeynuddîn Ebûbekir Abdurrahman b. Ahmed b. Ayyaş (ö.853/1449) *Ğâyetü'l-Metlûb fî Kırâati Halef ve Ebî Cafer ve Yakup*.¹⁴¹

34. Burhâneddin İbrahim b. Musa el-Kerekî (ö. 853/1449) *el-Âle fî Marifeti'l-Feth ve'l-Îmâle,*

a. *Hallu'r-Rumuz fî Vakfî Hamza ve Hişâm ale'l-Hemze.*

b. *Nukte ale'ş-Şâtibî,*

c. *Durretü'l-Kârü'l-Mecîd fî Ahkâmi'l-Kırâe ve't-Tecvîd*.¹⁴²

¹³⁵ Müellife ait diğer üç kıraat eseri için bkz. Atrâş, *Tarihü'l-Kıraat ve'l-Kurrâ*, s. 297.

¹³⁶ Yazma eser, Köprülülü Yazma Eser Kütüphanesi, Fazıl Ahmet Paşa Koleksiyonu, Arşiv no: 34 Fa 17/2.

¹³⁷Tahkikini Ahmet Halid Şükrü'nün yaptığı eser, Umman Dâr-u Ammar'da 2003 yılında neşredilmiştir.

¹³⁸ Bermâvî, *İmtâü'l-Fudelâ bi-Teracimi'l-Kurrâ*, IV, 135.

¹³⁹ Brockelmann, *Tarihü'l-Edebi'l-Arabî*, VI, 463.

¹⁴⁰ Kabâkabî'nin diğer eserleri için bkz. Atrâş, *Tarihü'l-Kıraat ve'l-Kurrâ*, s. 297.

¹⁴¹ İlyas b. Ahmed Hüseyin b. Süleyman Bermâvî, *İmtâü'l-Fudelâ bi-Teracimi'l-Kurrâ*, Medine, 2000, I, 560.

¹⁴² Bermâvî, *İmtâü'l-Fudelâ bi-Teracimi'l-Kurrâ*, II, 366.

42. Ebu'l-Feth Cafer b. İbrahim b. Cafer b. Süleyman es-Senhûrî (ö. 894/1489) *el-Câmiu 'l-Müfid fî Sinâati 't-Tecvid*¹⁵⁴

a. *El-Câmiü 'l-Müfid li Müfredâti 'l-Arbaate Aşere min Sinâati 'r-resmi ve 't-Tecvid*,

b. *Katfü 'l-Ezhâri 's-Seniyye min Kırâati 'l-Eimmeti 's-Selâseti 'l-Merdiyye*.¹⁵⁵

43. Muhammed b. Ali el-Bakûbî (ö. 896/1490) *ed-Derru 'l-Mensûr fî Kırâati Hamza*.¹⁵⁶

44. Ebu'l-Fadl Ahmed b. Muhammed İbnu's-Sayrafî (ö. 898/1492) *Kasîde fi 'l-Kırâati 's-Seb 'a*.¹⁵⁷

45. Ebû Abdillâh Hasan b. Ali eş-Şûşâvî (ö. 899/1493) *Îânetü 'l-Mubtedî fi 'l-Kırâât*.¹⁵⁸

46. Şerefüddin Yahya b. Muhammed el-Kabânî (ö. 900/1494) *Usûlü Kırâati Ebî Amr el-Basrî*.¹⁵⁹

47. Ahmed b. Abdulkerim Uşmûmî (ö.900/1494) *Menâru 'l-Hudâ fi Beyâni 'l-Vakfîve 'l-İbtidâ*.¹⁶⁰

48. Ebû Hafs Sirâcuddin Ömer b. Kâsım el-Ensârî en-Neşşar (ö. 900/1494) *el-Budûru 'z-Zâhira fi 'l-Kırâati 'l-Aşri 'l-Mütevâtira*.¹⁶¹

a. *el-Katrü 'l-Masrî fî Kırâati 'l-İmam Ebî Amr Basrî*.¹⁶²

¹⁵⁴ Tahkikini Molla Muhammed el-İdrisî et-Tâhirî'nin yaptığı eser, Beyrut Dâru İbn Hazm'da 2010 yılında neşredilmiştir.

¹⁵⁵ Ebu'l-Feth es-Senhûrî, *el-Câmiü 'l-Müfid fî Sinâati 't-Tecvid*, thk. Molla Muhammed el-İdrisî et-Tâhirî, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2010, s. 21-22.

¹⁵⁶ Brockelmann, *Tarihü 'l-Edebi 'l-Arabî*, VI, 471.

¹⁵⁷ Bermâvî, *İmtâü 'l-Fudelâ bi-Teracimi 'l-Kurrâ*, II, 129.

¹⁵⁸ Brockelmann, *Tarihü 'l-Edebi 'l-Arabî*, VII, 466.

¹⁵⁹ Bermâvî, *İmtâü 'l-Fudelâ bi-Teracimi 'l-Kurrâ*, IV, 704.

¹⁶⁰ Kâhire 1869 yılında neşredilmiştir.

¹⁶¹ Tahkikini Ahmet İsa'nın yaptığı eser, Beyrut Dâru'n-Nevâdir'de 2001 yılında neşredilmiştir.

¹⁶² Yazma Eser, Süleymaniye Kütüphanesi Laleli koleksiyonu, Demirbaş no: 63. Ayrıca Tahkikini Abdulaziz İbrahim'in yaptığı eser, Riyad Mektebetü'r-Rüşd'de 2010 yılında neşredilmiştir.

b. *el- Mükerrer Fîmâ Tevâtüre mine 'l-Kırâatis 'Seb 'a*¹⁶³

c. *Tirâzü 'l-Âlimîn fî Hükmi 'l-İstifhâmeyn*¹⁶⁴

Tespit edilen bu kitaplardan altı tanesi çalışma kapsamına alınmıştır. Bunları belirlemede öncelikle bu eserlerin matbu ve kırâatın farklı konularını kapsamasına dikkat edilmiştir. Bu bağlamda birinci bölümde h. 750-800 yıllarında iki eser incelenmiştir. Bunlardan ilki yedi harf, Osman Mushafı ve kırâatta tartışıl原因 teorik konularını ele alan Ebu'r-Rıza el-Hamevî (ö. 791/1388)'nin *el-Kavâidü ve 'l-İşârât li Funûni İlmi 'l-Kırâât*'ı, diğeri kırâat âlimlerinin isnad zincirlerini ele alan İbn Sellar (ö.782/1380)'a ait *Tabakâtü 'l-Kurrâi's-Seb'a* adlı eserlerdir. İkinci bölümde h. 800-850 yıllarındaki iki eser, kırâat imamlarının kırâat ihtilaflarını ele alan ferşu'l-hurûf tarzında kaynaklardır. Bu eserler İbnul-Kâsîh (ö. 801/1398)'ın *Mustalahu 'l-İşârât fi 'l-Kırâati 'z-Zevâid*'i ile el-Kabâkibî (ö.849/1445)'nin *İzâhu 'r-Rumûz fi 'l-Kırâati 'l-Erbeate aşer'*dir. Üçüncü bölümdeki h. 850-900 yıllarında ise tecvid alanında kaleme alınan el-Bikâî (ö. 885/1480)'nin *el-Kavlü 'l-Müfid fî Usûli 't-Tecvîd* ve es-Senhûrî (ö. 894/1489)'nin *el-Câmiu 'l-Müfid fî Sinâati 't-Tecvîd* adlı eserlerdir.

Araştırmada tetkik edilen herbir eserde müellifin hayatı iki alt başlıkta incelenmiştir. Birinci başlık “hayatı”; ikinci başlık ise “ilmi kariyeri”nden oluşmuştur. Bu kısımda bilgiler özet niteliğinde anlatılırken, kırâate dair hususlar özellikle belirtilmiştir.

Eserlerin tetkik kısmında önce “eser” başlığında eserin ismi, nüshaları ve ihtiva ettiği konuları üzerinde durulmuştur. Ardından eserin içeriğinde kırâata dair önemli ve farklı konular varsa bunlar için ayrıca başlık açılmıştır. Eserler incelenirken bazı örnekler üzerinden hareket edilmiş ve bu sayede eserin tümünde kullanılan metodlar belirlenmeye çalışılmıştır. Her eserin sonunda genel değerlendirmeler yapılmıştır.

¹⁶³ Yazma Eser, Erzurum İl Halk Kütüphanesi Arşiv no: 25 Hk2412.

¹⁶⁴ Yazma Eser, Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa Koleksiyonu, Demirbaş no: 1029.

Eserlerde, müelliflerin vefat tarihleri merkeze alınarak kronolojik bir sıra takip edilmiştir. Her elli yıllık bölümde vefat tarihi önce olan müellifler öne alınarak eserleri incelenmiştir.

Araştırmada her dönemin sonunda tetkik edilen eserlerin ve dönemin genel özellikleri belirtilmiştir. Bu dönemde yaşayıp da kırâat alanında ün yapmış müelliflerin hayatına ve meşhur olan eserlerine kısaca değinilmiştir. Ayrıca bu dönemde yazılan kırâat eserleri de isimleri ve müellifleriyle beraber sıralanmıştır.

Müelliflerin ismi, biyografi kısımlarında künye ve lakaplarıyla anılırken, daha sonraki yerlerde meşhur olduğu isimleriyle belirtilmiştir. Eserler için de aynı durum söz konusudur.

Ayrıca çalışmamızda İstanbul Üniversitesi Yüksek Lisans yazım kuralları esas alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

H. 750-800 (M.1349-1397) TARİHLERİ ARASINDA YAZILMIŞ BAZI KIRAAT KAYNAKLARI MÜELLİFLERİ VE İÇERİK ÖZETLERİ

I. İBN SELLÂR VE TABAKÂTÜ'L-KURRÂÎ'S-SEB'Â H.697-782 (M. 1297-1380)

A. İbn Sellar

1. Hayatı

Tabakâtü'l-Kurrâî's-Seb'a eserinin sahibi olan müellifin ismi, Emînüddin Abdülvehhâb b. Yusuf b. İbrâhim İbn Sellar eş-Şâfiî'dir. İbn Teymiyye'nin¹⁶⁵ arkadaşısıdır. H. 697 yılında doğan İbn Sellar, kırâat alanında yaşadığı dönemde meşhur olmuş ve bu sahada talebeler yetiştirmiştir.¹⁶⁶

2. İlmî Kariyeri

Kırâat ve hadis ilmini Şâm, Mısır ve Bağdat şehirlerinde birçok meşâyıhdan tahsil etmiştir. Şam'da dönemin Şeyhu'l-Kurrâ'sıdır. Cemal es-Sermedî, kendisini Şeyh lakabıyla anmıştır. Kırâatı meşhur olduğundan Şam'daki ilim talebeleri İbn Sellar'dan kırâat okumuştur. Müellif h. 782 yılında vefat etmiş, kılınan cenaze namazının akabinde arkadaşı olan İbn Teymiyye'nin yanına defnedilmiştir.¹⁶⁷

İbn Sellar çeşitli eserler telif etmiştir. Ancak bu eserlerin neler olduğu hakkında dökümanlara ulaşılamamıştır. Birçok biyografik eser¹⁶⁸ taraması yapılmış

¹⁶⁵ İbn Sellar'ın yaşadığı dönemler göz önüne alındığında bu kişinin meşhur Takıyüddin İbn Teymiyye (ö. h.661/728) olmadığı görülür. Bu kişinin kim olduğuyla ilgili bilgi de mevcut değildir. Eminüddin Abdülvehhâb b. Yusuf b. İbrahim İbn Sellar, *Tabakâtü'l-Kurrâî's-Seb'a*, tah. Ahmet İnae, Dâru'l-Küttâbi'l-Arabî, Beyrut, 2005, s. 6.

¹⁶⁶ Hayreddin Zirikli, *el-Alâm: Kamûsu Terâcimi li-Eşheri'-Ricâl ve'n-Nisâ*, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyim, Beyrut, 1984, IV, 176.

¹⁶⁷ Zirikli, *el-Alâm*, IV, 176. İbn Sellar, *Tabakâtü'l-Kurrâî's-Seb'a*, s. 6.

¹⁶⁸ Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*; Bağdatlı İsmail, *Hediyetü'l-Ârifîn*; Bermavî, *İmtâu'l-Fudelâ* ve Diyanet İslam Ansiklopedisi gibi eserlerde bulunamamıştır.

buralarda İbn Sellar'ın ismi tespit edilememiştir. Yukarıda verilen bilgiler ise Zirikli'ni *el-Alâm ve Tabakâtü'l-Kurrâi's-Seb'a* eserinden alınmıştır.¹⁶⁹

B. Tabakâtü'l-Kurrâi's-Seb'a

1. Eser

Tahkikini Ahmet İnâye'nin yaptığı, 2005 yılında Dârü'l-Küttabi'l-Arabî'de 135 sayfa olarak neşredilen *Tabakâtü'l-Kurrâi's-Seb'a* adlı eser, kırâat-ı seb'adaki isnadları konu edinmiştir. Zira Kur'an kırâatı ve dolayısıyla kırâat ilmi, nakle dayanan bir ilimdir. Bu ilmin hocaları üstadlarından öğrendikleri şekilde, bunları öğrencilerine öğretirler ve bu hoca-öğrenci zinciri Hz. Peygamber'e kadar ulaşır.¹⁷⁰ İşte bu eserde de İbn Sellar, önce hocası Şeyh Takiyyüddin Ebû Abdillah'tan başlar, farklı rivayet ve tariklerle isnad zincirlerini Hz. Peygamber'e kadar ulaştırır. Bisnad zincirlerinde faydalandığı eserleri şu şekilde sıralar:¹⁷¹

-Ebû Alî Hasen b. Muhammed (ö.438/1046) *er-Ravza fi'l-Kırâati's-Seb'a*.

-Ebû Nasr Ahmet b. Mesrur el-Bağdâdî (ö.442/1050) *el-Mufîd fi'l-Kırâati'l-Aşr*.

-Ebu'l-Feth Abdulvahid b. Hüseyin el-Bağdâdî (ö.445/1053) *et-Tezkâr fi'l-Kırâati'l-Aşr*.

-Ebu'l-Hasan Ali b. Fâris (ö.450/1058) *el-Câmiû fi'l-Kırâati'l-İhdâ Aşere*.

- Ahmed b. Ali el-Hayyât (ö.499/1105) *el-Muhezzeb fi'l-Kırâati'l-Aşr*.

-Ebû Tâhir Ahmed el-Bağdâdî (ö.499/1105) *Müstenir fi'l-Kırâati'l-Aşr*.

-Muhammed b. Hüseyi Kallânîsî (ö.521/1127) *Kifâyetü'l-Mubtedî ve Tezkiratü'l-Müntehî*.

¹⁶⁹ İbn Sellar, *Tabakâtü'l-Kurrâi's-Seb'a*, s. 6-7.

¹⁷⁰ Abdurrahman Çetin, *Ebû Amr ed-Dânî ve Kırâat İlmindeki Yeri*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Bursa, 1991, sayı:3 s.19.

¹⁷¹ Ayrıca zikredilmeyen diğer kaynaklar için bkz. İbn Sellar, *Tabakâtü'l-Kurrâi's-Seb'a*, s. 24-26.

-Abdumelik b. Hayrûn (ö.539/1145) *el-Miftâh fi'l-Aşr ve Muvazzah fi'l-Aşr, el-Kasidetü'l-Müncid ve Tebsiratü'l-Mübtedî*.

-Ebû Mensur Ali b. Ahmed el-Hayyât (ö.541/1146) *Kitabü'l-Mubhec fi'l-Kirâati's-Semânî*.

Yukarıda ifade edildiği gibi eserin konusu, isnadları tespit etmeye yöneliktir. Ancak müellif, yedi harf meselesi ve diğer konularla alakalı hususları da kendi mukaddimesinde belirtmiştir. Burada önce yedi harf ile ilgili hadisler belirtildikten sonra Kur'ân okumanın veya öğrenmenin faziletiyle ilgili âyet ve hadisler verilmiş, bu faziletlere dair âyetlerin tefsiri uzun uzadıya izah edilmeye çalışılmıştır.¹⁷²

2. İbn Sellar'ın Mukaddimesi

Mukaddime kısmı eserde etraflıca ele alınır. İbn Sellar, Kur'ân'ın müminler için rahmet, hidayet ve kalplere şifa veren bir kitap olduğunu ayetlerle belirttikten sonra yedi harf ile ilgili zikredilen hadislere giriş yapar. Örneğin; Cibril Hz. Peygamber'e gelir ve "*Kur'ân'ı bir harf üzere oku*" der. Mikâil: "*Artırmasını iste artırmasını iste*", der. Nihayetinde yedi harf'e ulaşır. Daha sonra "*Azap âyetini rahmet, rahmet âyetini de azapla değiştirmedığın sürece hepsi şâfidir, kâfidir.*" hadisi nakledilir.¹⁷³ Yedi harfe dair iki hadis zikredildikten sonra Kur'ân'ı okumanın, öğrenmenin ya da öğretmenin faziletine dair hadisler yoğun şekilde görülür. Kur'ân okumayla ilgili Hz. Peygamber'den "*Muhakkak Allah Kur'ân tilavetinde her harfe on sevap verir. Kişi "Elif Lâm Mîm" derse, kendisine elif için on, lam için on, mim için de toplamda otuz sevap yazılır*"¹⁷⁴ buyrulur. Yine "*Sizin en hayırlınız Kur'ân'ı öğrenen ve öğreteninizdir*",¹⁷⁵ "*Allah bir topluluğu Kur'ân ile yüceltir, diğerlerini de yine Kur'ân ile helak eder*"¹⁷⁶ "*Kur'ân'da mahir olan, yüce meleklerle beraberdir*" hadisleri Kur'ân'ın faziletine dair zikredilen hadislerdir.¹⁷⁷

¹⁷² İbn Sellar, *Tabakâtü'l-Kurrâi's-Seb'a*, s. 7-22.

¹⁷³ Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 5; Nesâî, *İftitah*, 37.

¹⁷⁴ Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 16.

¹⁷⁵ Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 21; Tirmizi, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 15; Ebû Dâvut, *Salât*, 349.

¹⁷⁶ Müslim, *Müsâfirîn*, 269.

¹⁷⁷ Diğer hadisler için bkz. İbn Sellar, *Tabakâtü'l-Kurrâi's-Seb'a*, s. 7-10

Kur'ân'ın faziletine dair âyetlerden ve sahabe kavillerinden örnekler verilir. Tâha Sûresi 123. Âyette “*Kim benim hidayetime (Kur'ân) uyarırsa o sapmaz ve bedbaht olmaz.*” buyrulur. Bu âyetle ilgili İbn Abbas'ın: “*Kim Kur'ân'a uyarırsa, Allah onu kendi korumasına alır. Dünyada sapıtmaz, ahirette de bedbaht olmaz*” sözü nakledilir.¹⁷⁸

Örneğin Kırâatta makamla okumak veya nağme ile söylemek anlamında teğanni yapmanın veya bunun ne şekilde olması gerektiğiyle alakalı hususlar hadis ve yorumlar çerçevesinde aydınlatılmaya çalışılır. Kur'ân'da teğanni yapmakla ilgili bazı Arap bilginleri, İbn Mesud ve Ebû Ubeyde (ö.209/822) gibi âlimlerden nakillerde bulunur.¹⁷⁹

Konu hakkında Tâbiîn ve Tebe-i Tâbiîn âlimlerinden nakillerde bulunur. Bu bağlamda İmam Şafî: (ö.204/819) “*Kim Kur'ân ezberler ve onunla amel ederse kıymeti büyük olur.*” der. Ahmet b. Hanbel'den: (ö.241/856) “*Rabbimi rüyamda gördüm. Ey Rabbim! sana yaklaşabileceğim en faziletli amel nedir? diye sordum. Bana, “benim kelimumdur” cevabını verdi. Ey Rabbim anlayarak ve anlamayarak mı? diye sordum. Rabbim, “anlayarak veya anlamayarak” cevabını verdi.*”¹⁸⁰ sözü nakledilir. Yine Kur'ân faziletiyle ilgili Hasan-ı Basrî: (ö.110/728) “*Kim Allah'ın kelamından bir âyet okursa, Kıyamet günü o âyet onun için nur olur.*” derken, İbn Mücâhid: (ö.102/720) “*Kim gündüzün bir Kur'ân hatmini tamamlarsa yetmiş bin melek akşama kadar ona dua eder. Eğer gece bir Kur'ân hatmini tamamlarsa yetmiş bin melek sabaha kadar o kişiye dua eder.*” der. Kur'ân faziletiyle ilgili İbn Mesud'un hem Rasûlullah'tan naklettiği hem de kendisinin rivayet ettiği birçok kavli bulmak mümkündür.¹⁸¹

Bütün bunlardan sonra İbn Sellâr, Kur'ân'ı öğrenmenin-öğretmenin fazileti, onla iştiğal olmanın bu dünyada getireceği maddi manevi bereketler, âhirette zor durumdan kurtarağı ile ilgili konuları, Arap dili ve belağatına hakimetini de ortaya

¹⁷⁸ İbn Sellar, *Tabakâtü'l-Kurrâi's-Seb'a*, s. 10.

¹⁷⁹ Daha geniş bilgi için bkz. Abdurrahman Çetin, *Kur'an Kırâatında Musikinin Yeri*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Bursa, 1998, sayı:7, s.115; İbn Sellar, *Tabakâtü'l-Kurrâi's-Seb'a*, s. 11.

¹⁸⁰ Tâbiîn ve Tebe-i Tâbiîn'den nakledilen rivayetlerin kaynağı verilmemiştir. İbn Sellar, *Tabakâtü'l-Kurrâi's-Seb'a*, s. 12.

¹⁸¹ İbn Sellar, *Tabakâtü'l-Kurrâi's-Seb'a*, s. 13.

koyan uzun cümlelerle ortaya koyar. Aynı şekilde Kur'ân'dan ve hadislerden de nakillerde bulunarak tefsir mahiyetinde bazı yorumlar da yapar.¹⁸²

İbn Sellar, yedi kırâat imamı olan İmam Nâfi, İbn Kesir, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, İmam Hamza ve Kisâî'nin kırâatlarını, Ebû Amr Osman b. Said Dâni (ö. 444/1052)'nin *et-Teysîr'i* ile eş-Şâtibî (ö.590/1193)'nin *Hirzü'l-Emânî ve Vechü't-Tehanî* eserlerinden okuduğunu haber verir. Yine bu imamların râviler ve tariklerini, aralarındaki farklı kırâat vecihlerini, imâle, beyne ve teshil gibi kırâatın farklı seslendirmelerini, harflerin mahreç ve sıfatlarını ta'lim ettiğini belirtir. İbn Sellar, mukaddimesinin son kısımlarında ise yedi kırâatı okuduğu hocaları olan Takiyyüddin Ebû Abdillâh, Safiyyüddin Abdulhalik ve Abdülaziz b. Gâzi'den övgülerle bahsederek bu kısmı sonlandırır.¹⁸³

3. Kırâattaki Senedler Bölümünün Tetkiki

Bu bölüm, eserin ana muhtevasını oluşturur. Bu bölümün başında İbn Sellar, kırâat okuduğu hocalarını zikreder. Bunların başında da ismini sık sık duyacağımız ve kırâat senedinin ilkinin oluşturacak hocası Takiyyüddin Ebu Abdillâh gelir. İbn Sellar, ondan h. 724 yılında yedi mütevâtir kırâatı okumuştur. Şeyh Ebû İshak ismindeki hocasından ise on iki imamın¹⁸⁴ kırâatlarını tahsil etmiştir.¹⁸⁵ Bunların akabinde ise Sellar, meşhur hocası Şeyh Takiyyüddin'nin, Kemâleddin Ebû İshak'tan on iki imam, râvileri ve tariklerinin kırâatlarını ve başka ilimlerle ilgili eserleri okuduğuna dair geniş bilgiler verir.¹⁸⁶

Bu bölümde Şeyh Takiyyüddin'in hocası olan Tâcüddin Ebu'l-Yemen el-Kindî'nin (ö.613/1216) isnad zincirlerini açıklamak için ayrıca bir başlık açılır. Burada Kindî'nin okuduğu ve isnadlarda faydalandığı eserler verilir. Özellikle de

¹⁸² İbn Sellar, *Tabakâtü'l-Kurrâi's-Seb'a*, s. 14-16.

¹⁸³ İbn Sellar, *Tabakâtü'l-Kurrâi's-Seb'a*, s. 20-22.

¹⁸⁴ İbn Sellar, *Tabakâtü'l-Kurrâi's-Seb'a*, s. 24. Eserde belirtilen bu imamlar mütevâtir 7 İmamın dışında Ebû Câfer, Şeyh Yâkub, Halef-ü Âşir, İbn Muhaysın ve Âmeş'tir.

¹⁸⁵ İbn Sellar, *Tabakâtü'l-Kurrâi's-Seb'a*, s. 23-26.

¹⁸⁶ İbn Sellar, *Tabakâtü'l-Kurrâi's-Seb'a*, s. 26-28.

kendi hocalarıyla ilgili detaylı bilgiler verilir. Kindî, Ebu'l-Kasım el-Harîrî'den okumuş olduğu kırâattaki isnad zincirlerini kısaca şu şekilde sıralar:¹⁸⁷

- İbn Kesir'in Kunbul rivâyetini, İbn Mücahid ve İbn Şenbuz tarikiyle,
- İmam Nâfî'nin Kâlun rivayetini, Hulvânî ve Ebû Neşît tarikiyle,
- Âsım'ın Hafs rivâyetini Ubeyd, Şu'ben'in rivayetini, Uleymî tarikiyle,
- Kisâî'nin Dûrî rivayetini, İbn Ferah ve İbn Süleym tarikiyle,
- Ebû Amr'ın Yezîdî rivâyetini, Ebu'z-Ze'ra ve İbn Ferah tarikiyle,
- Halefû Âşir'in rivayetini ise İdris tarikiyle okumuştur.¹⁸⁸

Kindî, kırâat okuduğu hocalarından Ebu'l-Fazl Muhammed b. Abdullah'tan (ö.532/1138) bahseder. Bir Kur'ân hatmiyle, İmam Nâfî'nin Kâlun rivayetini, Âsım'ın Hafs rivâyetini, İbn Âmir'in İbn Zekvân rivayetini, Ebû Amr'ın Dûrî rivâyetini, İbn Mücâhid tarikiyle ve son olarak Kisâî'nin Dûrî rivayetini hocasından okuduğunu söyler.¹⁸⁹

Kindî'nin diğer bir hocası da İbn Hayrun b. İbrahim el-Attâr'dır.(ö.539/1145) Kindî, *el-Miftâh fi'l-Aşr ve Muvazzah fi'l-Aşr* eserlerini hocası ve aynı zamanda bu eserlerin sahibi olan İbn Hayrun el-Attâr'dan okumuştur. Birçok kırâatı okuduğu hocalarından biri de Ebûbekir Muhammed b. İbrahim el-Muhavvilî (ö. 538/1144)'dir. Kindî şu kırâatları hocasından okumuştur:¹⁹⁰

- Ebu Amr'ın Yezîdî rivayetini Dûrî ve Sûsî tarikiyle,
- Nâfî'nin Kâlun rivayetini, Ahmet b. Kâlun ve Hulvânî tarikiyle, Verş rivayetini ise İsbehânî tarikiyle,
- Hafs'ın Ebubekir Şu'be rivâyetini, Yahya ibn Âdem ve es-Seybî tarikiyle, Hafs rivâyetini ise Ubeyd tarikiyle okumuştur.

¹⁸⁷ İbn Sellar, *Tabakâtü'l-Kurrâi's-Seb'a*, s. 29-30.

¹⁸⁸ Halefû Âşir burada tek başına alınmıştır. Bilgi için bkz. İbn Sellar, *Tabakâtü'l-Kurrâi's-Seb'a*, s. 30.

¹⁸⁹ İbn Sellar, *Tabakâtü'l-Kurrâi's-Seb'a*, s. 30-31.

¹⁹⁰ İbn Sellar, *Tabakâtü'l-Kurrâi's-Seb'a*, s. 31.

Bu bölümün başında İbn Sellar'ın bu hocalarını zikretmesi ve Kindî gibi bazı kişileri ayrı başlıkta değerlendirmesi, sened zincirlerinde bu üstadların yoğun şekilde görüleceğini gösterir. Burada Ebu'l-Yemen el-Kindî'den (ö.613/1216) başka bazı hocalar için de ayrıca başlık açılır. Şuca' b. Muhammed el-Müdellicî (ö.591/1195), Ebu'l-Kâsım eş-Şâtibî (ö.655/1257) ve Ebu'l-Hasen Muhammed b. Ahmed (ö.614/1217) gibi âlimler için ayrı bir başlık açılır. Bu başlıklarda yukarıda belirtilen Kindî örneğinde olduğu gibi bu kişilerin farklı tariklerle okumuş olduğu kırâatlar ve hocalarından etreflıca bahsedilir.¹⁹¹

İbn Sellar'ın Kurrâ-i's-Seba'sında önemli olan bazı isimler zikredildikten sonra İbn Kesir (ö. 120/738)'in isnad zincirleri adında bir başlık açılır. Burada İbn Kesir'in hayatıyla ilgili kısaca bilgi verilir. Daha sonra râvileri Kunbul ve Bezzî'nin farklı tariklerle isnad zincirleri verilir. Aynı şekilde bu yöntemin diğer imamlar için de kullanıldığını söylemek mümkündür. İbn Sellar, bu isimleri sıralarken hocası Şeyh Takiyyüdin'den başlar ve isnad zincirini İbn Mücâhid¹⁹² (ö.324/935) tarikiyle, İbn Kesir'in ikinci râvisi Kunbul'e kadar ulaştırır.¹⁹³ Bazen farklı tarikleri de kullanır. Örneğin, isnadları Kunbul'e, İbn Şenbuz (ö.327/938) tarikiyle ulaştırır.¹⁹⁴

Eserdeki isnad zincirleri nesir şeklinde kaleme alınmıştır. Herhangi bir tabloya yer verilmemiştir. Burada İmam Nâfi ve İbn Kesir kırâatları örnek tabloda gösterilecektir. İbn Kesir'in ikinci râvisi olan Kunbul rivâyetinin isnad zinciri İbn Mücâhid ve İbn Şenbuz tarikleriyle¹⁹⁵ birinci râvisi Bezzî rivâyeti ise, Bezzî'nin birinci tariki olan Ebû Rabîa ve diğer tarikleri olan Huzâî ve Hasan el-Basrî'nin birinci râvisi Muttavvîî kanalıyla verilecektir.¹⁹⁶ İmam Nâfi'nin birinci râvisi Kâlûn rivâyeti, Ahmedeyn¹⁹⁷ ve Ebû Neşit tarikleriyle¹⁹⁸ İkinci ravi Verş ise İsfehânî tarikiyle tablo üzerinde gösterilecektir.¹⁹⁹ Bütün bu örneklerde İbn Sellar isnad

¹⁹¹ İbn Sellar, *Tabakâtü'l-Kurrâi's-Seb'a*, s. 33-36.

¹⁹² Hicri 3. asırda kırâatları "Kırâat-ı Seb'a" eseriyle yedi sayısına tahsis eden kırâat âlimidir. Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzulü ve Kırâati*, s. 245.

¹⁹³ İbn Sellar, *Tabakâtü'l-Kurrâi's-Seb'a*, s. 28.

¹⁹⁴ İbn Sellar, *Tabakâtü'l-Kurrâi's-Seb'a*, s. 29.

¹⁹⁵ İbn Sellar, *Tabakâtü'l-Kurrâi's-Seb'a*, s. 38-39.

¹⁹⁶ İbn Sellar, *Tabakâtü'l-Kurrâi's-Seb'a*, s. 39-41.

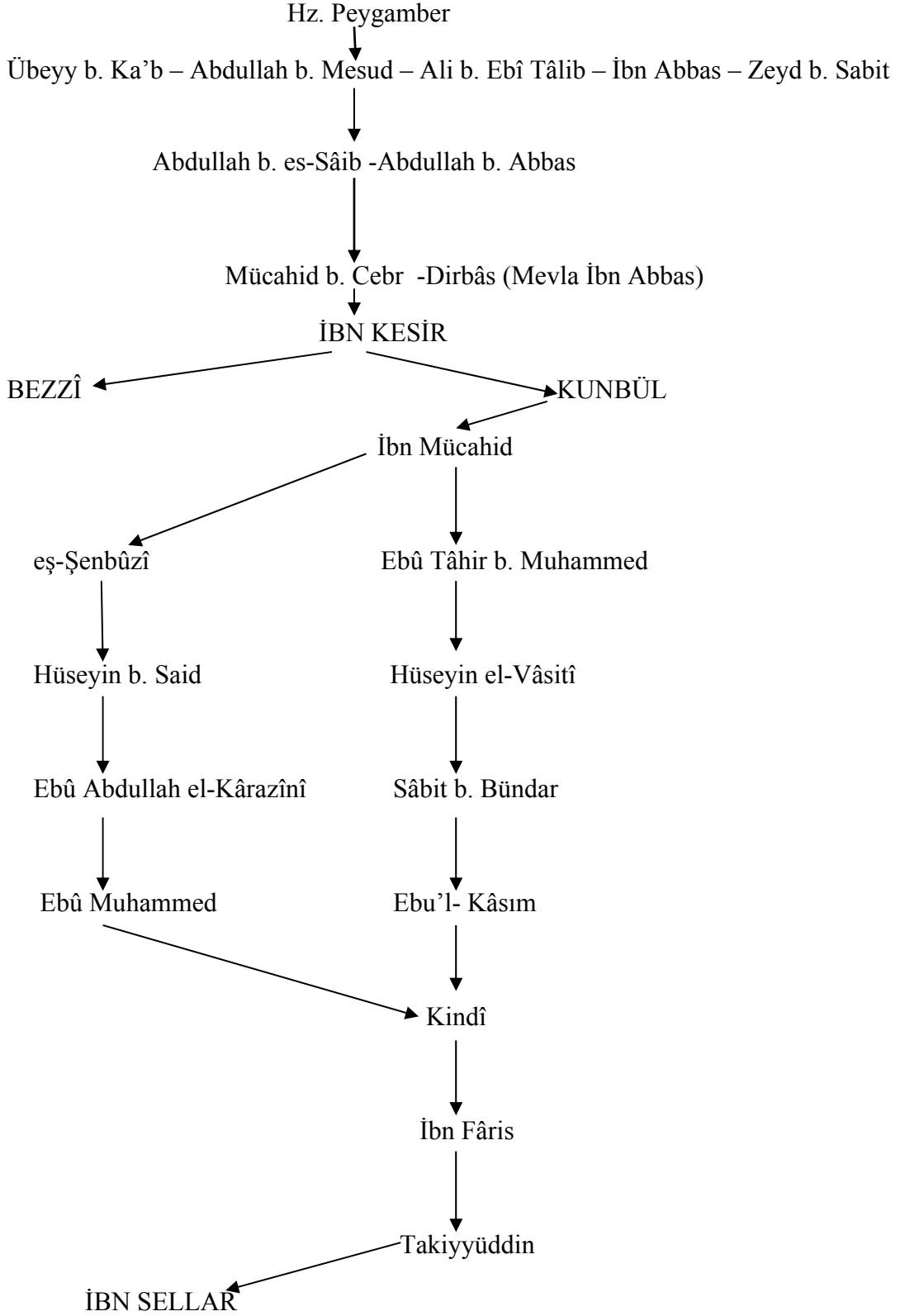
¹⁹⁷ Bunlar Kâlûn'un tarikleri olan Ahmed b. Hulvânî ve Ahmet b.Kâlûn'dur. İbn Sellar, *Tabakâtü'l-Kurrâi's-Seb'a*, s. 41.

¹⁹⁸ Ebû Neşit Kâlûn'un birinci tarikidir. İbn Sellar, *Tabakâtü'l-Kurrâi's-Seb'a*, s. 41-42.

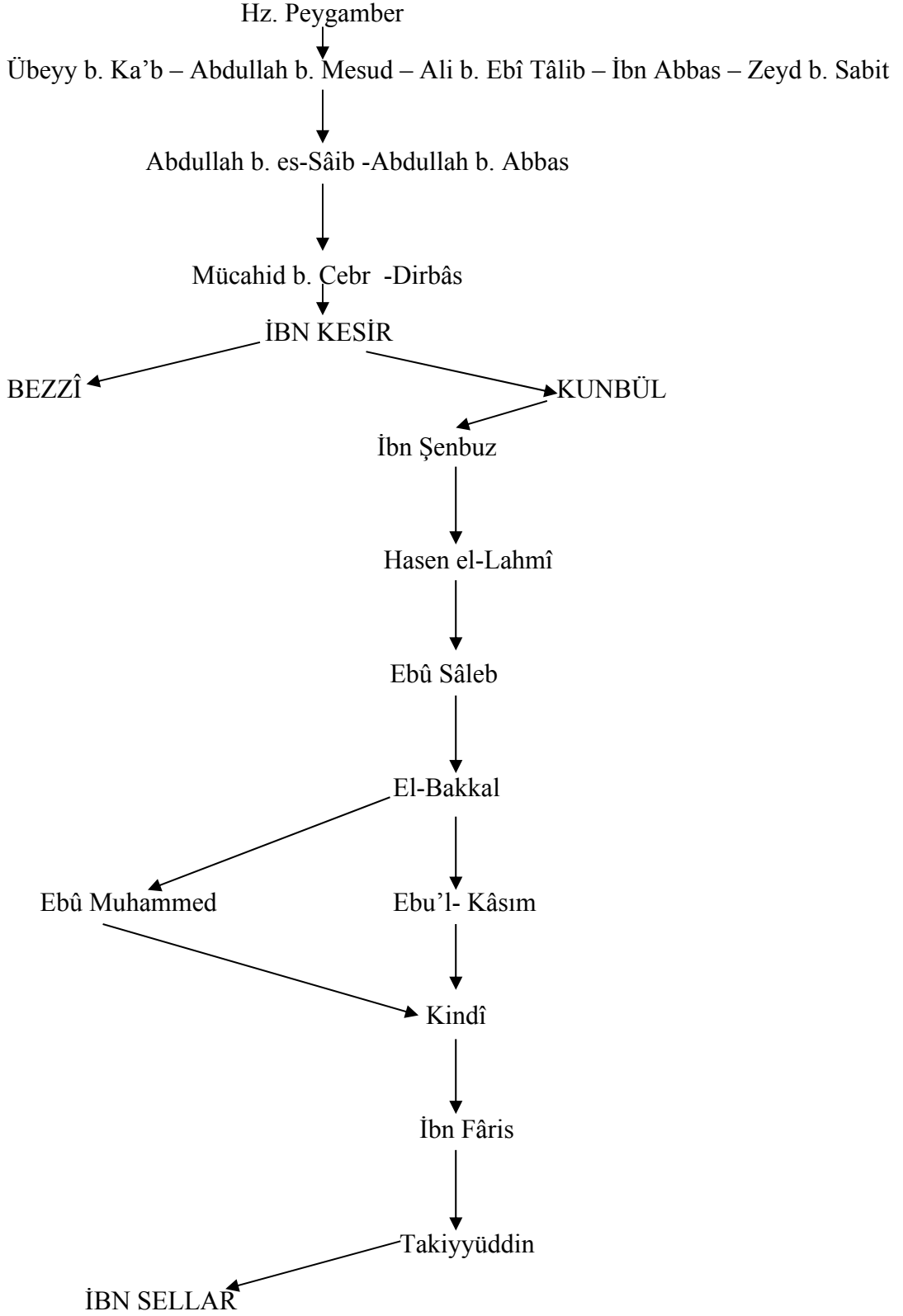
¹⁹⁹ İbn Sellar, *Tabakâtü'l-Kurrâi's-Seb'a*, s. 43-44.

zincirlerini hocası Şeyh Takiyyuddin başlayarak ve farklı tariklerle beraber isnadları Hz. Peygamber'e kadar ulaştırmıştır.

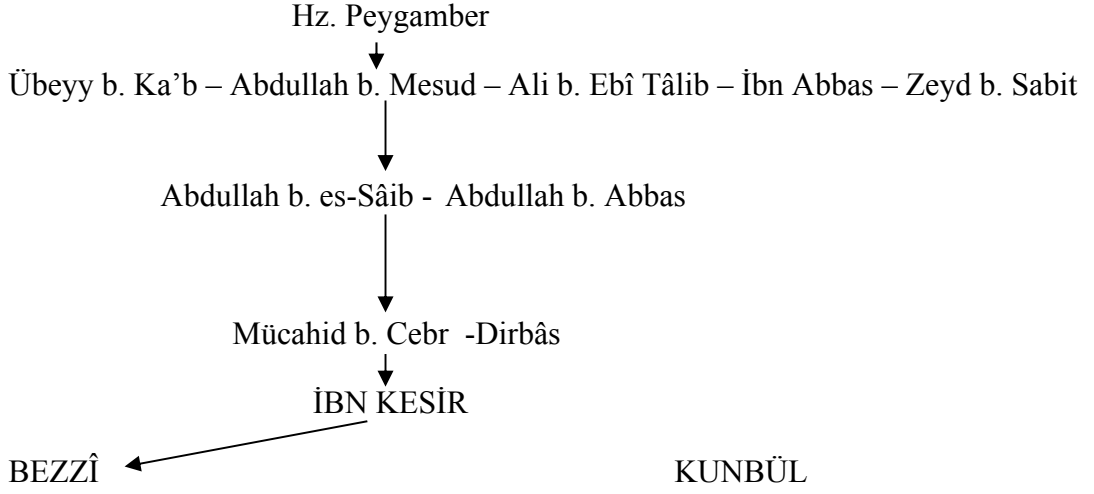
İbn Sellar'ın İbn Mücâhid Tarihiyle Kunbul Rivâyetindeki Üstad Zinciri

İbn Sellar'ın İbn Şenbuz Tarikiyle Kunbul Rivâyetindeki Üstad Zinciri

İbn Sellar'ın Huzâî ve Muttavvîî Tarikleriyle Bezzî Rivâyetindeki Üstad Zinciri

Muhammed b. İshak el-Huzâî

↓
Hasen b. Said el-Muttavvîî

↓
Kârazîni

↓
Ebû'l-Fazl

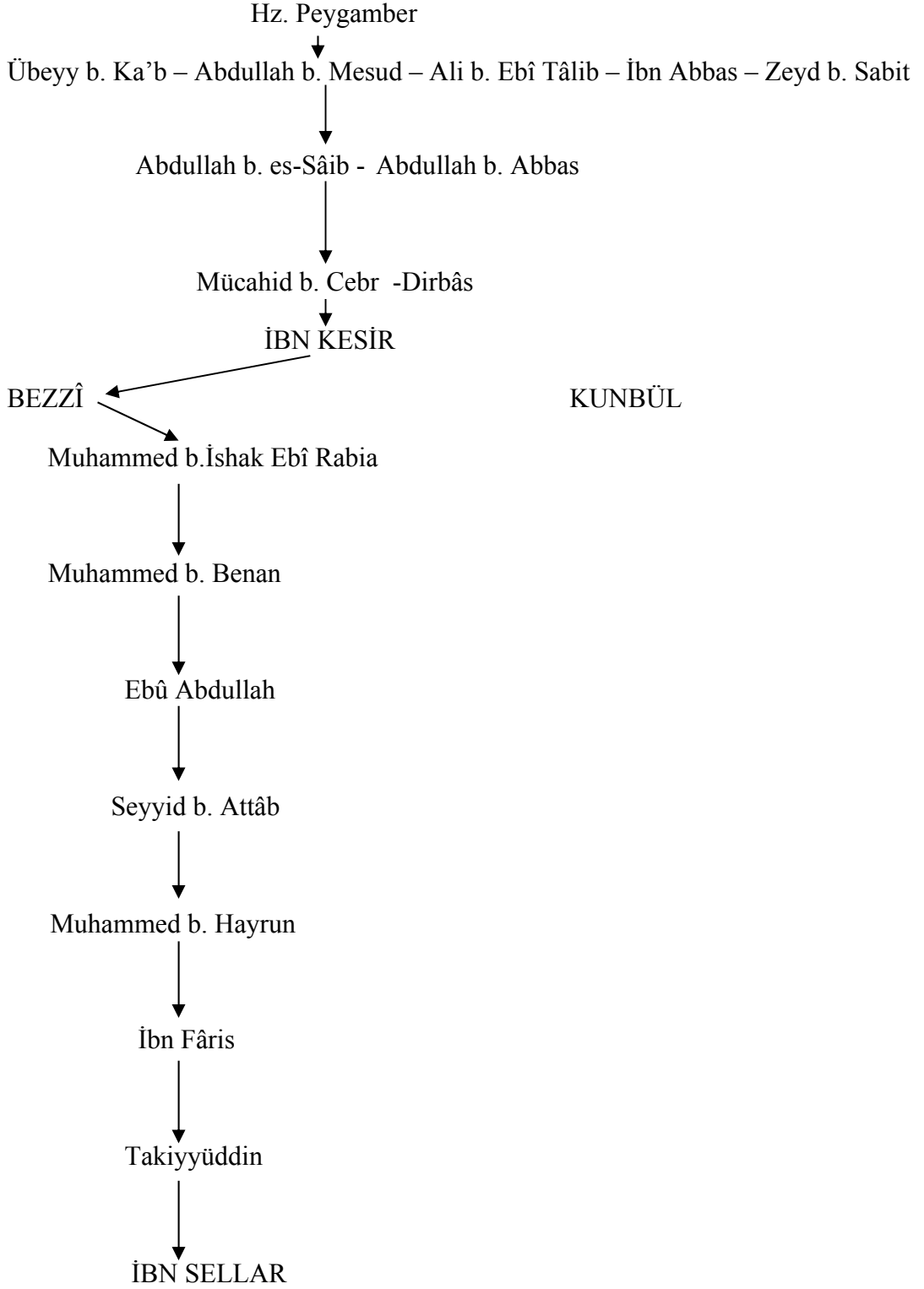
↓
Ebû Muhammed

↓
İbn Fâris

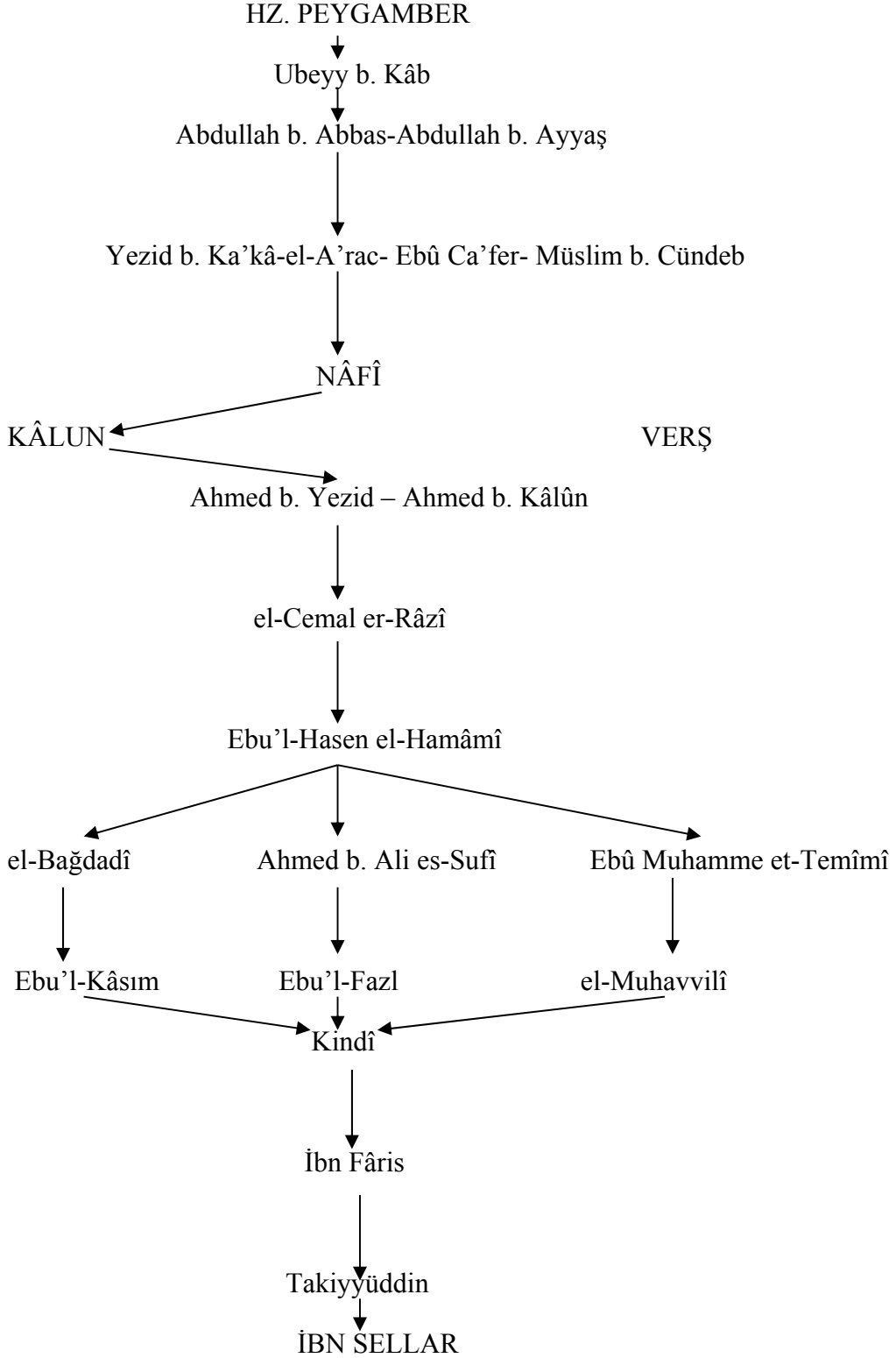
↓
Takiyyüddin

↓
İBN SELLAR

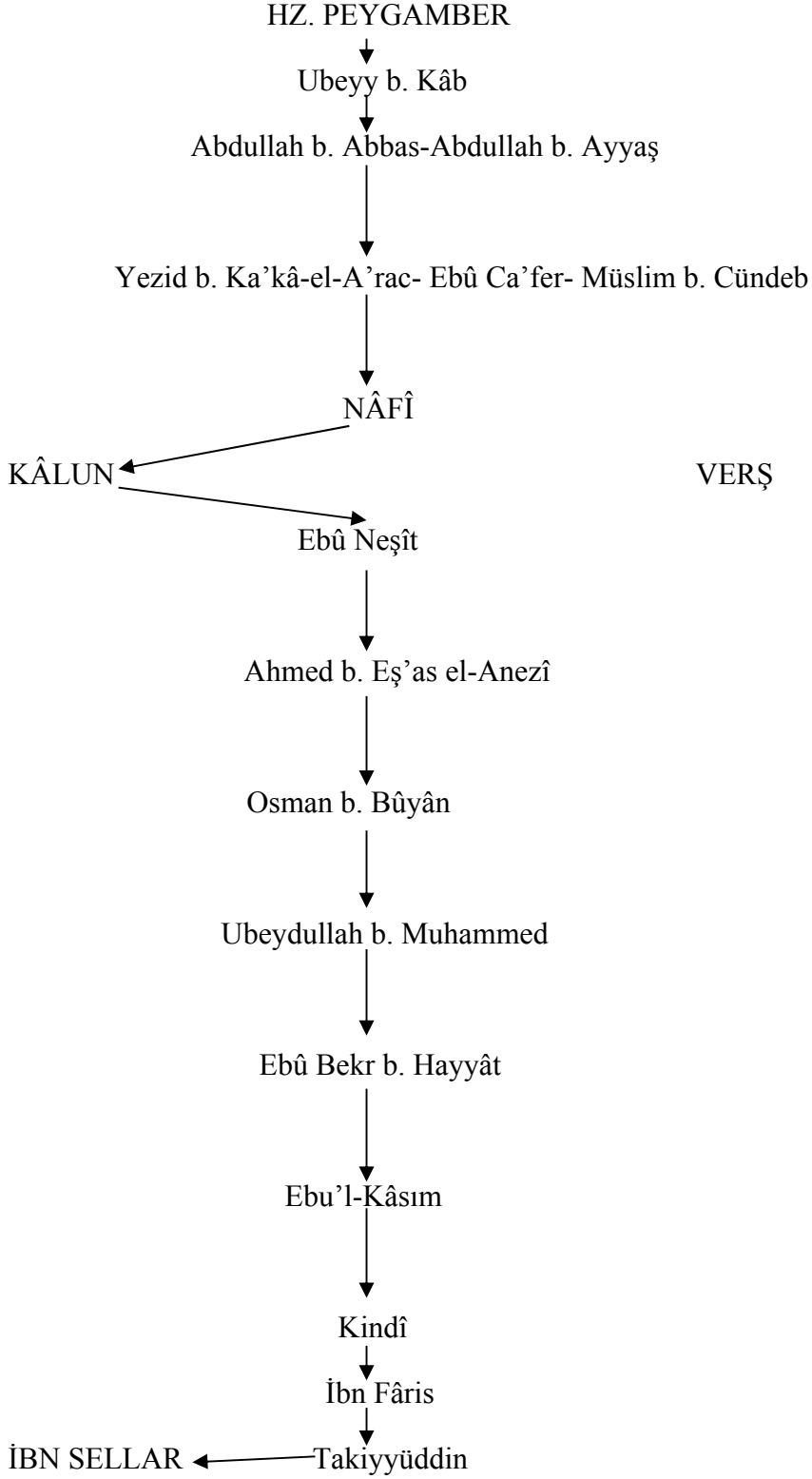
İbn Sellar'ın Ebû Rebîa Tarihiyle Bezzî Rivâyetindeki Üstad Zinciri

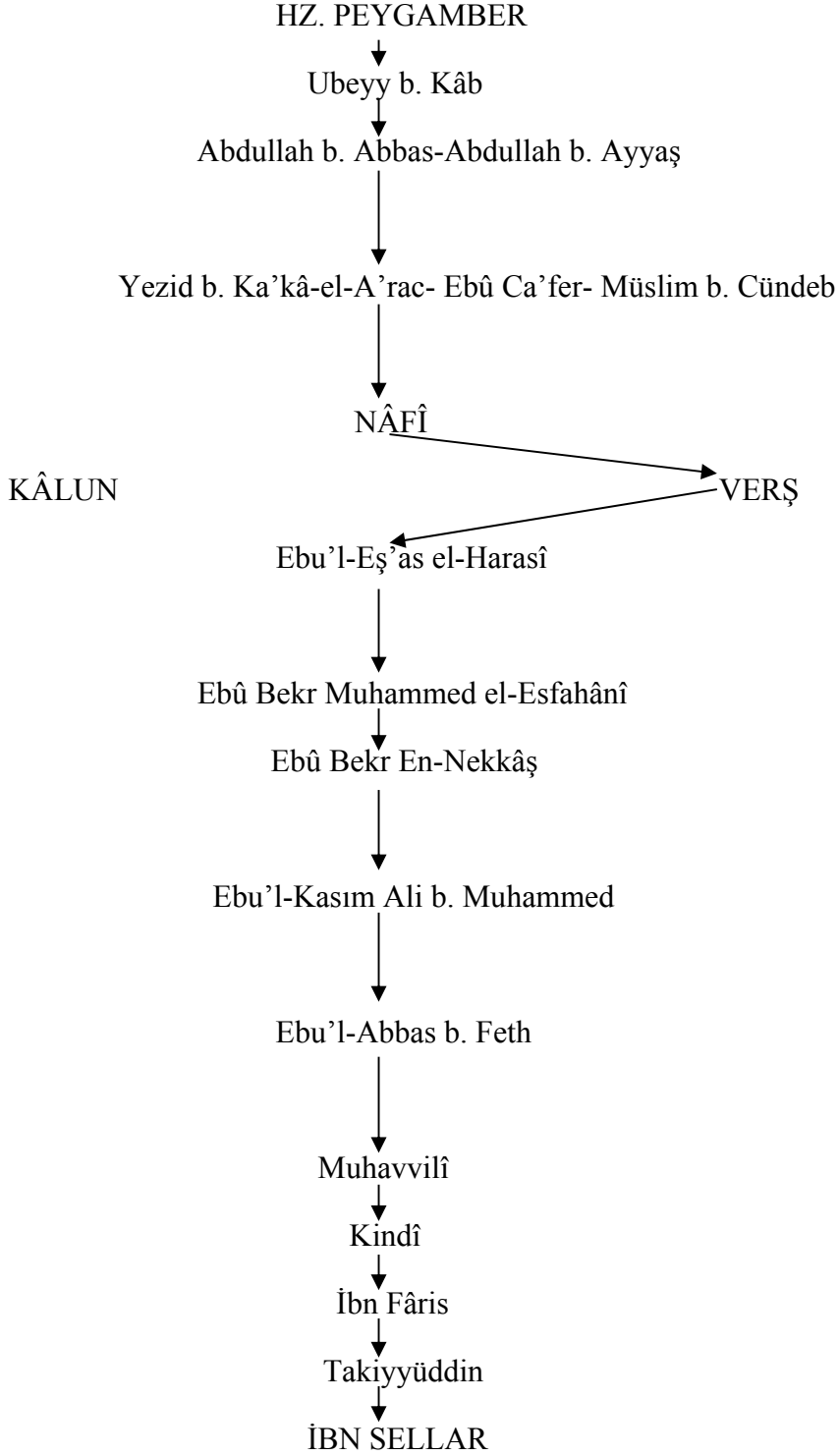
İbn Sellar'ın Ahmedeyn Tarikleriyle Kâlun Rivâyetindeki Üstad Zinciri

İbn Sellar'ın Ebû Neşît Tarikiyle Kâlung Rivâyetindeki Üstad Zinciri

İbn Sellar'ın Esfahânî Tarikiyle Verş Rivâyetindeki Üstad Zinciri

4. Eserde Yapılan Çalışmanın Genel Değerlendirilmesi

İbn Sellar'ın kaleme aldığı *Tabakâtü'l-Kurrâi's-Seb'a* adlı eseri iki bölümde ele alınmıştır. Biri müellifin mukaddimesi bölümü, diğeri eserin de muhtevasını oluşturan isnad zincirlerinin tespiti kısmıdır.

Genel olarak kırâat ile ilgili telif edilen eserlerde “yedi harf” meselesi veya bu alanda değerlendirilebilecek konular ele alınır. İbn Sellar, mukaddime kısmında “yedi harf” ile alakalı hadisleri zikrettikten sonra Kur'ân'ı öğrenmenin, okumanın, okutmanın veya hayata uygulamanın önemini dile getiren âyet, hadis veya yorumları etraflıca dile getirir. Eserini kaleme alırken hangi kaynaklardan faydalandığını da ayrıca belirtir.²⁰⁰

İbn Sellar, *Tabakâtü'l-Kurrâ* adlı eserin asıl muhtevasını oluşturan isnad zincirleri bölümünde, önce kendi hocalarını, onlardan hangi eserleri okuduğunu, bu hocaların hangi eğitim merhalelerinden geçtiğini anlatır. Yine isnatlara geçmeden önce isnad zincirlerinde yoğun şekilde görülen el-Kindî (ö.613/1216), el-Müdellicî (ö.591/1195) ve Ebu'l-Kâsım eş-Şâtibî (ö.655/1257) gibi âlimler için ayrıca başlık açan İbn Sellar, burada bu âlimlerin kırâat okudukları hocaları, bu hocaların söz konusu kırâatları kimlerden rivayet ettikleri farklı tarikler ışığında etraflıca ele alır. Ayrıca bu kişilerin kırâat ilmine dair bilgileri de verilir.²⁰¹

İbn Sellar, zikrettiği hocalarının başında Takiyyüddin Ebû Abdillâh gelir. İsmi sık sık duyduğumuz Takiyyüddin, isnad zincirlerinin kendisiyle başladığı şahıstır. İbn Sellar bu isimle başlayarak isnadları Hz.Peygamber'e kadar ulaştırır. Öte yandan yedi mütevâtir imamın râvilerine ulaşan isnadlarda farklı tariklere sık sık rastlanır. Eserde bu üstad zincirleri nesir şeklinde sıralanır. Aslında bizim de çalışmamızın en önemli kısmı, bu nesir halinde sıralanan isnadları şema haline getirmek olmuştur. Tabloda da görüldüğü üzere İbn Sellar, hocası Takiyyüddin'den başladığı isnadları Hz. Peygamber'e kadar ulaştırır.

Konunun daha iyi anlaşılması için şema üzerinde yedi mütevâtir imamlardan olan Nâfi ve İbn Kesir'in ravilerine ulaşan isnadlar, farklı tablolarda gösterilmiştir.

²⁰⁰ İbn Sellar, *Tabakâtü'l-Kurrâi's-Seb'a*, s. 7-22.

²⁰¹ İbn Sellar, *Tabakâtü'l-Kurrâi's-Seb'a*, s. 33-36.

Eğer isnad zincirinde farklı tarikler varsa bunlar için de farklı şemalar kullanılmıştır. Örnek olarak sadece bu iki imamın ravilerine ulaşan farklı tarikler tespit edilmiş ve tablo üzerinde gösterilmiştir.²⁰² Diğer zikredilmeyen imamlar veya râvilerine ulaşan isnadlarda da aynı yöntemin kullanıldığı söylenebilir.²⁰³

Son olarak eserde dikkati çeken bir husus da eserdeki üsluptur. Eserin yazıldığı dönemdeki şahısların birçok sıfatla zikredilmesi burada kendisini fazlaca gösterir. Aslında bu husus klasik eserlerde alışılmış bir durumdur. Ancak İbn Sellar'ın eserindeki biyografi kısımlarında kişilerin doğum ve ölüm tarihlerine dair bilgi verilmezken, şahısların uzun uzadıya medhedilmesi dikkati çeken bir konudur.²⁰⁴

²⁰² Yedi mütevâtir kırâat imamından olan İmam Nâfi ve İbn Kesir ikişer râvileriyle beraber tablo üzerinde gösterilmiştir. Çalışmamızda 32-38 sayfa aralıklarındadır.

²⁰³ İbn Sellar, *Tabakâtü'l-Kurrâi's-Seb'a*, s. 37-43.

²⁰⁴ İbn Sellar, *Tabakâtü'l-Kurrâi's-Seb'a*, s. 21-22; Diğer örnekler için a.g.e. s.23-26.

II. EBU'R-RIZA EL-HAMEVÎ ve EL-KAVÂID VE'L-İŞÂRAT li FUNÛNİ İLMÎ'L-KIRÂAT(ö. 791/1388)

A. Ebu'r-Rıza El-Hamevî

1. Hayatı

Kırâat âlimi olan el-Hamevî' tam ismi, Ahmed b. Ömer b. Muhammed b. er-Rızâ eş-Şafîi'dir. Kırâat âlimi ve Şafîî Kadısı olan el-Hamevî, hicri 750 civarında Hama'da doğmuştur. Dimeşk'te Şerafeddin b. Abdurrahman'dan kırâat, Tâceddin es-Subkî'den fıkıh dersleri tahsil etmiştir. Burada bazı kurrâlardan kitap te'lif edecek seviyede kırâat ilmini öğrenen el-Hamevî, h. 770'li yıllarda Halep'e gitmiştir.²⁰⁵

Hamevî, İlim tahsili ve te'lif çalışmalarının yanında siyasi olaylara müdahil olmasıyla da tanınmıştır. Askerî kadı ve dâruladl müftülüklerinden sonra Halep kadısı yani Kâdu'l-Kudât olmuştur. Halep'te h. 791 yılında vefat etmiştir.²⁰⁶

2. İlmî Kariyeri

Tefsir, belağat, fıkıh, kıraat ve hadis ilimlerini tahsil etmiş olan Ebu'r-Rıza el-Hamevî, tıp ve eczacılık alanlarında da kendisini geliştirmiştir. Tedrisatını Hama, Şa ve Kahire beldelerinde gerçekleştiren Hamevî, orduda ve mahkemelerde bazı önemli görevlere getirilmiştir. En önemli görevlerinden birisi de Halep'te siyasi istikrarsızlığın olduğu bir dönemde başkadılık görevini başarıyla sürdürebilmesi olmuştur. Üç defa görevden uzaklaştırılmış ve her defasında tekrar başkadılık görevine geri getirilmiştir.²⁰⁷ İlmî yanında siyasi yönünün de ağır basması bazı sıkıntıları beraberinde getirmiştir. Şöyle ki Kadı Bedreddin, zamanın devlet reisi Zahir Berkuk tarafından kadılığa getirilen el-Hamevi'nin, kendisine isyan ettiğini,

²⁰⁵ İlyas b. Ahmed Hüseyin b. Süleyman Bermâvî, *İmtâü'l-Fudelâ bi-Teracimi'l-Kurrâ*, Medine, 2000,II, 185-186; Tayyar Altıkulaç, "İbn Ebü'r-Rızâ" *D.İ.A.*, İstanbul, 1999, XIX, 472.

²⁰⁶ Ahmed b. Ömer b. Muhammed b. er-Rıza el-Hamevî, *el-Kavâid ve'l-İşârât fi Usuli'l-Kırâat*, thk. Muhammed Hasan el-Bekkar, Daru'l-Kalem Yayınları, Şam, 1986, s.6.

²⁰⁷ Zirikli, *el-Alâm*, I, 187.

görevden alınması gerektiğini söylemiştir. Bu ve benzeri sıkıntılara rağmen el-Hamevî, ilimde otorite sahibi olabilmıştır.²⁰⁸

İbn Hatip en-Nasrî (ö.743/1342) “*el-Hamevî, önemli bir siyasetçi ve ilim adamıdır*” derken, el-Mukrizî: “*Çeşitli ilimlere haiz, zeki ve hadisi seven bir imam olduğunu*”, Sibtu bin el-Acemi (ö. 841/1437) de, zeka ve bilgi bakımından Şam’ın önemli âlimi olduğunu, kıraat, fıkıh, tefsir, belağat, hadis ilimlerinde kendisini geliştirdiğini ve bütün bu ilimleri de mescidde edindiğini beyan etmiştir. Farklı ilimlere sahip olan el-Hamevî, bunları Hama, Şam ve Halep’in önemli şeyhlerinden tahsil etmiştir²⁰⁹.

El-Hamevî’nin ilim hayatında, daha çok iki hocasından bahsedilir. Biri Yakup b. Abdirrahman b. Osman b. Hatib el-Kal’a el-Hamevî (ö. 774/1373)’dir. Fıkıh, arapça, kıraat ilminde maharetli olan el-Kal’a, şafii mezhebine mensub önemli bir müfessirdir. Diğeri Abdulvehhab b. Ali b. Abdilkâfi dir.(ö.767/1365) Fıkıh, usul ve Arapça ilimlerinde otoritedir. Telif ettiği birçok eser vardır. En önemli eseri şafîi fikhî hakkında kaleme aldığı “*Tabakâtüş-Şafîi el-Kübra*”dır. el-Hamevî es-Subkî (ö 727/1326)’den şafîi fikhını okumuştur.²¹⁰

Kur’an ilimlerine dair eserlerine bakıldığında *en-Nasih ve’l-Mensuh, Nazmen fi Ğaribi’l-Kur’an, Kitabu fi Fununi’l-Kur’an*²¹¹ ve Muhammed Hasan el-Bekkar tarafından da Şam’da 1982 yılında neşredilen *el-Kavâid ve’l-İşârat li Funûni İlmi’l-Kırâat* zikredilebilir. Müellifin bu alanla ilgili fazla eser telif etmemesi, siyasetle olan işigali ve diğere alanlarda etkin olması gibi etkenlerle açıklanabilir.

²⁰⁸ el-Hamevî, *el-Kavâid ve’l-İşârat fi Usuli’l-Kırâat*, s. 10-11. Ahmed b. Ömer b. Muhammed b. er-Rıza el-Hamevî, *el-Kavâid ve’l-İşârat fi Usuli’l-Kırâat*, thk. Muhammed Hasan el-Bekkar, Daru’l-Kalem Yayınları, Şam, 1986, s.6.

²⁰⁹ el-Hamevî, *el-Kavâidü ve’l-İşârat fi Usuli’l-Kırâat*, s. 8-9.

²¹⁰ el-Hamevî, *el-Kavâidü ve’l-İşârat*, s.7.

²¹¹Ömer Rıza Kehhâle, *Mu’cemü’l-Muellifin*, , Beyrut, 1957, II, 34.

B. el-Kavâid ve'l-İşârat li Funûni İlmi'l-Kırâat

1. Eser

Eserin tam adı *el-Kavâidü ve'l-İşârat li Funûni İlmi'l-Kırâat'tır*. Eserin Ebu'r-Rıza el-Hamevi'ye ait olduğuna dair kaynaklarda net bilgiler mevcut değildir.²¹² Bunun nedeni eserin küçük hacimli olmasından dolayı ehemmiyet verilmemesi olabilir. Ancak kitabın el-Hameviye ait olduğu birkaç maddeyle açıklanabilir. Şöyle ki eserin son kısmında el-Hamevî'nin ismi yazılıdır. Diğer bir husus da müellifin eserinde zikrettiği kişilerin vefat tarihlerine bakıldığında tümünün kendisinden önce olduğu görülür.²¹³

Hasan el-Bekkâr, tahkik çalışmasında sadece bir nüshadan faydalandığını söylemiştir. Bu Muhammed b. Suûd Kütüphanesinde 4432 numaralı, Ahmet b. Yusuf'un hicri 879 yılında istinsah ettiği nüshadır. Toplamda on iki varak bulunan nüshanın her varakında 17 satır bulunmaktadır. Bazı yazımlarda hatalar bulunduğunu söyleyen muhakkik, başka bir nüshanın bulunmamasından dolayı karşılaştırmalı bir araştırma yapamadığını ancak yine de verimli bir çalışma olduğunu belirtmiştir.²¹⁴

Eserin giriş kısmına âyetler arasında üstünlük ve fazilet konusuyla girilir. Konuyla ilgili Ebu'l-Hasan el-Eşâri (ö.324/935) ve Ebu Bekir el-Kâdi (ö.403/1012)'den görüşler nakledilir. Bu başlık altında "İhlas Süresi Kur'an'ın üçte birine denktir" hadis-i çerçevesinde çok farklı görüşler zikredilir. Örneğin "İhlas Süre'sinin Kur'an'ın üçte birine denk olması mana itibariyle mi yoksa sevap açısından mı ele alınmalı?" tarzında sorular sorulur, cevap daha çok farklı âlimlerin konuyla alakalı rivayetlerinde aranır. Daha sonra "Kur'an yedi harf üzere indirildi" hadisi bağlamında tartışmalar dile getirilir. Yedi harfin mahiyeti hakkında ihtilaflar anlatılır. Bütün bunların yanı sıra Osman Mushafının yedi harfi kapsayıp kapsamadığı hakkında ya da kapsamış olsa da bunun ne şekilde olduğu meseleleri tartışılarak bu konu sonlandırılır. Bu meselelerde Ahmed bin Cübeyr (ö.258/871),

²¹² Bermâvî, *İmtâu'l-Fudelâ*, II, 186; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifin*, II, 34.

²¹³ el-Hamevî, *el-Kavâidü ve'l-İşârat*, s. 14.

²¹⁴ el-Hamevî, *el-Kavâidü ve'l-İşârat*, s. 15.

Ebu'l-Abbas el-Mehdevî (ö.430/1038), Ebu Tâlib el-Mekkî (ö.437/1045), İsmail ibn Halef'in (ö.455/1063) görüşleri sıkça nakledilir.²¹⁵

Bunlardan başka İbnu Mesud'un mâna ile kırâate cevaz vermesi meselesi,²¹⁶ Ebu Hanife'nin Farsça Kur'ân kırâatına dair görüşü,²¹⁷ On kırâatın mütevâtirliğine dair görüşler,²¹⁸ Hz. Peygamber (s.a.s) döneminde Kur'ânı bir araya getiren sahabeler,²¹⁹ ve Osman Mushafının sayısı gibi görüşler zikredilir.

Son olarak kırâat ilminde bulunan med, kasr, idğam, izhar, ihfa, tahfif, tahkik, işmam, ravm vb. kırâat ıstılahları 32 madde halinde bir veya iki satırla açıklanır. Bazı kırâat ıstılahları açıklanırken ayetlerden örnekler verilir ve onu sık kullanan kırâat imamları özellikle dile getirilir. Bunların akabinde hareke ve nevilerinden bahsedilerek eser sonlandırılır.²²⁰

El-Hamevî, eserini oluştururken kırâat ile ilgili tartışmalı konularda birçok kaynaktan rivayetlerde bulunmuştur. Ancak müellif özellikle ehru fu's-seb'a meselesinde Ebu Talib el-Mekki (ö.437/1045)'nin *İbâne* adlı eserinden faydalanırken, kırâat ıstılahları, hareketler, sukûnun kısımları gibi konuların hemen hepsinde Ebu'l-Esbağ el-İşbîlî (ö.560/1164)'nin *Murşidi'l-Kâri* ve *Meâlimi'l-Mekâri* adlı eserinden istifade etmiştir.

El-Hamevî, bu iki eserden faydalanmasının sebebini, tecvid ve kırâat ilminde, her ikisinin önemli bir konumda olmasına bağlar.²²¹ Nitekim İbnu'l-Cezeri *Murşidi'l-Kâri* kitabı için “*Eserin değeri ancak kendisine vakıf olmakla anlaşılır*” der. El-Hamevî'de bu esere hakim ve kıymetini bildiği için bu oranda bu eserden faydalanmıştır.²²²

²¹⁵ el-Hamevî, *el-Kavâidü ve'l-İşârât*, s. 23-29.

²¹⁶ el-Hamevî, *el-Kavâidü ve'l-İşârât*, s. 27.

²¹⁷ el-Hamevî, *el-Kavâidü ve'l-İşârât*, s. 28.

²¹⁸ el-Hamevî, *el-Kavâidü ve'l-İşârât*, s. 30.

²¹⁹ el-Hamevî, *el-Kavâidü ve'l-İşârât*, s. 37.

²²⁰ el-Hamevî, *el-Kavâidü ve'l-İşârât*, s. 42-53.

²²¹ el-Hamevî, *el-Kavâidü ve'l-İşârât*, s. 17.

²²² İbnu'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, I, 395.

2. Eserde Konuların Ele Alınışı

“İhlas Süresi Kur’an’ın üçte birine denktir”²²³ hadis-i çerçevesinde Yahyâ b. Şeref en-Nevevî (ö.686/1287), Kur’ân’da bazı âyet veya sûrelerin birbirlerine olan üstünlüğü meselesinin, İbn Teymiyye (ö.661/1262)’nin görüşünün aksine kabul edilebilir bir durum olduğunu vurgular. Yine bu hadis bağlamında el-Mâzirî (ö.536/1141) Kur’ân’ın kıssalar, hükümler ve sıfatlar olmak üzere üç yönlü olduğunu ancak bu hadisteki anlamın sadece okuyanın alacağı sevap açısından değerlendirilmesi gerektiğini söyler.²²⁴

Yedi harf ile ilgili konuda önce Kur’ân’ın yedi harf üzere indirildiğini belirten hadis zikredildikten sonra buradaki yedi harfin hakiki manada yani 6 ile 8 arasındaki sayı veya kesretten kinaye olduğuyula ilgili görüşler zikredilir. Ardından yedi harfin ne olduğuyula ilgili görüşler 8 maddede sıralanır. Örneğin yedi harf; Emir, nehiy, va’d-vaîd, ibâha, irşad, i’tibar’dır veya idğâm, izhar, tefhim, terkîk, med, kasr ve imâle gibi kırâatın seslendirilmesine yönelik maddelerdir. Kureyş, Hüzeyl, Temîm, Hevâzîn gibi Arap kabilelerine ait lehçelerdir. İbn Şihab (ö.124/741)’a göre harfler ve lafızlar cinsindedir.²²⁵ Bunların yanında yedi harfin kırâat-ı seb’a olduğuna dair bir başlık açılrsa da, bu görüşün geçerli olamayacağına dair rivayetlere yer verilir.²²⁶

“Mes’ele” alt başlığında Kur’ân’da “اف” kelimesi haricinde yedi harfin toplanmadığı belirtildikten sonra, yine “mes’ele” başlığında İbn Mesud’un mana ile kırâatı caiz gördüğüne dair rivayetin aslı olmadığına vurgu yapılır. Ardından Ebû Hanife’nin Arapça okumaktan aciz olan kimsenin (namazın) sadece Farsça tercümeyle caiz olacağına dair sözü nakledilir.²²⁷

Ahrufu’s-seb’a meselesinde Ebû Bekir el-Kâdi (ö.403/1012) ümmetin yedi harfi muhafaza ettiğini ve Hz. Osman’ın bunları mushaflarda topladığını söylerken,

²²³ Buhârî, *Fedâilü’l-Kur’ân*, 13.

²²⁴ el-Hamevî, *el-Kavâidü ve’l-İşârât*, s. 23.

²²⁵ el-İtkân’da yedi harf ile ilgili kırk kadar görüş zikredilir. Geniş bilgi için bkz. Suyûtî, *el-İtkân*, I, 154.

²²⁶ el-Hamevî, *el-Kavâidü ve’l-İşârât*, s. 24-26.

²²⁷ Ebû Hanife Farsça tercümeyle namazda okumayı bir şartla caiz görmüştür. Okuyanın, asıl lafza ait bütün manaları hiçbir eksik bırakmaksızın tam olarak ifade etmesidir. Bu da caiz görmemek kabilinden caiz görmektir. Çünkü bu şartların gerçekleşmesi imkansızdır. Ahmet Hamdi Akseki, *Namaz ve Kur’ân*, haz. Halil Altuntaş, DİB Yayınları, Ankara, 2012, s. 62; El-Hamevî, *el-Kavâidü ve’l-İşârât*, s. 28.

Ahmed b. Nasr ed-Dâvûdî (ö.402/1011), aslında yedi kırâat yedi harften sadece biridir ve Hz. Osman bunları mushaflara bu şekilde toplamıştır, der. Ahrufu's-seb'ada bulunan ferşî farklılıklar konusunda da iki farklı kırâattan hangisinin doğru olduğuna dair kısa bir tartışma olmuşsa da son olarak bunların hepsinin mütevâtir ve geçerli olduğunu bildiren haberler nakledilir.²²⁸

Mütevâtir kırâat konusunda resm-i mushafa muvafık, bir vecihle de olsa nahiv kaidelerine uygun olması ve sahih bir senedle Hz. Peygamber'e ulaşması gibi şartlar özellikle belirtilir. Bu şartlar içerisinde seneddeki topluluğun mütevâtir derecesine ulaşması ve âhad yolla gelmesinin yeterli olup olmayacağı meseleleri ayrıca ele alınır. Kırâatları yedi ile sınırlamayı ilk defa İbn Mücâhid (ö.324/935)'in yaptığını ancak ondan evvel Ahmed b. Cübeyr (ö.258/871)'in İmam Hamza ve Kisâî'nin olmadığı beşli tasnifi, başka âlimlerin de yedi imama İmam Yakup kırâatını ekleyerek sekizli tasnifi yaptıkları söylenir. Ebu Talib el-Mekki (ö.437/1045)'nin *İbâne* adlı eserinde Osman Mushafının beş adet olduğunu, Hz. Osman'ın bunlardan hiçbirini kendi eliyle yazmadığı, vermiş olduğu emir neticesinde istinsah ettirdiği rivayet edilir. Ancak hemen akabinde Hz. Osman'ın bizzat yazdığı bir adet mushafı Menide'de bıraktığına dair bilgiler de verilir.²²⁹

Osman Mushafının yedi harfi kapsayıp kapsamadığı hakkında “mes'ele” alt başlığında konu tartışmaya açılır. Bu kapsamda Osman Mushafı'nın, ümmetin farklı kırâatları terk etmemesi için yedi harfi kapsadığına dikkat çekilir. Ancak burada Muhammed İbn Cerîr et-Taberî (ö.224/839), ümmetin kırâat-ı seb'a ile mükellef tutulmadığını, bunun sadece bir ruhsat olduğunu, Rasûlüllah'ın “*Onu ümmetime hafiflet*”²³⁰ sözünün bu gerçeğe ışık tuttuğunu söyler.²³¹

Birçok konu eserde birkaç satırla ifade edilir. Örneğin yine “Mes'ele” alt başlığında, Ebûbekir el-Kurtubî (ö.671/1272)'nin Ahkâmü'l-Kur'ân'ında âyet tertibinin tevkîfî, yani bizzat Hz. Peygamber'in her bir ayetin yerini belirtmiş olduğu

²²⁸ el-Hamevî, *el-Kavâidü ve'l-İşârât*, s. 28-29.

²²⁹ el-Hamevî, *el-Kavâidü ve'l-İşârât*, s. 31-33.

²³⁰ Müslim, *Salatü'l-Müsafirîn*, 273, Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 128.

²³¹ el-Hamevî, *el-Kavâidü ve'l-İşârât*, s. 33-34.

söylendikten sonra, sûre tertibinin sahabe ictihadı olduğu, Osman Mushaflarında da aynı farklılığın bulunduğu dikkat çekilir.²³²

İmam Şafî'nin Kur'ân'da Neml Sûre'sindeki besmele hariç sûre başlarındaki besmelelerin Kur'ân'dan olduğuna, Kurtubî (ö.671/1272)'nin ise bu görüşü hatalı bulduğu aktarılır. Ardından sahâbîlerin özel mushaflarında her sûrenin başında besmele bulunduğu ve Kur'ân'dan olduğuna dair hükmün daha isabetli olduğu söylenir.²³³

Kur'ân'ın harekesiz ve noktasız olması, bazı kelimelerin farklı okuyuşlarına imkan sağlamış ve bu noktada bölgelere gönderilen kurrânın bunu Raûlullah'tan öğrendiği şekliyle okuması gerektiği belirtilmiştir. Örneğin “جذوة”²³⁴ kelimesinde “ج” harfinin fethası, kesresi ve zammesiyle okuyan imamlar vardır.²³⁵ Bu okuyuşlarda tellaffuz farklılığı vardır, ancak manaya herhangi bir etkisi bulunmamaktadır. Bu üç farklı okuyuşu farklı sahâbiler tarafından okunmuştur. Öte yandan Kur'ân'ın yedi harf üzere indirildiğini belirten haberden dolayı hiçkimse diğerini inkâra kalkışmamıştır. Daha sonra Hz. Osman'ın farklı kırâatları da muhafaza edecek şekilde farklı beldelere berâberinde bazı kurrâ sahâbiler ile beraber mushaflar göndermesi, o beldelerin kendi mushaflarına göre kırâatlarını icra etmeleri ve başka kırâatları terk etmelerinin söylenmesi kırâatların daha sistematik bir hale gelmesini sağlamıştır.²³⁶

İmam Nâfi, tâbînden yetmiş kişiden kırâat okuduğunu, iki kişinin ittifak ettiği kırâatı aldığı, tek kişiden bile şüphe ettiği kırâatı terkettiğini ve kırâatını bu şekilde oluşturduğundan bahseder. Kisâî'nin, İmam Hamza'dan kırâat okuduğu, başkalarından okuduğu kırâatlarla karşılaştırıldığı ve üç yüz harfte ihtilaf olduğundan

²³² Geniş bilgi için bkz. Suyûtî, *el-İtkân*, I, 181-194; El-Hamevî, *el-Kavâidü ve'l-İşârât*, s. 35.

²³³ el-Hamevî, *el-Kavâidü ve'l-İşârât*, s. 35-36.

²³⁴ Kasas, 28/29.

²³⁵ “جذوة” kelimesinde, Âsım “ج” harfinin fethasıyla, Hamza ve Halef “ج” ve “ج” harflerinin zammesiyle, diğer imamlar da sadece “ج” harfinin kesresiyle okurlar. Şehâbüddin Ahmed b. Muhammed Abdulganî ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer fi'l-Kirâati'l-Erbeate Aşer*, thk. Şeyh Enes Mahra, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan, 2011, s. 435.

²³⁶ el-Hamevî, *el-Kavâidü ve'l-İşârât*, s. 36.

bahsedilir. Aynı şekilde Ebû Amr'ın İbn Kesir'den okuduğu ve üç bin harfte farlılık bulunduğunu söyler.²³⁷

Hız. Peygamber hayatteyken Kur'ân'ı bir araya kimlerin getirdiğine dair "fasıl" açılır. Burada dört, altı ve yedi kişi olduğu söylenmiş ancak Ubeyy b. Ka'b, Muaz b. Cebel, Zeyd b. Sâbit ve Ebû Zeyd şeklinde dört isim geçmektedir. Bazıları Ebû Zeyd'in yerine Ebû Huzeyfe'nin mevlâsı İbn Cârîye'yi koyar, kimileri de Ebu'd-Derdâ'yı bu kişiler arasına koyar. Yine Rasûlullah döneminde Kur'ân ilminde öne çıkanlar arasında Übeyy b. Ka'b, Muaz b. Cebel, Ebu'd-Derdâ, Sa'd b. Ubâde ve Zeyd b. Sâbit sayılmaktadır. Hız Peygamber'in "*Kur'ân-ı şu dört kişiden alınız; Abdullah b. Mesud, Sâlim Mevlâ b. Huzeyfe, Muaz ve Ubeyy b. Ka'b*"²³⁸ hadisinde sadece bu kişiler zikredilmiş ve başkaları hakkında neden sükût edildiğini, bu sayılanların Kur'ân alanında ün yapmış kişiler olduğu belirtilerek cevaplanmıştır. Aksine bunlar haricinde Kur'ân'da uzmanlaşmış birçok kişiyi saymak mümkündür.²³⁹

Eserde kırâat ıstılahlarına ait terimler otuz iki maddede sıralanır. Bazılarını sıralamak gerekirse önce besmelede "بِسْمِ اللّٰهِ" demenin güzel olacağı söylenmekle beraber, tam lafzın telaffuzunun daha efdal olacağı belirtilir. İkinci sırada medd-i tabîî ve medd-i ârız örnekleri verilir. Burada medd-i tabîînin harf, hareke ve sükûn olmadığı, şeklini kendisinden önceki harften aldığı söylenir. Öte yandan medd-i ârızın oluşması için bazı şartların oluşması gerektiği söylenir. Bu konularda örnekleme veya detaya girilmez. Üçüncü sırada "مط" terimi, dördüncü sırada ise "مطل" terimi geçmektedir. Uzatmak manasına gelen her iki kelimenin "med" kelimesini yani med konusunu ele aldığı belirtilir. Başka bir açıklama yapılmaz. Beşinci sırada ise medd-i linin, medd-i tabiinden farklı olarak, "و" ve "ى"nin harflerinin kendi çıkış noktalarına göre uzatma yapılması ve kendisinden sonraki harfe bitişik olarak seslendirilmesi gerektiği vurgulanır.²⁴⁰

²³⁷ el-Hamevî, *el-Kavâidü ve'l-İşârât*, s. 37.

²³⁸ Buhari, *Fedâilul Kur'ân*, 8.

²³⁹ el-Hamevî, *el-Kavâidü ve'l-İşârât*, s. 38-39.

²⁴⁰ el-Hamevî, *el-Kavâidü ve'l-İşârât*, s. 42.

Kırâat ve tecvid ıstılahları sıralanırken genel olarak bilinen terimlerin aksine farklı adlandırmaları görmek mümkündür. Örneğin “اعتبار” teriminin kullanıldığı kısımda medd-i munfasıl ve medd-i muttasıldan bahsedilir. Başka bir kısımda “التمكين” ifadesi, “قالوا واقبلوا”²⁴¹ örneğinde yan yana gelen iki “vav” harfini iskat, idğam gibi durumlarla karşılaşmamak için birbirinden ayırmayı ifade eden bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı şekilde “التساع” kavramı için “hemze”den önceki harekenin zayıflatılması ve elife kalbedilmesi şeklinde “ibdâl”e benzeyen bir ifade kullanılır.²⁴²

Lugatta bir şeyi bir şeyin içine girdirmek, ıstılahta ise iki harfi şeddeli bir harf yapmak manasında kullanılan idğamın, caiz ve vacib olduğu durumlar belirtilir. Caiz olan idğam, harekeli olan ilk harfin diğerine idğam olarak tanımlanır ve buna idğâm-ı kebir denir. Vacib idğâm ise sâkin olan ilk harfin kendisinden sonra gelene idğâmı şeklinde olup idğâm-ı sağir olarak isimlendirilir. Yine burada ihfâya benzetilen nâkıs idğam²⁴³ örneğine de yer verilir.²⁴⁴

Nun-u sâkinden sonra boğaz harfleri ve “ل” ve “ر” dışında gelen harflerle ihfânın, idğamla beraber olacağına dair değişik bir tanımlama yapılır. İklâb için “nun”un veya tenvinin “ب” harfinden önce, “سميع بصير” örneğinde olduğu gibi hâlis bir “م” harfine dönüşmesidir. Teshîlin, “hemze” harfini telaffuz olarak kendi mahrecinden ayırmak manasına geldiği ve üç kısma ayrıldığı ifade edilir. İlk kısımda teshîlin “hemze” ile “elif”, “ى” ve “vâv” arasında seslendirilmesi “beyne-beyne” olarak isimlendirilir. İkincisinde hemzenin hazfedilmesi, son olarak hemzenin mâkablinin zamme olması durumunda “vâv”a, kesre olması durumunda “ى” ve fetha olması durumunda ise “elif”e ibdâli, “Bedel-ü Mahda” olarak tanımlanır.²⁴⁵

Yine kırâat ve tecvide dair ıstılahlardan “tahfif” ifadesi kullanılır. Eserde “tahfif” terimi teshil, “عليه” gibi kelimelerde “ه” zamirinin “sıla”sının hazfî veya şeddeli bir harfin şeddesinin düşmesi şeklinde üç farklı manada kullanılır. “Teskîl”

²⁴¹ Yûsuf, 12/71.

²⁴² el-Hamevî, *el-Kavâidü ve 'l-İşârât*, s. 43-44.

²⁴³ İdğamlı okuyuşta, müdğam olan birinci harf, müdğamün fihi olan ikinci harfte zâtı itibariyle kaybolup ve fakat idğama mâni bir sıfatının bâki kalması ile kendini hissettirmesine nâkıs idğam denir. Temel, *Kırâat ve Tecvid İstılahları*, s. 110.

²⁴⁴ el-Hamevî, *el-Kavâidü ve 'l-İşârât*, s. 44.

²⁴⁵ el-Hamevî, *el-Kavâidü ve 'l-İşârât*, s. 46.

konusu, şedde, “sıla mim-i” “ihtilas” gibi terimler çerçevesinde ve müellifin soru cevap tarzında ele alınır. Akabinde “Tetmîm” teriminin “sıla mîm”lerine has olmakla beraber aslında “teskîl”den ibaret olduğu ifade edilir.²⁴⁶

Hemzenin harekesini kendisinden önceki sâkin harfe birkması manasında kullanılan “nakil”, sâkinden sonraki harfin meftuh olması durumunda sâkin harfi fetha, mazmum olması durumunda zamme, meksur durumunda sâkin harfi kesreye çevrileceği söylenir. Örneğin “امن اسس”²⁴⁷ örneğinde sâkin mimden sonra gelen harf meftuh olduğu için, sâkin mîm burada fetha harekesi almıştır.²⁴⁸ “Tahkîk” ifadesi de “teshil”in zıddı olarak ifade edilmiş ve “hemze”yi asıl mahreci ve sıfatıyla telaffuz etmek manasıyla kullanılmıştır. “İrsâl” terimi de izafet “ya” sına fetha harekesini vermemek manasında kullanılmıştır.²⁴⁹

İmâle hakkında Ebu'l-Esbağ el-İşbîlî (ö.560/1164)'nin fethanın zıddı sözünden sonra el-Hamevî kendi ifadesini iki kısımda ele alır. İlki fetha harekeyi kesreye doğru meylettirmek manasında kullanılan “imâlet-ü kübra”, diğeri hâlis fetha ile imale-i kübra arasında bir ses olan “taklîl, beyne-beyne” olarak da isimlendirilen “imâlet-ü suğrâ”dır. “البطح” ve “الاضجاع” kelimeleri de imâlet-ü kübraya ait eski terimler olduğu belirtilir. “Teğlîz” terimi “tefhim”i ifade etmekle beraber “ر” harflerindeki kalınlığa “tefhim”, “ل” harflerindeki kalınlığa ise “teğlîz” ifadesinin daha isabetli olabileceği de vurgulanır.²⁵⁰

“Teğlîz”in zıddı olarak ifade edilen “terkîk” terimi, “ل-ر” harflerinin ince okunmasını ifade etmekle beraber “imâle”yi de içine alan bir terim olduğuna da dikkat çekilir. Harekenin birçoğundan sesi gizlemek ve sadece bir cüz’ünü okumak manasında kullanılan “ravm” terimi, işitenin duyacağı şekilde sesi gizlemektir. Zamme olan harekeyi işaret için vakf halinde dudakları toplamak olan işmâm, yalnızca zammeye mahsus bir durumdur. Kesre ve fetha durumlarında kullanılmaz. “İhtilas” kavramı için, dinleyenin farkedeceği şekilde harfin harekesi hafif bir sesle okumak tanımı yapılır. “اختطاف” terimi de yine bu bağlamda kullanılır. Kırâat ve

²⁴⁶ el-Hamevî, *el-Kavâidü ve'l-İşârât*, s. 47-49.

²⁴⁷ Tevbe, 9/109.

²⁴⁸ Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, s. 83.

²⁴⁹ el-Hamevî, *el-Kavâidü ve'l-İşârât*, s. 49-50.

²⁵⁰ el-Hamevî, *el-Kavâidü ve'l-İşârât*, s. 50.

tecvid ıstılahlarında son olarak “işba” teriminin tanımını yapılarak konu sonlandırılır.²⁵¹

3. Eserde Öne Çıkan Özellikler

Daha önce de ifade edildiği gibi eser, risale formatındadır. Bu nedenle yedi harf, mütevâtir kırâatların şartları, adetleri veya kırâatların resm-i mushafta toplanması gibi tartışılmaya münasib olan bazı konular kısaca belirtilmiştir. Bu tür konularda özellikle konunun uzmanlarından rivâyetler verilmiş ve hangi kitaptan alıntı yapıldığına dair bilgiler verilmiştir. Bu sayede merak edilen konunun hangi eserde detaylı şekilde bulunabileceğine dair kaynaklar da söylenmiştir.

Klasik kırâat eserlerinde bulunan ve geniş yer kaplayan meşhur imamların rivayetleri, biyografileri ve özellikle de ferş’i-hurufalara değinilmemiştir. Ancak imâle, beyne, nakil, tefhim, terkîk, teshil, ravm, işmâm, ihfâ, ğunne vb. kırâat ve tecvid ıstılahları olan bazı kavramların ne anlama geldiği kısaca açıklanmıştır. Bu terimlerin yerine aynı manayı ifade eden başka kelimeler varsa bunlar da belirtilmiştir. Bu ıstılahlarda farklı kelimelerin zikredildiği olmuşsa da verilen örnekle hangi terimlerden bahsedildiği anlaşılabilir.²⁵²

Öte yandan bir konu tartışmaya açılırken “*mes’ele*”, “*kîle*” veya “*fasıl*” ifadeleriyle soru sorulur, bazı yerlerde el-Hamevî kendi görüşünü kısaca açıkladıktan sonra bu konuda uzman olan diğer âlimlerin görüşlerini sıralar. Yine bu bağlamda “*Kur’ân yedi harf üzere indirildi*” hadisi şerif başlığında bir fasıl açılır, bu başlık altında farklı sorular sorularak cevaplar aranır. Örneğin; *Yedi harften maksat nedir? Bir kelimedede yedi harf toplanmış mıdır? Mushaf-ı Osmanda yedi harf ne şekilde toplanmıştır?* Bütün bu soruların cevaplarında el-Hamevi, birçok âlimin görüşlerine yer vermiştir. Yine bu çerçevede “*Hz. Peygamber döneminde kaç kişiye ait Mushaf*

²⁵¹ el-Hamevî, *el-Kavâidü ve'l-İşârât*, s. 51-52.

²⁵² el-Hamevî, *el-Kavâidü ve'l-İşârât*, s. 42-53.

vardı?” “Kur’ânı Kerimi ilk ezberleyen kimdi?” tarzında sorularla beraber bazı konularda alışılmışın aksine farklı yorumları da bulmak mümkündür.²⁵³

Sonuç olarak eserde dikkat çeken önemli hususlardan biri de rivayet ağırlıklı olmasıdır. Kırâat ıstılahları ve tecvidle ilgili konulara değinilmekle beraber, daha çok kırâat ilminde tartışılmaya sebep olan konular zikredilmiştir. Müellif kendi görüşünü nadiren belirtmiş, diğer müelliflerin konuyla ilgili eserlerinden nakillerde bulunmuştur. Hepsinin görüşlerini ayrı ayrı başlıklar altında ya da sırasıyla zikretmiştir.

²⁵³ el-Hamevî, *el-Kavâidü ve'l-İşârât*, s. 37-39.

III. BİRİNCİ BÖLÜMDEKİ ESERLERİN VE H. 750-800 (M.1349-1397) DÖNEMİNİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ

Kırâat ilmine ilgi duyan ve özellikle bunu şifahen talim eden kurrâ, bazı âlimler tarafından tespit edilmiş ve bu konuda tabakat eserleri telif edilmiştir. Özellikle kırâat ilminde hoca öğrenci ilişkisi önemli bir yere sahiptir. Kırâat ilminin pratik yönünü icra edenler tarafından büyük öneme sahip olan ve icazet geleneğinde zikredilen isnad zincirleri, Kur'ân kırâatının temellendirilmesinde önemli bir kaynaktır.

Bu bağlamda kırâat ilmindeki icâzetnâmeler, Kur'ân'ın lafzen günümüze kadar nasıl ulaştığını gösteren önemli belge niteliği taşır. Kur'ân'ın hem lafzı hem de telaffuz keyfiyeti titizlikle korunarak silsile yoluyla korunduğuna dair eserler islam tarihinin her döneminde kaleme alınmıştır. Birinci bölümde kaleme alınan İbn Sellar *Tabakâtu'l-Kurrâi's-seb'a* adlı eser de bu çerçevede yazılmıştır.

Kırâat ilmine dair kilasik eserlerin birçoğunda, ana konuya geçmeden önce Kur'ân'ın faziletlerine dair konulara giriş yapılır. *Tabakâtu'l-Kurrâi's-seb'a* adlı eserinde, önce Kur'ân'ı okumanın, okutmanın sevabına dair âyetler, hadisler, sahabe ve tâbiîn sözlerine yer verir. Yedi harfe dair hadisler zikredilse de bu konu hakkında detaylı bilgiler görülmez.

İbn Sellar'a ait eserin ana konusu, kaleme alındığı dönemden, Hz. Peygamber'e kadar ulaşan isnad zincirleridir. H. 697-782 tarihleri arasında yaşayan İbn Sellar, özel bir araştırmayla kendi kırâatının kaynağını Hz. Peygamber'e kadar ulaştırmıştır. Hicri sekizinci yy.da böyle bir çalışmanın yapılması kırâattaki isnad zincirlerinin önemini gösteren ve zamanın kurrâlarının şifahen edindikleri kırâatları, sağlam bir dayanakla temellendirdiklerinin önemli bir göstergesidir.

Tabakâtu'l-Kurrâi's-seb'a adlı eserde, kırâatte okuduğu hocaları ve eserler hakkında geniş bilgi sunan müellif, yedi, on ve on dört kırâatı kimlerden okuduğuna dair geniş bilgiler verir. İbn Sellar isnad zincirlerini sadece tek bir koldan vermez. Okuduğu hocaların bazıları için özel başlık açar. Burada onlara ait Hz. Peygamber'e

ulaşan isnad zincirlerini verir. Bu hocaları için varsa farklı tarikler ayrıca belirtir. Farklı tariklerin verilmesi bağlamında eser zengin bir içeriğe sahiptir.

Eserde isnad zincirleri nesir yani metin halinde sunulur. Bu da isnad zincirlerini takibini zorlaştıran bir unsurdur. Yapılan incelemede de nesir halinde belirtilen İmam Nâfi, İbn Kesir ve râvilerinin isnad zincirleri şema haline getirilmiş ve takibi daha kolay bir hal almıştır.

Hamevî'nin *el-Kavâidü ve'l-işârâtü fî Usûli'l-Kırâat* adlı eser, risale formatındadır. Ancak içerdiği konular ve tartışmalar bakımından zengin bir içeriğe sahiptir. Yedi harf meselesi, Osman Mushaf'ının yedi harfî kapsayıp kapsamadığı, mütevâtir kırâatın şartları vb. konular ele alınır. Bunların yanısıra besmelenin hükmü konusunda mezheplerin farklı uygulamaları, âyet ve sûre terkibi ve hatta Ebû Hanife'nin namzda Farsça kırâat meseleleri de incelenen konulardır.

Bu bağlamda eser, ele alınan konular, çeşidi ve sayısı açısından zengindir. Zira bu konular etraflıca incelenmemiştir. Müstakil eserlerin yazıldığı bazı konular, *el-Kavâidü ve'l-işârât* adlı eserde birkaç satırla verilir. Bu eserdeki en önemli özellik, bu konular hakkında bazı âlimlerin görüşlerinin belirtilmesi ve özellikle de bu âlimlerin eserlerine ve konunun geçtiği farklı eserlere vurgu yapılmasıdır. Bu noktada incelenmek istenen mevzunun nerede ve hangi eserde araştırılması gerektiğine dair bilgiler de verilmiş olur.

el-Kavâidü ve'l-işârât adlı eser gibi kırâat ilminin teorik yönüne temas eden ve tartışılmaya müsait olan birçok eser her devirde kaleme alınmıştır. Ancak bu tür konular daha çok Ulûmu'l-Kur'ân tarzı eserlerde kendisini gösterir. Bu bağlamda Zerkeşî (ö.794/1391)ve *el-Burhan*'i²⁵⁴ h. 750-800 döneminin özellikleri açısından da önemlidir. Bu bağlamda Zerkeşî ve eseri hakkında kısa bilgi vermek bu dönemdeki kırâat çalışmaları bakımından önemlidir.

²⁵⁴ Nevizade Ataullah Efendi, *eş-Şekâiku'n-Numaniyye ve Zeyilleri*, neş. Abdülkadir Özcan, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989, I, s. 86.

H.745 yılında Kâhire’de doğan Zerkeşî’nin tam ismi, Bedreddin Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh el-Mısrî eş-Şaffî’dir.²⁵⁵ Mısır Kâhire’ye sonradan gelip yerleşmiş, ancak Türk asıllı olması sebebiyle et-Türkî, Altın ve gümüş sanatında ustalaştığı için ez-Zerkeşî lakaplarıyla anılmaktadır.²⁵⁶ Ailesi, altın işleme ve süsleme sanatıyla uğraşan (zerkeş) orta halli bir ailedir. Babası Türklerden olup dönemin üst düzey yöneticilerden birinin azatlı kölesidir. Zerkeşî, h. 794 yılı Recep ayının üçüncü Pazar günü 49 yaşında vefat etmiştir. Kısa hayatına birçok değerli eser sığdıran müellif, Emir Bektemur Es-Sâkî türbesi yanındaki Garafetü’s-Suğra’ya defnedilmiştir.²⁵⁷

Zerkeşî’nin en önemli eseri de *el-Burhan fî Ulûmu’l-Kur’ân*’dır. Kur’ân ilimlerine dair kaleme alınan *el-Burhan*’da, kırâat konularının kapsamı ve içeriği çok zengindir. *El-Burhan*, Kur’ân ilimlerinde bulunan hemen hemen tüm konuları ele alan kapsamlı bir eserdir. Klasik kırâat eserlerinde bulunan yedi harf, lehçeler ve kırâattaki usûl terimlerini de etraflıca ele alan eser, resm-i mushaftaki yazımla ilgili önemli bilgiler verir. Özellikle bu noktada diğer kırâat kitaplarından farklı olan *el-Burhan*, “vâv, yâ, elif” harflerinin bazı durumlarda tilavette okunmasa da, yazılması gerektiğini belirtir. Aynı şekilde bu harflerin manayı farklı yönlerde nasıl etkilediğini çeşitli âyetler çerçevesinde aydınlatmaya çalışır. Yedi harf, Kur’ân’daki farklı lehçeler ve diğer konuları etraflıca ele alan *el-Burhan*, kırâat alanında çalışma yapan hemen herkesin başvurabileceği önemli eserlerden biridir.²⁵⁸

²⁵⁵ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü’l-Ârifîn*, trc. ve tsh. Kilisli Rıfat Bilge, Mahmut Kemal İnal, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1955, II, 174.

²⁵⁶ Menderes Gürkan, “Zerkeşî”, *D.İ.A.*, İstanbul, 2013, XLIV, 289.

²⁵⁷ İsmail Paşa, *Hediyetü’l-Ârifîn*, II, 174; Bilal Deliser, *Ez-Zerkeşî ve Kur’ân İlmindeki Yeri*, s.14.

²⁵⁸ Bilal Deliser, *Ez-Zerkeşî ve Kur’ân İlmindeki Yeri*, Ankara Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Tefsir Bilim Dalı, doktora tezi, Ankara, 2004, s. 9.

İKİNCİ BÖLÜM

H. 800-850 (M.1397-1446) TARİHLERİ ARASINDA YAZILMIŞ BAZI KIRAAT KAYNAKLARI MÜELLİFLERİ VE İÇERİK ÖZETLERİ

I. İBNU'L-KÂSİH VE MUSTALAHU'L-İŞARAT H.716-801 (M. 1316-1398)

A. İbnu'l-Kâsîh

1. Hayatı

İbnu'l-Kâsîh künyesiyle meşhur olan²⁵⁹ kıraat âliminin tam adı, Ebu'l-Bekâ Nureddin Ali b. Osman b. Muhammed b. Ahmed b. el-Kâsîh el-Uzrî el-Bağdadî eş-Şafî'dir.²⁶⁰ İbnu'l-Kâsîh, h. 716 yılında Recep ayının 3'ünde Bağdat'ta doğmuştur.²⁶¹ Muellifin doğumu, ailesi ve çocukluğu hakkında kaynaklarda detaylı bilgiler mevcut değildir. Ancak, kendisinin aslen Bağdatlı olduğu, ilim tahsil etmek için Kâhire'ye gittiği ve ilmi hayatının orada devam ettiğini kaynaklarda bildirilmektedir. İbnu'l-Kâsîh Zilhicce ayında h. 801 yılında Kâhire'de vefat etmiştir.²⁶²

2. İlmî Kariyeri

Kırâat, hadis, fıkıh ve astronomi ilimlerinde kendisini yetiştirmiş olan İbnu'l-Kâsîh, ilköğrenimini Bağdat'ta tamamladıktan sonra Mısır'a gitmiş ve burada kırâat âlimi İsmail el-Kuftî'den arz yoluyla Şâtîbî'nin "*Hirzu'l-Emâni*" adlı eserini

²⁵⁹ Zirikli, *el-Alâm*, IV, 311; Bermâvî, *İmtâü'l-Fudelâ bi-Teracimi'l-Kurrâ*, III, 311; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Muellifîn*, VII, 147.

²⁶⁰ Hayatı için bkz. Mustafa b. Abdullah Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, tsh. M. Şerafettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1941, s. 1711; İbnu'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, I, 268; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, I, 727; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Muellifîn*, VII, 147.

²⁶¹ Brockelmann, *Tarihü'l-Edebi'l-Arabî*, VII, 41. Bermâvî, *İmtâü'l-Fudelâ*, III, 311.

²⁶² Ebu'l-Bekâ Nureddin Ali b. Osman b. Muhammed b. el-Kâsîh, *Mustalahu'l-İşârât fî'l-Kırâati'z-Zevâidi'l-Merviyye ani's-Sikât*, thk. Atiyye b. Ahmed b. Muhammed el-Vehîbî, Amman, 2006, s. 13

okumuştur. Aynı zamanda İbnu'l-Cundî, Meydunî ve İbn Ebu'l-Havâfir'den kırâat tahsiline devam ederek kırâatı aşereyi okumuş ve icazet almıştır.²⁶³

Tedrisâtını Kâhire mescidlerinde, özellikle de Merdânî²⁶⁴ ve Tolûnî²⁶⁵ camilerinde yapılan ders halkalarında gerçekleştirmiştir. Birçok ilimde özellikle de kırâat ilminde önemli bir konumda olan ve birçok değerli eserler telif eden İbnu'l-Kâsîh'in ilim seyrinde, kırâat ilmiyle olan iştigalinden bahsedilecektir. İbnu'l-Kâsîh "Mustalahu'l-İşârât" adlı eserinin mukaddimesinde, döneminin âlimlerinden tahsil ettiği eserleri şöyle belirtmiştir.²⁶⁶

Ebû Amr Osman b. Said ed-Dâni (ö. 444/1052)'nin *et-Teysîr'i*,

İsmail b. Halef b. Said b. İmran el-Ensârî (ö.455/1063)'nin *el-Unvan'ı*,

Ebu Muhammed el-Kâsım b. Feyra b. Halef b. Ahmed er-Ra'inî eş-Şâtibî (ö.590/1193)'nin *Hirzû'l-Emânî ve Vechü't-Tehani'si*,

Ebu'l-Hasen Tâhir b. Abdi'l-Mu'min el-Halebî (ö.399/1008)'nin *et-Tezkiratü fî Kırâati's-Semânî'si*,

Ebu Ali Hasen b. Ali b. Yezdad el-Ehvâzî (ö.446/1054)'nin *Mufredât'ı*.

İbnu'l-Kâsîh kırâat ilmini Kahire'nin önde gelen kurrâlarından tahsil etmiştir. *Mustalahu'l-İşârât*'ın mukaddimesinde ve diğer kaynaklarda²⁶⁷ İbnu'l-Kâsîh'in sadece iki kırâat hocasından bahsedilir.²⁶⁸ Biri Ebu'l-Fida İsmail b. Yusuf b. Muhammed el-Mısrî (ö.764/1362) el-Kuffî olarak tanınır. İbnu'l-Cezerî, el-Kuffî nin Kâhire'de önemli bir âlim olduğunu ve İbnu'l-Kâsîh'in kendisinden okuduğunu belirtmiştir. Diğer el-Cundî olarak tanınan Ebu Bekir Seyfeddin b. Aydoğdu b. Abdillâh'dır (ö.767/1365).²⁶⁹ İbnu'l-Kâsîh, Aydoğdu'dan aşere okumuştur.²⁷⁰

²⁶³ İbnu'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-İşârât*, s. 15-16.

²⁶⁴ Kâhire'nin meşhur camilerinden biridir. H. 740 yılında Emir Merdânî tarafından yapılmıştır. Bkz. İbnu'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-İşârât*, s. 16.

²⁶⁵ Kahire'nin batısında geniş bir camiidir. H. 263 yılında yapımına başlanan camii, h. 265 yılında Ahmed b. Tûlûn tarafında yapımı tamamlanmıştır. Bkz. İbnu'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-İşârât*, s. 16.

²⁶⁶ İbnu'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-İşârât*, s. 18-75.

²⁶⁷ İbnu'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 2268; Bermâvî, *İmtâü'l-Fudelâ*, III, 311.

²⁶⁸ İbnu'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-İşârât*, 15.

²⁶⁹ İbnu'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 2268.

Müellif tedrisâtını Merdânî ve Tolûnî camilerinde gerçekleştirmiş ve yine birçok talebesini de bu camilerde yetiştirmiştir. Talebeleri çok olmasına rağmen meşhur olan birkaçı zikredilecek olursa bunlar: Şemseddin Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed el-Mısrî (ö.820/1417), İbn Temriye olarak bilinen Muhammed b. Ebî Bekr el-Kâhirî (ö.837/1433) ve Burhaneddin İbrahim b. Sadaka b. İbrahim el-Makdisî (ö.852/1448)'dir.²⁷¹

İbnu'l-Kâsîh, kırâat, nahiv ve astronomi ilmi ile ilgili birçok değerli eserler telif etmiştir. Bunlardan en değerli olanları, kırâate dair eserlerdir. İbnu'l-Kâsîh'in muhtelif kaynaklarda zikredilen ve kırâat ile alakalı telif edilen eserleri şunlardır.

²⁷⁰ Bermâvî, *İmtâu'l-Fudelâ*, III, 311

²⁷¹ Bermâvî, *İmtâu'l-fudelâ*, III, 312; İbnu'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-İşârât*, s.16

B. Mustalahu'l-İşârat fi'l-Kırâati'z-Zevâidi'l-Merviyye

1. Eser

Kitabın ismi konusunda, kaynakların ittifak ettiği isim “*Mustalahu'l-İşârat*”tır. Ancak eserin tam ismi konusunda ihtilaflar mevcuttur. Örneğin; Kastallânî, eseri, “*Mustalahu'l-İşârat fi's-Sitte bâ'de's-Seb'a*” olarak isimlendirirken,²⁷² başka kaynakta “*Mustalahu'l-İşârat fi'l-Kırâati'z-Zevâidi's-Selâse Aşer el-Merviyye ani's-Sikât*” olarak geçer.²⁷³ İbnu'l-Kâsîh ise, kitabının mukaddimesinde: “Ben bu kitabı *Mustalahu'l-İşârat fi'l-Kırâati'z-Zevâidi'l-Merviyye ani's-Sikât* olarak isimlendirdim” der.²⁷⁴

Eser, Yedi İmam'ın (el-Eimmetu's-seb'a)²⁷⁵ mutavâtir kırâatı haricinde, meşhur olan altı imam olan Hasan-ı Basrî (ö.110/728), İbn Muhaysın el-Mekkî (123/741), Ebû Ca'fer Yezid b.el-Ka'ka' (ö.130/747), Süleyman b. Mihran el-A'meş (148/765), Halef el-Bağdadî (229/844) ve Yakup b. İshak'ın (ö.205/821) kırâatını konu edinmiştir. Eserde bu altı imamın rivayetleri zikredilmiştir. Ayrıca eserde, ayrıntıya girmemek maksadıyla bu kişilerin biyografilerine değinilmemiştir.²⁷⁶

Eserin telif edilme gayesi, zikredilen altı imamın kırâatını öğrenmek isteyenlere kolaylık sağlamaktır. Çünkü bu imamların kırâatını mevzu bahis eden kitaplar, çok detaylı ve incelenmesi oldukça zor eserlerdir. İbnu'l-Kâsîh mukaddimesinde gayesini şu şekilde açıklar: “*Ben meşhur olan bu altı kırâatı ta'lim ederken, bu işin zamanımı çok fazla aldığına farkına vardım. Bu kırâatları öğrenmek isteyenler de buna güç yettirmiyorlardı. Ben de bu altı kırâatın, özet niteliğinde ve anlaşılması kolay bir muhtasarını yapmaya karar verdim ve Allah'ın inayetiyle bunu “Mustalahu'l-İşârat” eserimde gerçekleştirdim.*”²⁷⁷

²⁷² Şehabeddin Ahmed b. Muhammed Kastallânî, *Letâifu'l-İşârat li Fununi'l-Kırâat*, thk. Âmir Osman, Dr. Abdussabur Şâhin, İhyâit-Türâsi'l-İslami, Kâhire,1972, I, 91.

²⁷³ Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, V, 558.

²⁷⁴ İbnu'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-İşârat*, s. 77; Bağdatlı İsmail, *Hediyetü'l-Ârifin*, I, 727

²⁷⁵ İmam Nâfi (ö.169/785), İbn Kesir (ö.120/738), Ebû Amr (ö.154/771), İbn Âmir (ö.118/736) Âsım b. Behdele (ö.127/744) Hamza (ö.156/773) Kisâi (ö.189/805).

²⁷⁶ İbnu'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-İşârat*, s. 76; Geniş bilgi için bkz. Birişik, Abdulhamit, *Kırâat İlmi ve Tarihi*, s. 119-128.

²⁷⁷ İbnu'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-İşârat*, s. 32.

Mustalahu'l-İşârât'ın dört kütüphanede yazma nüshaları mevcuttur.²⁷⁸

a. Ürdün Üniversitesine bağlı olan İslamiyye Kütüphanesinde bulunan 492 numaralı nüsha. Bu nüsha 190 sayfadır ve her sayfa 19 satırdır. Nüsha, Kâhire Bedîre Medresesin'de, Abu'l-Kuddus b. Ömer b. Muhammed eş-Şâfi tarafından h. 827 yılında istinsah edilmiştir. Bilinen nüshaların en eskisidir.

b. İstanbul'daki Köprülü Kütüphanesi'nde bulunan 30 numaralı nüsha. Bu nüsha 212 sayfadır ve her sayfa 17 satırdır. Eser, müellifin vefatından iki yıl sonra h. 803 yılında istinsah edilmiştir. Müstensihin ismi bilinmemektedir.

c. Yine Köprülü Kütüphanesi'nde bulunan 31 numaralı ikinci nüsha. Bu nüsha 170 sayfadır ve her sayfa 19-20 satırdır. Nüsha h. 835 yılında istinsah edilmiştir. Müstensihin ismi bilinmemektedir.

d. Son olarak, İstanbul'daki Şehid Ali Kütüphanesinde bulunan 35 numaralı nüsha. Bu nüsha 110 sayfadır ve her sayfa 27 satırdır. Nüsha Muhammed b. Abdullah el-Ebzanî tarafından h. 952 yılında istinsah edilmiştir.

İbnu'l-Kâsîh, eserin de konusu olan altı imamın kırâatında, istifade ettiği kaynakları mukaddimesinde belirtmiş, bunları titizlikle seçmiştir. Özellikle de eseri talim edenin, bu kırâatlar hakkında daha geniş bilgi edinebilmesi ve bu kaynaklara rahatça ulaşabilmesi için her kırâat imamı için faydalandığı kitapları sınırlamıştır. Bu kaynaklardan daha çok mâna ile nakilde bulunmuş, lafız ile nakli çok nadir kullanmıştır.

İbnu'l-Kâsîh, aşere kırâat imamından olan Ebû Câfer kırâatı için, üç kitaptan faydalanmıştır.²⁷⁹

a. Ebu'l-Hasen Tâhir b. Abdi'l-Mu'min el-Halebî (ö.399/1008)'nin *et-Tezkiratü fî Kırâati's-Semânî'si*,

b. Ebû Muhammed Abdu'l-Mecid b. Şeddad'ın *el-Mufredât'ı*,

²⁷⁸ İbnu'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-İşârât*, s. 49-52.

²⁷⁹ İbnu'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-İşârât*, s. 42.

c. Ebu'l-İzz Muhammed b. Huseyin (ö.521/1127)'in *İrşâdu'l-Mubtedî ve Tezkiratü'l-Muntehî fi'l-Kırâati'l-Aşr'ı*.

İbn Muhaysın kırâatı için, iki kitaptan faydalanmıştır:²⁸⁰

a. Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed (ö.521/1127)'in *el-Mubhec'ı*,

b. Ebû Ali el-Ehvâzî (ö.447/1055)'nin *el-Mufredât'ı*.

Hasan el-Basrî kırâatı için, bir kitaptan faydalanmıştır:

Ebû Ali el-Ehvâzî (ö.447/1055)'nin *el-Mufredât'ı*.

İmam Ya'kup kırâatı için, beş kitaptan faydalanmıştır:²⁸¹

a. Ebu'l-İzz Muhammed b. Huseyin (ö.521/1127)'in *İrşâdu'l-Mubtedî ve Tezkiratü'l-Muntehî fi'l-Kırâati'l-Aşr'ı*,

b. Ebû Tâhir Ahmed b. Ali el-Bağdâdî (ö. 499/1105)'nin *El-Müstenîr fi'l-Kırâati'l-Aşr'ı*,

c. Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed (ö.521/1127)'in *el-Mubhec'ı*,

d. Ebu'l-Hasen Tâhir b. Abdî'l-Mu'min el-Halebî (ö.399/1008)'nin *et-Tezkiratü fi Kırâati's-Semâni'si*,

e. Ebû Ali el-Ehvâzî (ö.447/1055)'nin *el-Mufredât'ı*.

İmam A'meş kırâatı için, bir kitaptan faydalanmıştır:

Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed (ö.521/1127)'in *el-Mubhec'ı*.

İmam Halef kırâatı için, 3 kitaptan faydalanmıştır:²⁸²

a. *El-Müstenîr* Ebû Tâhir Ahmed b. Ali el-Bağdâdî (ö. 499/1105)'nin *El-Müstenîr fi'l-Kırâati'l-Aşr'ı*,

²⁸⁰ İbnu'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-İşârât*, s. 42-76.

²⁸¹ İbnu'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-İşârât*, s. 76.

²⁸² İbnu'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-İşârât*, s. 42-76.

b. Ebu'l-İzz Muhammed b. Huseyin (ö.521/1127)'in *İrşâdu'l-Mubtedî ve Tezkiratü'l-Muntehî fi'l-Kirâati'l-Aşr'ı*,

c. Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed (ö.521/1127)'in *el-Mubhec'i*.

İbnu'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-İşârât* adlı kitabını altı kısma ayırmıştır.

Birinci Kısım: Müellifin mukaddimesi

İkinci Kısım: Senedlerin zikredilmesi

- Ebû Câferin kırâat senedi
- İbn Muhaysın'ın kırâat senedi
- Yakub'un kırâat senedi
- Hasan el-Basri'nin kırâat senedi
- A'meşin kırâat senedi
- İmam Halef'in kırâat senedi

Üçüncü Kısım: Usul babı

- İdğâm-u kebir babı
- İdğâm-u sağır babı
- Sakin nun ve tenvin babı
- Med ve kasr babı
- Bir kelimedede yan yana gelen iki hemzenin durumu babı
- İki ayrı kelimedede yan yana gelen iki hemzenin durumu babı
- Müfred hemze babı
- Hemze üzerinde vakıfta, A'meş'in görüşü
- İki lafız arasında imâle ve feth babı
- Sekte babı
- Kelimelerin sonunda vakf babı

Dördüncü Kısım: Besmele ve istiâze²⁸³

²⁸³ Burada istiazeden kasıt "اعوذ بالله من الشيطان الرجيم" dir.

Beşinci Kısım: Ferşu'l-hurûf

Altıncı Kısım: Tekbir lafzı

2. Eserin Usul Kısmı ve Ferş-i Hurûf Babları

Müellif eserinde imamların görüşlerini naklederken Medenî, Mekkî, Haramiyyûn, Basriyyûn vb. lafızlarını kullanır ve bu lafızlardan neyi murad ettiğini mukaddimesinde şu şekilde açıklar: “*Medenî’den kastım, Ebû Câfer’dir; Mekkî’den kastım İbn Muhaysındır; eğer bunların her ikisi bir konuda ittifak ederlerse Harameyân olarak ifade ederim; Hasan el-Basrî ve Yakub bir konuda ittifak ederlerse, Basriyyân olarak ifade ederim; A’meş ve Halef ittifak ederlerse Kûfiyyân derim; Hasan, Yakub, A’meş ve Halef ittifak ederlerse Irâkıyyûn diye ifade ederim. Eğer bunlardan biri ihtilaf ederse kelimenin sonuna -falan hariç- diye eklerim.*”²⁸⁴

Kırâat ilminin pratik yönüne dair kaleme alınan birçok kırâat kitabı, usul ve ferşu'l-hurûf olmak üzere iki kısımda ele alınır. Eserde altı imamdan herhangi birinin rivâyeti, yedi imamdan birinin rivâyetine mutabık ise izah edilir. Ancak bu yöntem çok nadir kullanılır. Aynı şekilde bu eserde de idğam-ı sağır, idğâm-ı kebir, tenvin ve sakin nun, med ve kasr gibi bazı kavramları ayrı ayrı bablarda ele alınmıştır. İbnu'l-Kâsîh, kitabının usul kısmında zikrettiği bu bablarda, altı imamın görüşlerini ve onların ihtilaf ve ittifak ettiği konuları dile getirir. İdğam-ı kebir başlığında ilk olarak idğâm-ı misleyn konusunda Hasan el-Basrî'nin uygulamaları ve A'meş'in kendisine muvafakat ettiği belirtilir. Bu konu bağlamında farklı harflerin birbirine idğâmı konusunda başka imamların da ihtilaf veya ittifak ettiği konular ayrıca değinilir. Her harf örneğinde Kur'ân âyetlerinden örnekler verilir. Bu babda “fasıl” alt başlığıyla idğâma mâni olacak durumlar da ayrıca zikredilir.²⁸⁵

İdğâm-ı sağır başlığında “دال”, “ذال” ve “هل” vb. gibi her harf, yan başlıkta değerlendirilmiştir. Bunların hangi harflerle karşılaşması durumunda uygulanacak idğamlar âyet örnekleri ışığında verilmiş ve yine buralarda söz konusu altı imamın

²⁸⁴ İbnu'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-İşârât*, s. 76.

²⁸⁵ İbnu'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-İşârât*, s. 93-99.

farklı uygulamaları veya ittifak ettiği durumlara değinilmiştir. “Sâkin nûn ve tenvîn” başlığında önce boğaz harflerinde altı imamın izhar yaptığı açıklandıktan sonra Medenî'nin bunlardan istisna edildiğine vurgu yapılmıştır. Yukarıda da izah edildiği gibi İbnu'l-Kâsîh, Ebû Câfer demek yerine Medenî demeyi tercih etmiştir. Ebû Cafer sâkin nuûn ve tenvinden sonra “خ” ve “غ” harflerinde ihfâ yapmış ancak Kur'ân'da uygulamadığı yerler de gösterilmiştir. Yine “يرملون” kelimesindeki baş harflerde altı imamın idğâm yaptığı ancak “قنوان” ve “بنيان” gibi kelimelerde idğâmın yapılmadığı ayrıca belirtilmiştir.²⁸⁶

“Med ve Kasr” başlığında önce med harfinden sonra hemzenin kelimeye bitişik olarak gelmesi durumunda (medd-i muttasıl) altı imamın bir eliften ziyade med uyguladığı “سوء العذاب”²⁸⁷ ve “النساء”²⁸⁸ örnekleri bağlamında söylenmiştir. Eğer hemze kelimedenden ayrılırsa (medd-i munfasıl), Haremeyân yani Ebû Ca'fer ve İbn Muhaysîn'la beraber Hasan el-Basrî, bu tür medde ziyade yapmadıkları diğer ifadeyle bir elif çektikleri “قالوا ءامنا”²⁸⁹ ve “في امها”²⁹⁰ âyet örnekleriyle belirtilmiştir. Medd-i lâzımın da ele alındığı bu babda tüm imamların bu medleri dört elif çektiğine dair ittifaklarına değinilmiştir. “Fasıl” alt başlığında hurûf-u mukattaa²⁹¹ ile ilgili bilgiler verilirken “المص” gibi mukattaa harflerinde “ل” harfinden sonra idğâm uygulandığı için bu harfın “ميم” ve “صاد”dan daha fazla uzatılması gerektiği belirtilmiş, yine “كهيحص” ve “عسق” mukattaa harflerindeki “ع” harfinin uzatılması ve farklı uygulamalarına dair bilgiler ele alınmıştır.²⁹²

Bir kelimedede iki hemzenin yan yana gelmesi durumunda uygulanacak olan kurallar etraflıca ele alınır. İlk hemzenin meftuh sonrakinin “ءانذرتهم”²⁹³ kelimesindeki gibi fetha veya “أؤنك”²⁹⁴ örneğindeki şekliyle mazmum olması durumunda altı imamın ibdâl, iskat, teshil veya tahkik gibi uygulamaları âyetler

²⁸⁶ İbnu'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-İşârât*, s. 100-105.

²⁸⁷ Bakara, 2/49.

²⁸⁸ Tevbe, 9/37.

²⁸⁹ Bakara, 2/14.

²⁹⁰ Kasas, 68/59.

²⁹¹ Kur'ân'daki bazı sûrelerin başlarında yer alan harflere mukattaa harfler (kesik harfler) denir. Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 185.

²⁹² İbnu'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-İşârât*, s. 105-107.

²⁹³ Bakara, 2/6.

²⁹⁴ Âl-i İmrân, 3/15.

çerçevesinde sıralanmış varsa istisna ve genel kurallar belirtilmiştir. İki ayrı kelimedede yan yana gelen iki hemzenin durumu farklı bir başlıkta incelenmiş “جاء امرنا”²⁹⁵ kelimesinde iki fethalı hemzenin, “من النساء الا”²⁹⁶ örneğinde iki kesreli hemzenin ve “اولياء اولئك”²⁹⁷ iki zammeli hemzenin ve iki farklı kelimedede yan yan gelmesi durumunda uygulanacak olan ibdâl, teshil gibi durumlar, bunları okuyan imamlar ve ittifak ve ihtilaf ettikleri vucuhatlar etraflıca ele alınmıştır.²⁹⁸

“Müfred hemze bâbı” ismiyle açılan başlıkta, hemzenin kelimenin başında, ortasında ve sonunda vasıl veya vakıf durumunda ibdâl, teshil, iskât kâidelerinin hangi imamlar tarafından gerçekleştirildiği zikredilmiştir. Örneğin Hasan el-Basrî, “انبيهم” veya “نبتنا” gibi sâkin hemzeden önce gelen harfin kesreli olmasından dolayı evvelki harfi med ile okur. Halef-ü Âşir, “الذئب” kelimesindeki hemzenin ibdali ile yani “ذ” harfini med ile okur. Ayrıca Medenî’nin kendisine muvafakat ettiği belirtilir. Yine “مستهزؤون” ve “خاطون” gibi kelimelerin vakıf halinde alacağı farklı vecihler de ele alınır. Yukarıda birkaç örneği verilenler hemzenin sâkin olması durumunda uygulanacak vucuhatlardır. Devamında hemzenin harekeli olması durumundaki kural farklılıkları, bazı yerlerde hemzenin “ى” ve “و” harflerine ibdâl edileceği, hemzenin evvelki veya sonraki harfin harekesine göre alacağı vucûhatlar, bunların fiil ve isimlerdeki yansımaları ve söz konusu altı imamın bu harfteki uygulamaları âyet örnekleriye detaylı bir şekilde izah edilmiştir.²⁹⁹

A’meş’in hemze üzerinde vakıf uygulaması, ayrı başlıkta ele alındıktan sonra altı imamın imâle yaptıkları kelimeler ve genel kaideler belirtilmiştir. Önce Mekkî ve Basriyyân’ın imâleyi yapmadıkları söylendikten sonra Şeyh Yakub’un “اعمى” gibi kelimeleri nasb ve cer halinde “م” ve “ك” harflerinde, Hasan el-Basrî’nin ise “القهار”, “البوار” ve “الابرار” gibi kelimelerde, Kûfiyyâ’nın “الر”, “المر” mukatta harflerindeki “ر” harfinde Kur’ân’da nerede gelirse imâle yaptığı vurgulanmıştır. Bu şekilde altı imamın, imâle yaptıkları kelimelerin hemen hemen tamamı usûl kısmında ele alınmış ve bu kelimeler ile ilgili genel kâideler belirtilmiştir. Örneğin “الهدى”,

²⁹⁵ Hûd, 11/40.

²⁹⁶ Nisâ, 4/44.

²⁹⁷ Ahkâf 46/32.

²⁹⁸ İbnu’l-Kâsîh, *Mustalahu’l-İşârât*, s. 108-110.

²⁹⁹ İbnu’l-Kâsîh, *Mustalahu’l-İşârât*, s. 111-115.

“العمى” ve “الموتى” gibi son harfi “yâ” olan isimler, “رمى”, “نهى” gibi mazi fiiller, “ينهى”, “تسعى” gibi müstekbel müzâri fiiller, “الدار”, “النار” gibi imâleden sonra meksur “ر”nin gelmesi gibi genel kâideler ve bunları hangi kırâat imamının uyguladığına dair etraflıca bilgiler verilmiştir.³⁰⁰

Halef’in “يسئلونك”, “قد افلح” gibi kelimelerde hemzedden önce sekiz yaptığı açıklandıktan sonra, kelimelerin sonunda vakıf meselesi ayrı bir başlıkta ele alınmıştır. Altı imamın genel olarak kelimelerin sonunda sükûn ile vakf yaptıkları, ravm ve işmam kâidelerinin uyguladıkları, Kûfiyyân’ın ise kelimenin sonundaki harekenin mecrur, mensub ve mazmum durumlarında ravm ile okuduklarına dikkat çekilmiştir. Ancak burada Şeyh Yakub’un “ينفقون”, “يعلمون” gibi kelimeleri vakf halinde “ينفقونه”, “يعلمونه” şeklinde ha-i sekiz ile okuduğu genel kurallar çerçevesinde belirtilmiştir. Sadece fiillerde değil “هن”, “فهو” gibi zamir “هنه”, “فهوه” şeklinde ha-i sekiz uygulandığı âyet örnekleriyle verilmiştir.³⁰¹

İstaiâze ve besmele başlığında, altı imamın “istiâze” sığıması açıklanmış, Kur’ân okumaya başlamadan önce istiâzenin hükmü ve bu altı imamın uygulamaları anlatılmıştır. Beş imama göre istiâze “اعوذ بالله من الشيطان الرجيم” şeklinde iken Hasan el-Basrî Kur’ân’da nerede gelirse gelsin “اعوذ بالله السميع العليم من الشيطان الرجيم” şeklinde telaffuz etmiştir. Ayrıca bunların iki sûre arasını vasl-vakf etme hususunda ittifak ve ihtilaf ettiği noktalar belirtilmiş, Berâe ile Enfal sûreleri arasında besmele okunmaması ve Fâtiha sûresinden evvel bismelenin okunması konusunda bu imamların icmâi zikredilmiştir.³⁰²

Klasik kırâat kitaplarında olduğu gibi, *Mustalahu'l-İşârât* adlı eserde de Ebû Ca’fer, Halef-ü Âşir, İmam Yakup, Hasan-ı Basrî, A’meş ve İbn Muhaysın’ın Fâtiha Sûresi’nden başlanarak, Nas Sûresi’ne kadar Kur’ân-ı Kerim’deki farklı okumaları tek tek sıralanmıştır. Bu çalışmada Fâtiha Sûresi ve Bakara’nın ilk yedi âyetinde mütevâtir kırâatlar ile şaz kırâat olarak telakki edilen Hasan-ı Basrî, A’meş ve İbn Muhaysın’ın kırâatları arasında bir kıyaslama yapılacak ve farklılıklar öne göre belirtilecektir.

³⁰⁰ İbnu’l-Kâsîh, *Mustalahu'l-İşârât*, s. 118-125.

³⁰¹ İbnu’l-Kâsîh, *Mustalahu'l-İşârât*, s. 126-128.

³⁰² İbnu’l-Kâsîh, *Mustalahu'l-İşârât*, s. 129-130.

Fâtiha Sûresi'nin ilk âyetinde bütün imamlar "الحمد" kelimesinde "د" harfinin zammesiyle okurken Hasan el-Basrî bu harfi kesreyle okur. Aynı şekilde "اياك نعبد" kelimesindeki fiil-i müzâriyi "yâ" harfinin zammesi ve "be" nin fethasıyla meçhul şeklinde okur. Hasan el-Basrî'nin birinci râvis Muttavviî "نستعين" kelimesin "nûn"un kesresiyle okur. Yine Hasan el-Basrî "اهدنا الصراط المستقيم" âyetini "اهدنا صراطا مستقيما" şeklinde nasb ve tenvin ile kırâat eder. Mekkî (İbn Muhaysın) ise "غيرالمغضوب" kelimesini "ر" harfinin fethasıyla okur.³⁰³

Bakara Sûresi'nin ikinci âyetinde "لاريب" kelimesini Hasan el-Basrî "لا ريبا" şeklinde tenvin ile okurken yedinci âyetteki "غشوة" kelimesini iki şekilde kırâat eder. İlk olarak "ع" harfinin, diğer kırâatta ise "غ" harfinin zammesiyle okur. On yedinci âyette "ظلمات" kelimesini "ل" harfinin sukûnu, "الصواعق" kelimesini "ق" harfiyle "ع" harfinin yer değiştirerek "الصواعق" şeklinde, "يخطف" ise "ى" ve "خ"nin kesresi "ط"nın şedde ve kesresi şeklinde kırâat eder. İbn Muhaysın ise "ءانذرتهم" kelimesini tek hemze, "لا يستحي" kelimesini ise "ح"nın kesresi ve tek sukûnlu "ى" ile okur.³⁰⁴

Fâtiha ve Bakara Sûresi'ndeki kırâat farklılıklarına bakıldığında yoğun olarak Hasan el-Basrî'nin bazen de İbn Muhaysın'ın kırâat ihtilafları görülür. Yukarıda verilen kırâat örneklerini ve benzerlerini aşere imamlarının kırâatlarında görmek mümkün değildir. Örnekleri verilen kırâat örneklerini yalnızca Hasan el-Basrî ve İbn Muhaysın'ın verdiği ve başka imamların muvafakat göstermediği görülmüştür.

Ferşu'l-hurûf tarzında birçok eserde Fatiha Sûresi'nden başlanarak, Nas Sûresi'ne kadar kırâat ihtilafları ele alınır. Bu eserde de bazı genel kâideler tek seferliğine belirtilir ve daha sonra bununla ilgili hususlara ayrıca değinilmez. Örneğin "اليهم" "عليهم" gibi cemi zamirlerinde Ebû Câfer ve Hasan el-Basrî'nin birinci râvisi Muttavviî tarafından sıla, yani "اليهمو" şeklinde okuyuş uygulanır. Bu örnek Fâtiha 7. âyetinde genel kural gereğince anlatılır, ancak Kur'ân'ın diğer yerlerinde bu kelime sık geçse de belirtilmez. Yine aynı bağlamda "اليهم" "عليهم" cemi müzekker ve müenneslerde İbn Muhaysın'ın birinci râvisi İbn Şenbûz, mazmum olan "he" den

³⁰³ İbnu'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-İşârât*, s. 131-134. Mütevâtir kırâat kıyaslaması için bkz. Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, s. 159-163.

³⁰⁴ İbnu'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-İşârât*, s. 135-138; Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, s. 166-173.

önce sâkin “ya” geldiği takdirde, Kur’ân’da nerede gelirse gelsin “he” harfinin zammesiyle okuduğu genel kâide ve âyetler çerçevesinde belirtilir. Ruveys ve İbn Şenbûz “الصراط” kelimesini “السرائط” şeklinde telaffuz ederken, Muttavviî Kur’ân’da nerede olursa olsun buradaki “sin” harfini İşmâm ile okuduğuna vurgu yapılır.³⁰⁵ Önce Fâtiha Sûresi’nde geçen bu kelime daha sonra ilk olarak Bakara Sûre’sinin 146. âyetinde geçmekte ve herhangi bir açıklama yapılmamaktadır.³⁰⁶

Diğer klasik eserlerde olduğu gibi bu eserde de, Kur’ân âyetlerinin tamamı zikredilmez. Sadece ihtilafı olan okuyuşlara değinilir. Yine bu bağlamda yukarıda da ifade edildiği gibi, genel kâide çerçevesinde olan kelimeler ilk geçtiği yerde izah edilir, daha sonra bu kelimelere değinilmez. Bütün bunlara rağmen imamların rumuzlarıyla değil de kendi isimleriyle belirtilmesi, bazı kelimelerin maddeler halinde izahlarının yapılması veya muhakkikin dipnotlardaki bilgileri, eseri daha hacimli bir hale getirmiştir.

3. Eserde Öne Çıkan Bazı Özellikler

Eser, İbnu’l-Kâsîh’in de ifade ettiği gibi muhtasar niletiktir. Şöyle ki altı kırâat imamının senedleri zikredilirken biyografilerine değinilmemiştir. İdgâm-ı kebir, idgâm-ı sağır, tahkik, telyin, ihtilas, ravm, işmam gibi terimlerin açıklamaları eserin usul kısmında genel kâideler etrafında açıklanmıştır. Hemen hemen genel kâideler ile alakalı bir mesele, ferşu’l-huruf kısmında tekrar geldiğinde açıklama yapılmamış, daha önce hatırlatıldı manasına gelen “ذکر كما تقدم” terimiyle ifade edilmiştir. Kırâat vecihlerinin kolayca ezberlenmesi için bazı temel kâideler belirtilmiştir.

Aynı uygulama ferşu’l-hurûf babında da görülmektedir. Bir kâide ilk defa geçtiği zaman detaylı bir izah yapılmış, Kur’ân âyetlerinden örnekler verilmiş ancak daha sonra aynı örneğe tekrar yer verilmemiştir.

³⁰⁵ İbnu’l-Kâsîh, *Mustalahu’l-İşârât*, s. 131-133

³⁰⁶ İbnu’l-Kâsîh, *Mustalahu’l-İşârât*, s. 155.

Eserin özet ve rivayet niteliğinde olması sebebiyle, kırâat vecihlerinin özelliklerinden bahsedilmemiştir. Eserde faydalanılan kaynaklar titizlikle sınırlandırılmış, kullanılan her terimin kaynağı gösterilmiştir. Nitekim İbnu'l-Kâsîh mukaddimesinde “*Ben eserde belli bir düzene göre hareket ettim. Sunduğum terimlerin kaynağını gösterdim ki kitabı okuyan kaynağına ulaşabilsin.*”³⁰⁷ demiştir.

Hasan-ı Basrî, İbn Muhaysın, Ebû Ca'fer, Süleyman, A'meş, Halef-ü Âşir ve İmam Yakup b. İshak'ın kırâat vecihleri Fâtiha Sûresi'nden başlanarak Nas Sûresi'ne kadar sırasıyla verilmiştir. Eserde bazı senedler tekrardan uzak kalmak maksadıyla zikredilmemiştir; Ancak meşhur imamların senedlerinde böyle bir uygulamaya gidilmemiştir.³⁰⁸

³⁰⁷ İbnu'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-İşârât* s.77.

³⁰⁸ İbnu'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-İşârât*, s. 39-41.

II. KABAKABÎ VE İZÂHU'R-RUMÛZ VE MİFTÂHU'L-KUNÛZ H. 777-849 (M. 1375-1445)

A. Kabakabî

1. Hayatı

Lakabı, künyesi ve nisbesiyle beraber müellifin tam ismi, Şemsüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Halil b. Ebû Bekr b. Muhammed el-Kabakabî el-Halebi eş-Şafîî'dir.³⁰⁹ Müellif daha çok Kabakabî nisbesiyle meşhur olmuş ve kendisini de bu isimle sunmuştur.³¹⁰ Kabakabî, h. 777 yılında Halep'te doğmuştur. Bu dönemde Halep'in birçok değerli âlimi barındırması ve ilmin merkezi konumunda olması, Kabakabî'yi küçük yaşlarda ilim öğrenmeye sevk etmiştir. H.803 yılında 26 yaşında Halep'ten Kâhire'ye hicret etmiş, buradan da Filistin Gazze şehrine geçmiştir. Kabakabî, Gazze'de şöhret bulmuş, eser telif etmiş ve yine burada çocuk sahibi olmuştur. Müellifin burada ne kadar ikamet ettiği bilinmemektedir. Ancak bu dönemde telif ettiği *Mecmeu's-Surûr* adlı eser h. 830 kûsür yıllarında kaleme alındığı ve Kudûs'e de h. 842 yılında gittiği göz önüne alındığında, on seneye yakın Gazze'de ikamet ettiği anlaşılmaktadır.³¹¹

Kabakabî Gazze'de bulunduğu sırada Şeyhulislam Şehabeddin b. Raslân, kendisini Kudûs'e davet etmiş, burayı vatan edinmesini tavsiye etmiştir. Kabakabî bu isteği kabul ederek, Kudûs'e yerleşmiş ve geri kalan hayatını burada geçirmiştir. H. 842 yılında Kudûs'e gelen müellifin takriben yedi yıl burada bulunduğu bilinmektedir.³¹²

Hayatını Kurân-ı Kerim'e hizmet ederek sürdüren müellif, h. 849 yılında Recep ayını 20'si Cuma günü vefat etmiştir.³¹³ Vefatının ertesi günü Kudûs'ün

³⁰⁹ Bağdatlı İsmail, *Hediyetü'l-Ârifîn*, II, 196.

³¹⁰ Zirikli *el-Alâm*, VI, 117; Şemseddin Ebû Abdullah el-Kabakabî, *İzâhu'r-Rumûz ve Miftâhu'l-Kunûz*, thk. Ahmet Halid Şükrü, Dâru Ammar, Umman, 2003, s.19.

³¹¹ Kabakabî, *İzâhu'r-Rumûz ve Miftâhu'l-Kunûz*, s.19-20.

³¹² Kabakabî, *İzâhu'r-Rumûz ve Miftâhu'l-Kunûz*, s. 20.

³¹³ Brockelmann, *Tarihü'l-Edebi'l-Arabî*, VI, 463.

batısında, çok değerli kişilerin bulunduğu, şehrin en büyük Kabristanı olan Mâmelâ'ya, hocası İbn Ereslân'ın yanına defnedilmiştir.³¹⁴

2. İlmî Kariyeri

Kabakabî, Halep'te Kur'ânı Kerim'i ezberlemiş ve yine burada hadis, tefsir, fıkıh gibi bazı ilimleri genç yaşta tahsil etmiştir. Halep şehrinin, ilim merkezi olması ve önemli âlimleri barındırması Kabakabî'nin ilmine olumlu katkı sağlamıştır. H. 830 yılında Kâhire'ye hicret eden müellif, medreselerde ikamet etmiştir. Bu vesileyle çok değerli hocalardan hadis, edebiyat, belâğat ve özellikle de kırâat ilmini öğrenmiştir. Daha sonra ne sebeble gittiği bilinmeyen Gazze'ye hicret etmiş ve asıl şöhretini burada yakalamıştır. Çok değer verdiği ve faydalandığı hocası İbn Raslân'ın tavsiyesiyle Kudûs'e yerleşmiş ve ilim tahsiline burada devam etmiştir.³¹⁵

Halep, Kâhire ve Kudus'te farklı hocalardan çeşitli ilimleri tahsil etmiştir. Ancak burada sadece kırâat ilmini şifâhen okuduğu hocaları belirtmek yerinde olacaktır.

a. Fahrettin Ebû Amr Osman b. Abdurrahman el-Biblisî (ö.804/1402), Kâhire'ye elli km. uzaklıkta "Biblis" şehrinde doğmuştur. Daha sonra Kâhireye geçmiş, Ezher'de Kırâat-ı Seb'a ve Aşereyi okumuştur. Kabakabî kendisinden vefatına yakın zamanda h. 803 yılında kırâat okumuştur;

b. Şehâbüddin Ebu'l-Abbas Hasen b. Ali b. Raslân el-Makdisî (ö.844/1440), Kudûs'te yaşamış, fıkıh, Arapça, hadis, tefsir ve kırâat ilimlerini okumuştur. Makdisî'nin kırâat alanında Ebu Cafer, Şeyh Yakup ve Halef-ü Âşir kırâatlarını konu alan, nazım şeklinde eseri vardır. Ayrıca Şâfiî fıkıhı ve Sunen-i Ebû Dâvud'un şerhini de yazmıştır. Kabakabî, Kudus'te kendisinden beş yıl ilim tahsil etmiştir;

c. Nûreddin Ebu'l-Bekâ Ali b. Osman b. Muhammed b. Kâsîh (ö.801/1398)'in en önemli eserleri *Mustalahu'l-İşârât fi'l-Kırâati'z-Zevaidi'l-*

³¹⁴ Bağdathî İsmail, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, II, 196; Kabakabî, *İzâhu'r-Rumûz ve Miftâhu'l-Kunûz*, s. 20.

³¹⁵ Kabakabî, *İzâhu'r-Rumûz ve Miftâhu'l-Kunûz*, s. 19-21.

Merviyye ani's-Sikât ve Sirâcü'l-Kârii'l-Mubtedî ve Tezkârul-Mukrii'l-Muntehî dir. Kabakabî kendisinden Kırâat-ı seb'a okumuştur.

d. Ebu's-Sefa Halil b. Osman Abdurrahman b. Müşebbib (ö.801/1398)³¹⁶

e. Hüseyin b. Hâmid et-Tibrizî (ö.801/1398)'nin Şam ile Halep arasında seferleri olmuş, İbn Lüban ve İbn Sellar gibi hocalardan kırâat okumuştur. Son olarak Kudûs'e yerleşmiş, burada da Kabakabî'ye kırâat okutmuştur.³¹⁷

Kabakabî özellikle kırâat ve tecvid sahasında değerli eserler telif etmiştir. Diğer ilimlere ait eserleri de mevcuttur, ancak burada sadece kırâat alandaki eserleri tespit edilmiştir. Bu eserler şunlardır:

a. *Mecmeu's-Surûr*. On dört kırâat hakkında yazılmış manzumedir. Eser 1410 beyitten oluşur. Kabakabî bu eseri Gazze'de bulunduğu dönemde yazmıştır;

b. *İzâhu'r-Rumuz ve Miftâhu'l-Kunûz fi'l-Kırâati Erbeate Aşer*. İncelenecek eserin izahı daha sonra gelecektir.

c. *Nazmu Mustalahı İbnu'l-Kâsih*. Kırâat-ı seb'a haricindeki altı imam olan Ebû Câfer, Şeyh Yakub, Halef-u Âşir, İbn Muhaysın, Hasen el-Basrî ve Âmeş'in kırâatlarını konu alan eserin, Kabakabî tarafından kaleme alınan nazım şeklidir;

d. *Ercûze fi't-Tecvid*. Menzum olan ve 110 beyitten oluşan bu eser, tecvid âlimleri tarafından ilgi görmüştür. Eser İbnü'l-Cezerî'nin *el-Fevâidü'l-Müsadiyye* adlı tecvid sahasında meşhur olmuş eserin mukaddimesinin şerhidir.³¹⁸

B. İzâhu'r-Rumûz ve Miftâhu'l-Kunûz

1.Eser

Tetkik edilecek olan eserin tam ismi; *İzâhu'r-Rumûz ve Miftâhu'l-Kunûz fi Kırâati Erbeate Aşer* olarak bilinir.³¹⁹ Tahkikini Dr. Ahmet Halid Şükrü'nün yapmış,

³¹⁶ Kabakabî, *İzâhu'r-Rumûz ve Miftâhu'l-Kunûz*, s. 23-24.

³¹⁷ Kabakabî, *İzâhu'r-Rumûz ve Miftâhu'l-Kunûz*, s. 25.

³¹⁸ Kabakabî, *İzâhu'r-Rumûz ve Miftâhu'l-Kunûz*, s. 30-33.

³¹⁹ Bağdathî İsmail, *Hediyyetü'l-Ârifin*, II, 196.

Umman Dâr-u Ammâr'da 2003 yılında 799 sayfa olarak neşredilmiştir. Eserin Mısır, İstanbul, Medine, Berlin ve Şam'da farklı nüshalarını bulmak mümkündür. Muhakkik Ahmet Şükrü nüsha araştırmaları için Kâhire ve İstanbul Kütüphanelerine gitmiş, ulaşamadığı diğer yerlerle de, mesajla veya mektupla irtibat kurarak bilgi edinebilmiştir.

a. Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye'de bulunan nüsha h.949 yılında istinsah edilmiştir. Nüsha anlaşılır ve nettir. 189 varaktan oluşan nüshanın her varakında 15 satır bulunmaktadır.

b. Şeyh Seyyid Osman Kütüphanesinde bulunan nüsha, h. 990 yılında İsmail b.Dedebâli tarafında istinsah edilmiştir. 173 varaktan oluşan nüshanın her varakında 17 satır vardır.

c. İstanbul Bayezid Kütüphanesi'de h. 1143 yılında istinsah edilen 2013 numaralı nüsha, 120 varaktan oluşur. Her varakında 27 satır bulunan nüsha 12.15 cm. ebatındadır. Eserin istinsahı ile ilgili İbnu'l-Kâsîh (ö. 801/1398), Kastallânî (ö.923/1517) gibi isimler zikredilse de kim tarafından yapıldığı tam olarak bilinmemektedir.

d. İspanya İskavriyal Kütüphanesi'ndeki Ebû Bekr Muhammed el-Hanefî tarafından h.997 yılında istinsah edilen 1534 numaralı 15.21 cm. ebatındaki nüsha. 100 varaktan oluşan nüshanın her varakında 21 satır vardır;

e. Şam Mektebetü'z-Zâhiriyye'de bulunan 295 numaralı nüsha. h. 9.yy.'da istinsah edilen nüsha, 210 varaktan oluşur ve nüshanın her varakında 15 satır bulunur. Nüsha 13.17 cm. ebatındadır.

Yukarıda belirtilen beş nüsha haricinde Muhakkik Ahmet Şükrü beş nüsha daha tespit etmiş, bunları ayrıntılarıyla izah etmiştir.³²⁰

Kabâkabî, on mütevâtir kırâatın tamamında İbnu'l-Cezerî (ö.833/1429)'nin *en-Neşr fî Kıraati'l-aşr* adlı eserinden faydalanmışmır. Şaz olarak bilinen diğer dört imamın herbirinin kırâatında farklı kaynaklar belirtilmiştir. İbn Muhaysın kırâatında

³²⁰ Eserin on farklı nüshası için bkz. Kabakabî, *İzâhu 'r-Rumûz ve Miftâhu 'l-Kunûz*, s. 38-44.

Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed (ö.521/1127)'in *el-Mubhec'i* ve Ebû Ali el-Ehvâzî (ö.447/1055)'nin *el-Mufredât'ı*, Süleyman el-Â'meş'in kırâatında Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed (ö.521/1127)'in *el-Mubhec'i*, Hasanel-Basrî kırâatında Ebû Ali el-Ehvâzî (ö.447/1055)'nin *el-Mufredât'ı*, Ebû Muhammed el-Yezidî'nin kırâatında ise *Mubhec* ve *Müstenîr* adlı eserlerden faydalanmıştır.³²¹

Eser'in konusu on mütevâtir kırâat ve şazz olarak telakki edilen İbn Muhaysın, Hasan el-Basrî, Âmeş ve Yezidî'nin kırâatlarıdır. Önce bu ön dört imam, ikişer râvileri ve râvilerin ikişer tarikleri olmak üzere toplamda doksan altı kırâat imamı belirtilmiştir. Akabinde ilk kısımda istiâze ve besmele, idğâm-ı sağır, idğâm-ı kebir, med-kasr, sâkin “nûn” ve tenvinin hükümleri, feth ve imâle gibi kırâattaki usul kısmına dair meseleler, ikinci kısımda ise Fatiha Sûresi'nden başlanarak Nas Sûresi'ne kadar on dört imam, ravileri ve tariklerin ihtilaflarıyla beraber kırâat farklılıkları kelime kelime ele alınmıştır.³²²

2. Eserde Usûl Kısımına Dair Örnekler

Usûl kısmında istiâze-besmele mevzuundan sonra ön dört imamın Fâtiha Sûresi'ndeki kırâat ihtilafları verilir. Bakara Sûresi'ne geçmeden önce usûl kısmına ait bazı terimlerin izahı yapılır. Örneğin idğâm-ı kebir kısmında misleyn, mütecânisyn ve mütekâribeyn kısaca tanımları, hangi imamların ne tür harflerde bunları uyguladıkları âyet örnekleriyle beraber etraflıca ele alınır. Bu bağlamda “ت” harfi on harfe, “ث” harfi beş harfe, “ج” harfi iki harfe idğâmı gibi idğâmın bütün türleri farklı örneklerle verilir. “Fasıl” alt başlıklarında bazı farklı konulara vurgu yapılır. “م” harfinin “ب” harfi ile karşılaşması veya “تعرف في” âyetinde ravm ve işmâm uygulanabileceği, “الرحيم مالك” kelimesinde idğâm olan harften önceki harfin idğâmı meselesinde tavassut ve kasrın caiz olduğu gibi kâidelere yer verilir.³²³

“Kinâye he”si olarak açılan başlıkta “هـ” harfinin iki sâkinin ortasında veya harekeli ve sâkin harfin ortasında gibi konumlarından sonra “يؤده”, “توله”

³²¹ Kabakabî, *İzâhu'r-Rumûz ve Miftâhu'l-Kunûz*, s. 62.

³²² Kabakabî, *İzâhu'r-Rumûz ve Miftâhu'l-Kunûz*, s. 52.

³²³ Kabakabî, *İzâhu'r-Rumûz ve Miftâhu'l-Kunûz*, s. 96-106.

zamirlerinde Ebû Amr, İmam Hamze, Dâcûnî ve İbn Virdân'ın iskân yaptığı belirtilir. Kinâye hêsinin iskân, med ve kasr durumları, bunların hangi imamlar tarafından uygulandığı âyet örnekleri çerçevesinde ele alınır. “Med ve kasır” başlığında manevî ve lafzî medler adı altında medd-i muttasıl ve medd-i munfasıl konuları anlatılır. Aynı şekilde sükûn-u lâzım, sükûn-u ârız, medd-i bedel, tûl-tevassut- kasır ve bu uzatmaların teshil ile gerçekleşmesi, bu terimlerle ilgili genel kâideler, bunların hangi imamlar tarafından okunduğu gibi konular bu başlık altında belirtilir.³²⁴

Bir kelimedede iki hemzenin yan yana gelmesi durumunda uygulanacak olan kâideler ele alınır. “ءانتتم”, “ءألد” gibi kelimelerde birinci ve ikinci hemzenin tahkik-tahkik, teshil-teshil veya tahkik-teshil vb. okuyuşları ve bunların hangi imamlar tarafından okunduğu belirtilir. Bu bağlamda iki hemzenin farklı hareketler alması, kuralları daha detaylı hale getirdiği ve kırâat imamları tarafından ne kadar okuyuş varsa hepsi tek tek ele alınır. “جاء أمر” örneğinde olduğu gibi iki farklı kelimedede iki hemzenin bulunması meselesi farklı babda incelenir. Yine burada iki hemzenin farklı hareketler alması durumunda uygulanacak olan ibdal, teshil ve iskat okuyuşları ve bunların hangi imamlar tarafından yapıldığı örnekler çerçevesinde belirtilir.³²⁵

Müfred hemze bâbında hemzenin, kelimenin başında, ortasında ve sonunda olmasının yanı sıra mâkablının mazmum, meksur ve meftuh olması durumunda uygulanacak olan ibdal vb. okunuşların vakf ve vasl halinde hangi imamlar tarafından tilavet edildiğine dair örnekler, âyetler ışığında incelenir. Akabinde hemze-i münekkere ve lam-ı târifte vakıf ve vasıl halinde uygulanan sekiz, nakil ve tahkik okunuşları belirtildikten sonra İmam Hamza, Âmeş ve Hişam için hemze üzerinde vakıf ile ilgili özel olarak bir başlık açılır. Burada “السفهاء”, “قروء” gibi kelimeler üzerinde durulduğunda son hareketin durumuna göre bu imamlar tarafından uygulanacak olan farklı vucuhatlar ele alınır.³²⁶

İdğâm-ı sağır kısmında önce bu idğâm türünün uygulanmasını gerektirecek tanımlamalar belirtilir. Daha sonra “اذ” edatından sonra “ز - ص - س - د - ج - ت”

³²⁴ Kabakabî, *İzâhu 'r-Rumûz ve Miftâhu 'l-Kunûz*, s. 116-128.

³²⁵ Kabakabî, *İzâhu 'r-Rumûz ve Miftâhu 'l-Kunûz*, s. 130-141.

³²⁶ Kabakabî, *İzâhu 'r-Rumûz ve Miftâhu 'l-Kunûz*, s. 156-176.

harfleri geldikleri takdirde bu idğâmın uygulanabileceği söylenir. Bu altı harfteki idğâmı ise Ebu Amr, Yezidî, Hişâm, İbn Muhaysın, Hasen el-Basrî ve Kisâî'nin yaptığı, Hallad'ın ise “ج” harfi dışındakilerde idğâm uyguladığı ve yine varsa farklı uygulamalar tek tek belirtilir. “İdğâm-ı sağır” babında “اء التانيث”, “اذ”, “تاء التانيث” edatları için ayrı fasıllar açılır ve az önce belirtilen şekliyle bu konular ele alınır.³²⁷

“احكام الساكنة النون والتتوين” adıyla açılan babda, sâkin nûn ve tenvinden sonra idğâmı gerektirecek harflerin gelmesi durumunda, uygulanacak idğâm türleri ve bunları uygulayan imamlar âyet örnekleri çerçevesinde açıklanır. Eserde zaman zaman beyitlerden örnekler verilir.

”جذت صفير قط ضد ثق كشط“

Zikredilen bu beyitin tüm harfleri ihfâ harfleridir. Ancak burada belirtilen “صفير” teriminden maksadın safir harfleri olduğu ayrıca belirtilir.³²⁸

Fetih-imâle ve ikisi arasında bir okuyuş türü olan beyne³²⁹ terimlerinin etraflıca izahı yapılır. İmâlenin hangi kelimelerde ve hangi imamlar tarafından yapıldığı, bu kelimeleri tespit etme noktasında varsa genel kaideler belirtilir. Örneğin Kur’ân’da “الهدى”³³⁰, “العمى”³³¹ kelimelerinde, “فعلى” veznindeki “بشرى”, ve “موتى”³³² kalıplarında ve “فعالى” veznindeki “كسالا”³³³ kalıbında Âsım hariç bütün Kûfeli imamların imâle yaptıkları söylenir. Yine “بشرى” gibi kalıplarda “ر” harfinden sonra gelen elif harfinde imâle uygulayan imamlar genel kâideler ve âyetler ışığında ele alınır. Bunlardan başka “fasıl” alt başlıklarında daha önce belirtilmeyen bazı istisnalar ve bazı imamların nadir okuyuşları verilir. Bu bağlamda Âsım’ın râvisi Hafs’ın Kur’ân’da sadece “مجريها”³³⁴ kelimesinde, diğer râvi Ebûbekir eş-Şu’be’nin

³²⁷ Kabakabî, *İzâhu ’r-Rumûz ve Miftâhu ’l-Kunûz*, s. 183-192.

³²⁸ Kabakabî, *İzâhu ’r-Rumûz ve Miftâhu ’l-Kunûz*, s. 193-196

³²⁹ Nihat Temel, *Kırâat ve Tecvid İstılahları* s.127.

³³⁰ Bakara, 2/120.

³³¹ Fussilet, 41/17.

³³² Bakara, 2/97; Bakara, 2/83

³³³ Nisâ, 4/142.

³³⁴ Hûd, 11/41.

Yûnus Sûre'sinde geçen “ادريكم” kalıplarında imâle yaptığı ve bunun istisnâî durumlar “fasıl” alt başlıklarında ele alınır.³³⁵

“Te’nis hé”sinin vakfî durumunda uygulanacak olan okuyuşlar ayrı bir başlıkta incelenir. İmam Kisâî'nin okunuşunda bulunan bu tilavette bazı harfler dışında “خليفة”, “سنة” gibi kelimelerin vakıf halinde, te’nis hésinden önce imâlenin yapıldığı genel kâide ve âyetler çerçevesinde ele alınır. “ز” harfinin hükümleriyle ilgili imamların rivâyetlerine dair açılan babda “ز” harfinin mazmum, meksur ve meftuh olmasına göre alacağı şekiller belirtilir. “ز” sâkin mâkablinin fetha ve zamme durumunda kalın, kesrede ince okunacağına dair bütün imamların ittifak halinde oldukları söyledikten sonra Verş hazretleri için “ز”nın terkikiyle ilgili hükümler verilir. “حاضرا”, “فرارا” gibi fetha “غيره” zamme olan “ز”ların terkikle okuyan diğer imamlara ihtilaf ettiği ve Kur’ân’da hangi kelimelerde uygulandığı ile ilgili âyetler zikredilir. Yine Verş için “ز” harfinin tağlîz (kalın) okunmasıyla ilgili konu da etraflıca ele alınır.³³⁶

“Kelimelerin sonunda vakıf” ile ilgili açılan babda vakfin sükûn ile gerçekleşeceği, bütün imamların işmâm ile ravmı caiz gördüğü, her iki terimin uygulandığı durumlar âyet örnekleriyle verilir. Yine aynı konu resm-i mushaf üzerinde vakıf başlığıyla ele alınır. Burada mushaf üzerinde ta-i marbuta “ة” veya geniş “ت”nin hattıyla ilgili vakıf halinde alacağı tilavet şekilleri zikredilir. “قيم”, “عليهن” ve “هى” gibi kelimelerde İmam Yakub için vakıf halinde uygulanacak sekit hési veya “راق”, “هاد” ism-i faillerinde “ى” harfinin isbatı ve hazfî meselesi incelenir. Aynı şekilde “انى”, “فطرنى” ve “نفسى” gibi kelimelerin vakıf halinde izafet yâsının iskânı ve isbatı konusu, vasıl halinde kendisinden sonra hemzenin gelmesi durumunda “yâ”nın fetha ile harekeleneceği ve bunların hangi imamlar tarafından tilavet edildiği belirtilir.³³⁷

³³⁵ Kabakabî, *İzâhu’r-Rumûz ve Miftâhu’l-Kunûz*, s. 193-262.

³³⁶ Kabakabî, *İzâhu’r-Rumûz ve Miftâhu’l-Kunûz*, s. 223-238.

³³⁷ Kabakabî, *İzâhu’r-Rumûz ve Miftâhu’l-Kunûz*, s. 239-249.

3. Ferş-i Hurûf Babının Tetkiki

Bu bab eserin asıl muhtevasını oluşturur. Şöyle ki Fatiha Sûre'sinden başlanarak, Nas Sûre'sine kadar on dört imam, râvileri ve tariklerinin farklı kırâatları tespit edilir. Eserin “Ferş-i Hurûf” babının başlarında imamların ismi belirtilirken, daha çok *Kûfiyyûn*, *Basriyyûn*, *Hicâziyyûn*, *Medeniyyân* veya *Mekkiyyân* terimleriyle imamların nisbeleri zikredilir. Aynı nisbeye sahip imamların benzer kırâatlarında da bu ifadeleri görmek mümkündür.³³⁸

Bakara Sûresi'nin ilk âyetinde “الم” hece harflerinde Ebû Câfer için sekit olduğu söylenir. “باقون” ifadesiyle de diğer bütün imamların burada sekit yapmadığı belirtilir. Şaz kırâat olarak bilinen Hasan el-Basrî'nin “لا ريب” kelimesini nerede gelirse gelsin nasb ve tenvin ile okuduğu genel kâide çerçevesinde verilir. Yine “وما يخذعون” kelimesinde Nâfi, Ebû Amr, Yezîdî ve İbn Kesir “ى” nin zammesiyle, “خ”dan sonra elif ilave ederek ve “د” harfinin de kesresiyle okudukları belirtilir. Diğerleri ise “ى” nin fethasıyla, elifsiz ve “د” harfinin de fethasıyla okurlar.³³⁹ Devamındaki âyette “قيل” kelimesi ve “غيض” ve “حيل” gibi benzeri kelimelerde yedi yerde Kisâî, Âmeş'in râvisi Şenbûzî, Hasan ve Ruveys'in işmam yaptıkları, bazı yerlerde İbn Zekvân'ın onlara muvafakat ettiği âyetler çerçevesinde incelenir. Yine “باقون” ifadesiyle de işmamı uygulamayan diğer bütün imamların kesreyi tahkik ile okuduklarına ayrıca vurgu yapılır. Müellifin tahkik okuyuşu ayrıca belirtmesi belli bir okuyuşa göre hareket etmediğini gösterir. Bu metodu diğer âyetlerde de görmek mümkündür. İleride ise aynı konu geçtiği takdirde “قيل” تقدم “kîle kelimesinin bahsi geçti” denilerek geriye dönük hatırlatmada bulunulur.³⁴⁰

“ءانذرته” kelimesinde iki hemzenin bir araya gelmesi durumunda konu uzun uzadıya izah edilmez. “ذكر الاخبار لابن محيص في باب الهمزتين من كلمة.” *İbn Muhaysin için bu konunun bahsi -bir kelimedede iki hemzenin durumu- babında hatırlatıldı.*” denilerek herhangi bir ayrıntıya girilmez. Yine “هؤلاء ان كنتم”³⁴¹ âyetinde de iki hemzenin farklı kelimelerde buluştukları zaman uygulanacak olan iskat, ibdal ve teshil durumlarında “ذكر في باب الهمزتين من كلمتين” *Bu konu iki hemzenin iki farklı*

³³⁸ Kabakabî, *İzâhu 'r-Rumûz ve Miftâhu 'l-Kunûz*, s. 264-267.

³³⁹ Kabakabî, *İzâhu 'r-Rumûz ve Miftâhu 'l-Kunûz*, s. 264-265.

³⁴⁰ Kabakabî, *İzâhu 'r-Rumûz ve Miftâhu 'l-Kunûz*, s. 263-264.

³⁴¹ Bakara, 2/31.

kelimedeki durumu babında hatırlatıldı” denilerek söz konusu bablara müracaat edilmesi gerektiği vurgulanır. Yine “لذهب بسمعهم” kelimesinde harekeli “ب” harflerinin birbirine idğâmı meselesi idğâm-ı kebir babında uzun uzadıya anlatıldığından oraya müracaat edilmesi gerektiği belirtilir. Farklı bir kırâat ihtilafında da aynı metodu görmek mümkündür.³⁴²

Dikkati çeken bir husus da şaz telakki edilen bazı kırâatlarda çok farklı okumaların göze çarpmasıdır. Örneğin “عشوة”³⁴³ kelimesini tüm imamlar “ع”nin kesresi “و”in fethasıyla okurken, Hasen el-Basrî “ع”nin zammesiyle, elifsiz olarak “عشوة” şeklinde okur. Yine Hasan el-Basrî “الصواعق” kelimesini “الصواعق” şeklinde, Kur’ân’da nerede gelirse gelsin “ظلمات” kelimesini ise “lam”ın sükûnu ve “mîm”in kasrı ile mütevâtir kırâatlarda bulunmayan bir kırâatta okur. *Îzahu’r-rumûz*’da mütevâtir ve şaz kırâatların beraber ele alınması, eseri kıyaslama açısından da daha verimli hale getirmiş ve zengin yapıya ulaştırmıştır.³⁴⁴

4. Eser Hakkında Genel Değerlendirme

Kur’ân-ı Kerim’deki kırâat farklılıklarını ya da ferş-i hurûfları ele alan bu tür klasik eserler iki kısımda incelenir. Zira bu tür kaynaklarda ferş-i hurûflardan önce, kırâattaki usûl kısmına dair bazı terimler etraflıca belirtilir. Bu eserde de aynı şekilde birinci bölümde usul kısmına dair konular verilir. İkinci bölümde ise Fatiha Sûresi’nden başlanarak, Nas Sûresi’ne kadar üzerinde okuma farklılığı olan kelimeler tek tek ele alınır. Ancak bu eserde on dört imamın Fâtiha Sûre’sindeki kırâat ihtilafları usûl kısmına ait konuların arasında zikredilir.³⁴⁵

İdğâm-ı kebir, idğâm-ı sağır, kelimelerin sonunda vakıf, te’nis hé’si, “و” ve “ل” harflerinin özel durumları, fetih-imâle ve iki hemzenin aynı veya farklı kelimelerde yan yana gelmesi durumundaki farklı uygulamalar, on dört imam, râviler ve tarikler göz önünde bulundurularak tespit edilir. Örneğin İdğâm-ı sağır konusunda “تاء التانيث ”, “قد”, “اد” edatları için ayrı ayrı başlıklar açılır. Bu edatların idğâmı

³⁴² Kabakabî, *Îzâhu’r-Rumûz ve Miftâhu’l-Kunûz*, s. 263-267.

³⁴³ Bakara, 2/7

³⁴⁴ Kabakabî, *Îzâhu’r-Rumûz ve Miftâhu’l-Kunûz*, s. 263-265.

³⁴⁵ Kabakabî, *Îzâhu’r-Rumûz ve Miftâhu’l-Kunûz*, s. 91-92.

gerektirecek harflerle buluşması durumunda uygulanacak idğâm türleri ve bunları uygulayan imamlar tek tek verilir. Ferş-i hurûf babında tekrar açıklamaya mahal bırakmayacak şekilde, usûl kısmındaki her konu için detaylı bir şekilde ele alınır.³⁴⁶

“*Ferş-i hurûf babı*”nda, klasik eserlerde³⁴⁷ olduğu gibi Fatiha’dan başlanarak, Nas Sûresi’ne kadar farklı kırâatlara sahip kelimeler tek tek ele alınarak tespit edilir. Bu noktada usûl kısmında değerlendirilen ve etraflıca anlatılan konular varsa, tekrar izahı yapılmaz ve “*نذكر في باب*” “*Falanca babta izahı yapıldı denilerek*” ilgili yere atıfta bulunulur. Eserde, aynı nisbeye sahip imamların benzer okuyuşta birleşmeleri durumunda *Kûfiyyûn*, *Basriyyûn* gibi nisbelerle anıldıkları görülür.³⁴⁸

³⁴⁶ Usûl kısmındaki tüm konular için bkz. Kabakabî, *İzâhu’r-Rumûz ve Miftâhu’l-Kunûz*, s. 83-253.

³⁴⁷ Tetkik ettiğimiz eser olan İbnu’l-Kâsîh’in, *Mustalahu’l-İşârât*’ı buna örnek verilebilir.

³⁴⁸ Ferşi hurûfu babı tamamı için bkz Kabakabî, *İzâhu’r-Rumûz ve Miftâhu’l-Kunûz*, s. 263-787.

III. İKİNCİ BÖLÜMDEKİ ESERLERİN VE H. 800-900 (M. 1397-1495) DÖNEMİNİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ

Bu dönemde tetkik edilen eserler; İbnu'l-Kâsîh'in *Mustalahu'l-İşârât fi'l-Kırâati'z-Zevâidi'l-Merviyye* ve Kabakabî'nin *İzâhu'r-Rumûz ve Miftâhu'l-Kunûzü'dur*. Bu dönemdeki müelliflerin hayatı genel olarak iki başlıkta ele alınır. Önce müelliflerin ismi, doğumu ve yaşadığı dönem, daha sonra ilim hayatı ve sadece kırâat alanında telif ettiği eserler belirtilir. İlim hayatı başlığında, müellifin ilmi dirayeti, vakıf olduğu ilimler ve onlara bakışı kısaca ele alınır. Kırâat alanına olan katkısı ve bu alanda telif ettiği eserler etraflıca belirtilir.

Her dönemde telif edilebilen eserlerden biri de, kırâat birikiminin pratik yönünü gösteren ferş-i hurûf tarzındaki eserlerdir. Bu tarz eserlerin metodu birbirinden farklı değildir. Genel olarak önce kırâatın usul kısmına ait terimler etraflıca ele alınır. Bu terimlerin izahları, hangi kırâat imamları tarafından uygulandığı ve Kur'an'da nerelerde geçtiğine dair geniş bilgiler verilir. İmamların kırâat ihtilafları da Fâtiha Sûre'sinden başlayarak Nas Sûre'sine kadar tek tek verilir. Bu şekildeki metod hemen bütün ferşu'l-hurûf tarzındaki eserlerde görülür.

Bu dönemde kaleme alınan İbnu'l-Kâsîh'in *Mustalahu'l-İşârât'ı*, yedi kırâat imamı dışında Ebû Câfer, Şeyh Yakub, Halef-ü Âşir, İbn Muhaysın, Hasen el-Basrî ve Âmeş'in kırâatlarını bir araya getiren önemli bir eserdir. Ferşu'l-hurûf tarzındaki eser, önce kırâat usulündeki terimleri açıklar. Akabinde Fatiha Sûre'sinden başlayarak Nas Sûre'sine kadar bu altı imamın Kur'an'daki bütün ihtilaflarını tek tek sıralar.

İbnu'l-Kasîh eserinde detaylı bilgiler vermekten uzak durmuştur. Diğer yandan mütevâtir yedi kırâat dışında yukarıda belirtilen altı imamı konu alan müellif, şazz olarak telakki edilen kırâatları konu edinmesi bu kırâatların, bu dönemde canlılığını göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca şazz olarak telakki edilen kırâatlar belirtirken, mütevâtir kırâatlarla kıyaslama yapması, iki kırâat arasındaki farkların ne derece büyük ve ayırıcı olduğunu gösterir.

Bu bölümde incelenen diğer eser, Kabakabî'ye ait *İzâhu'r-Rumûz ve Miftâhu'l-Kunûz*, aynı şekilde kırâatın pratik yönünü gösteren ferşu'l-hurûf tarzındadır. Diğer klasik eserlerde olduğu gibi burada da Fâtîha Sûre'sinden başlanarak Nas Sûre'sine kadar on dört imamın kırâat farklılıkları belirtilir. Aynı bölümde incelenen İbnu'l-Kâsîh'in *Mustalahu'l-İşârât'ında*, yedi mütevâtir imamın kırâatı dışında Ebû Câfer, Şeyh Yakub, Halef-ü Âşîr, İbn Muhaysın, Hasen el-Basrî ve Âmeş'in kırâatları değerlendirilmiştir. *İzâhu'r-Rumûz'da* da dikkat çeken husus, on mütevâtir kırâat dışında, şazz olarak kabul edilen İbn Muhaysın, Hasan el-Basrî, Âmeş ve Yezidî'nin kırâatlarının bu dönemlerde canlılığını koruyup eserlerde yerini alabilmesi olmuştur.

Kabakabî'ye ait *İzâhu'r-Rumûz*, on dört imamın kırâatlarını belirtmesi açısından önemli bir kitaptır. Bu ilmin pratik yönünü tahsil edenler için başvurulması gereken önemli bir kaynaktır. İbnu'l-Cezerî'ye (ö.833/1429) ait *en-Neşr fî Kırâati'l-aşr* eserinden sonra telif edilen *İzâhu'r-Rumûz'un* on mütevâtir kırâat haricinde şazz olarak bilinen İbn Muhaysın, Hasan el-Basrî, Âmeş ve Yezidî'nin kırâatlarını konu edinmesi, bu kırâatların bu dönemdeki önemini devam ettirmesi açısından önemlidir.

Kırâat alanında öğretmen ve öğrenci arasındaki sıkı bağlar, her dönemde kendisini göstermiştir. Bu bağlamda Kabakabî, (ö.849/1445) İbnu'l-Kâsîh'ı (ö.801/1398) kendi hocası olarak tanıtır ve kendisinden yedi mütevâtir kırâatı okuduğunu belirtir. Ayrıca birinci bölümde de tetkik edilen İbnu'l-Kâsîh'a ait *Mustalahu'l-İşârât* adlı eseri, dört bin beyit şeklinde nazmetmiştir.³⁴⁹

Ferşu'l-hurûfa dair incelenen eserlerde kırâat ihtilafları, herhangi bir ayrıntıya girilmeden verilir. Yani kırâatlar ele alınırken sarf ve nahiv kurallarına, farklı kırâatların manaya o olan etkisine değinilmemesi bu eserlerin anlaşılmasını kolaylaştırmır.

Bu dönemde yaşamış, kırâat alanında dönemine ve sonraki yüzyıllara damgasını vuran Muhammed b. Yusuf el-Cezerî (833/1429) ve kırâat alanındaki eserlerine, hakkında yapılan müstakil çalışmalardan dolayı değinilmemiştir. Ancak

³⁴⁹ Kabakabî, *İzâhu'r-rumûz ve Miftâhu'l-Kunûz*, s. 32.

bu dönemde yaşamış olan İbnu'l-Cezerî'nin hayatına kısaca değinmek dönemin kırâat ilmi açısından önemlidir.

Kırâat ilminde, kendi dönemi ve sonraki yüz yıllara damgasını vuran İbnu'l-Cezerî'nin tam ismi, Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf el-Cezerî'dir. H. 751/1350 yılında Şam'da doğan kırâat âlimi on yedi yaşında kırâat-ı seb'ayı, daha sonra Kâhire'de çeşitli hocalardan on dört kırâatın tamamını öğrenmiştir. İbnu'l-Cezerî kırâat ilminin yanında hadis, fıkıh ve Arab diline de kendisini yetiştirmiş ve çeşitli eserler te'lif etmiştir.³⁵⁰

Mısır'da tahsilini tamamladıktan sonra Şam Emevî Camii'nde Endülüs, Yemen, Hindistan ve hatta Rum diyarından gelen talebelere kırâat okutmuştur. Bazı siyasi sebeplerle büyük sıkıntılara maruz kalan İbnu'l-Cezerî, h. 798/1396 yılında Bursa'ya gitmiş, burada Yıldırım Bayezid'den büyük ilgi görmüştür. Bu vesileyle burada en meşhur eseri olan *en-Neşr fî Kırâati'l-Aşr* eserini yazıp, *Tayyibetü'n-Neşri* de nazmetmiştir. Başta Yıldırım'ın oğulları olmak üzere Osmanlı topraklarında birçok talebe yetiştirmiştir. Cezerî h. 833/1429'da Şiraz'da bulunan evinde vefat etmiş, kendi yaptırdığı Dâru'l-Kur'ân'da da defnedilmiştir.³⁵¹

İbnu'l-Cezerî *Müncidü'l-Mukriîn* adlı eserinde, bir kırâatın mütevâtir olması için, sahih bir senedle gelmesi, resm-i hatta muvafık olması ve bir vecihle de olsa nahiv kaidelerine uygun olması şartlarını öne sürer.³⁵² Ancak daha sonra kaleme aldığı *en-Neşr fî'l-Kırâati'l-Aşr* adlı eserinde yukarıda belirtilen üç şartı taşıyan kırâatı, sahih kırâat olarak tarif eder. Devamında bu şartlardan biri veya birkaçını bulandırmayan kırâatın yedi kırâat içinde bulunsa da bunun şazz ve bâtil kabul edilmesi gerektiğini savunur.³⁵³

İbnu'l-Cezerî, "Mütevâtir" terimini tercih ettiği *Müncidü'l-Mukriîn* adlı eserinde, sahih kırâatın tarifini de ayrı başlıkta ele alır. Burada sahih kırâat için, senedi sahih, Arapça'ya ve resm-i hatta uygun ancak tevâtür derecesine ulaşmayan

³⁵⁰ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-Kırâati'l-Aşr*, I, 3.

³⁵¹ Tayyar Altıkulaç, "İbnu'l-Cezerî", *D.İ.A.*, İstanbul, 1999, XX, 553; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kiraat*, s. 360-361.

³⁵² İbnu'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukriîn ve Murşidu't-Tâlibîn*, s. 79.

³⁵³ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-Kırâati'l-Aşr*, I, 9.

kırâatlar olarak tarif yapar. Mütevâtir kırâatı ise, üç şartla beraber senedin tevâtür derecesine ulaşması şeklinde tanımlar.³⁵⁴

Yukarıdaki bilgiler ışığında İbnü'l-Cezerî, önce mütevâtir kırâat tanımlaması yapmış ve sahih kırâatı ayrı bir kategoride değerlendirmiştir. Bu değerlendirmede bu iki kavramı, sahih senedin tevâtür derecesine ulaşıp ulaşamamasına göre birbirinden ayırmıştır. Ancak daha sonra “mütevâtir” kavramının yerine “sahih” kavramını kullanarak görüşünde değişikliğe gittiğini göstermiştir. Bu iki kavramı “sahih” terimi altında toplayan Cezerî, tanımında sahih senedin tevâtür derecesinde olup olmama meselesini belirtmemiş,³⁵⁵ sadece senedinin sahih olması tanımlaması yapmıştır.

Öte yandan kırâatlar için kullanılan mütevâtir kavramının, hangi cihetten olduğu hakkında farklı görüşler vardır. İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1248), “Yedi kırâatın mütevâtir oluşu edâ yönünden - med, imâle, taklil, hemzenin teshili gibi okuyuşlar değildir” der. Zerkeşî ise bu fikre karşı çıkarak, “Med, med olması; imâle, imâle olması bakımından mütevâtirdir” görüşünü belirtir. Ebû Şâme ise “Yedi imamın kırâatında, tariklerin ittifak ettiği vecihler mütevâtir, ihtilaf ettiği vecihler ise mütevâtir değildir. Bu ihtilaf sadece edâ yönünden değil, lafız yönünden de geçerlidir” fikrini öne sürer.³⁵⁶

Yukarıdaki açıklamada İbn Hâcib, tevâtürlüğe sadece edâ keyfiyeti yönünden bakmakta, Ebû Şame ise hem edâ hem de ferşî farklılıklar olarak daha geniş bir çerçeveden bakmaktadır. Bundan dolayı İbnü'l-Cezerî, med, imâle, “râ”nın terkiki, hemzenin teshili gibi okuyuşları mütevâtir kabul ettiği için, aksini savunan İbn Hâcib'i eleştirmiştir. Ebû Şâme'yi daha ağır ifadelerle eleştirmiştir. Çünkü Ebû Şâme tariklerin ihtilaf ettiği kırâatları, hem edâ yönünden hem de lafız yönünden mütevâtir olmayacağını savunmuştur. Yukarı da belirtildiği gibi İbnü'l-Cezerî bu görüşlerini hafifletmiş “mütevâtir” kavramı yerine “sahih” kavramını kullanmıştır.³⁵⁷

³⁵⁴ İbnü'l-Cezerî, *Muncidü'l-Mukriîn ve Murşidu't-Tâlibîn*, s. 80.

³⁵⁵ Daha sonra el-Cezerî, “Eğer bir kırâatta tevâtür şartını ortaya koyarsak, resm-i hat ve Arap grameri şartına gerek kalmaz, çünkü tevâtürle nakledilen bir haberde başka şarta gerek kalmaz” fikrini de öne sürmüştür. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, I, 13.

³⁵⁶ Zerkeşî, *el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'ân*, I, 319-340.

³⁵⁷ Suyûtî, *el-İkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 237; Tayyar Altıkulaç, “İbnü'l-Cezerî”, *D.İ.A.*, İstanbul, 1999, XX, 553.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

H. 850-900 (M. 1446-1495) TARİHLERİ ARASINDA YAZILMIŞ BAZI KIRAAT KAYNAKLARI MÜELLİFLERİ VE İÇERİK ÖZETLERİ

I. BİKÂÎ VE el-KAVLÜ'L-MÜFİD FÎ USULİ'T-TECVİD H. 809- 885 (M. 1406-1480)

A. Bikâî

1. Hayatı

H. 809 (1406)'da Lübnan'ın Bikâ bölgesindeki “*Hirba*” köyünde doğan müellifin ismi, Ebü'l-Hasen Burhânüddin İbrahim b. Ömer b. Hasen er-Rubât el-Hirbevî el-Bikâî eş-Şafii'dir.³⁵⁸ Müellif daha çok Bikâî nisbesiyle tanınır. Ailevî sebeblerle Şam'a göç etmiştir. Burada Kur'ân-ı Kerim ve tecvid alanında önemli hocalardan ilim tahsil eden Bikâî annesiyle beraber h. 827 yılında Kudüs'e gelmiştir. Kudüs'te ilk iş olarak İbnü'l-Hâim (ö. 815/1512)'den riyaziye (matematik) ilmini öğrenmiştir. H. 827 yılının Ramazan'ında annesi vefat edince tekrar Şam'a dönen Bikâî, İslam ilimlerine yoğunlaşmıştır.³⁵⁹

Şam'da h.885 yılında vefat etmiş,³⁶⁰ cenaze namazı Emevi Cami'inde kılınmış ve Atika kabri civarındaki Hamriye türbesine defnedilmiştir.³⁶¹

2. İlmî Kariyeri

Hıfzını kendi memleketi olan “*Hirba*” köyünde tamamlayan Bikâî, ilim tahsil etmek için Halep, Kudüs, Kâhire, İskenderiye ve Şam'da bulundu. Hatta bir müddet

³⁵⁸ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Muellifîn*, I, 571; İbrahim b. Ömer b. Hasen el-Bikâî, *el-Kavlü'l-Müfid fi Usûli't-Tecvid*, thk. Hayrullah eş-Şerif, Beyrut, 1995, s.3; Suat Yıldırım, “*Bikâî*”, *D.İ.A.*, İstanbul, 1992, VI, 149.

³⁵⁹ Necati Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiya Fakültesi Yayınları, (matbu) doktora tezi, Van, 2004, s. 6-7.

³⁶⁰ Zirikli, *el-Alâm*, I, 56.

³⁶¹ Bikâî, *el-Kavlü'l-Müfid*, s. 3.

Mekke’de ikamet ettiği dönemde Medine ve Taif’i de ziyaret etti. Buralarda İbnu’l-Cezeri, İbn Hacer el-Askalânî, İbn Kâdî Şuhbe, İbn Nasiruddin, Burhan El-Halebî gibi değerli âlimlerden dersler okudu. Hocası olan İbnu’l-Cezerî’nin *Tayyibetü’n-Neşr fî Kırâati’l-Aşr* adlı manzumesini ezberleyen ve hocasına arzeden Bikâî, Cezerî’den kırâat okutma hususunda icazet almıştır.³⁶²

Bikâî yirmi sekiz yaşında fetva ve tedris icazeti aldı. Sultan Zahir Çakmakla birlikte iki defa Rodos seferine katıldı. Akabinde hac görevini yaptı. Bu yoğun dönemlerde eser telif etmeyi ihmal etmedi. Hadis, tefsir, şafiî fıkıh ve kırâat ilimlerinde kendisini yetiştirdi ve birçok eser telif etti. Bikâî’nin, Gazâlî’yi bazı konularda tenkit etmesi sebebiyle eleştirilere maruz kaldığı görülür.³⁶³

Bikâî tefsir, fıkıh, hadis, kırâat alanlarında, özellikle de tefsir sahasında eserler yazdı. Bikâî’nin tefsir ve kırâata dair eserlerine bakıldığında önemli bir müfessir olduğu anlaşılabilir. Tefsir alanında yazılmış önemli eseri *Nazmü’l-Dürer fî Tenâsübi’l-ây ve’s-Süver*’dir.³⁶⁴ Muhammed Abdulhamit tarafından 1969 yılında neşrine başlanan eserin yirmi iki cildi Dairetü’l-Maârifî’l-Osmaniyye yayınları tarafından yayınlanmıştır. Eserin konusu ayet-sûre arasındaki münasebet ve sûrelerin ana fikirleri hakkındadır. Bikâî’nin kaleme aldığı diğer bir eseri *Mesâ’idü’n-Nazar li’l-İşrâfi’alâ Makâsidi’s-Süver*’dir. Bu eserde 114 sûre tek tek incelenmiş ve her sûrenin esas konusu, hedefleri, sûre ile ismi arasındaki münasebet ve âyetlerin faziletlerine dair hadisler ele alınmıştır.³⁶⁵ Son olarak tecvidle ilgili bizim de tetkik edeceğimiz *el-Kavlü’l-Müfid fî Usûli’t-Tecvid*’dir. Eser Beyrut’ta 1995 yılında yayınlanmış, tahkiki Hayrullah eş-Şerif tarafından yapılmıştır.

³⁶² Necati Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, s. 6-11.

³⁶³ Bikâî, *el-Kavlü’l-Müfid*, s. 4; Suat Yıldırım, “*Bikâî*”, *D.İ.A.*, İstanbul, 1992, VI, 149.

³⁶⁴ Kehhâle, *Mu’cemü’l-Muellifîn*, I, 571.

³⁶⁵ Bikâî, *el-Kavlü’l-Müfid*, s. 7; Suat Yıldırım, “*Bikâî*”, *D.İ.A.*, İstanbul, 1992, VI, 149.

B. el-Kavlü'l-Müfid fî Usûli't-Tecvid

1. Eser

Bikâî, mukaddimesinde eser için önce “*Tekmilü'l-Habir fî Ta'limi's-Sağir Kitabe Rabbine'l-Kadir*” isminde karar kıldığını belirtmiş, ancak daha sonra “*el-Kavlü'l-Müfid fî Usûli't-Tecvid li-Kitabi Rabbine'l-Mecid*” ismini tercih etmiş ve eser bu isimle anılmıştır.³⁶⁶

Risale formatında kaleme alınan eser tecvid sahasında yazılmıştır. Bikâî mukaddimenin hemen akabinde tecvid ilminde harflerin mahreç ve sıfatlarını hocası olarak belirttiği İbnü'l-Cezeri'nin beyitleriyle izah eder. “Medler” başlığın altında medd-i tabîî, medd-i lâzım, medd-i ârız, medd-i lin, medd-i munfasıl ve muttasıl; “sakin nun ve tenvin” başlığı altında izhar, iklab, ihfa; “elif lâm takısı” başlığı altında izhâr-ı kameri, izhâr-ı şemsi gibi ele alınır.³⁶⁷ ظ ve ض harflerini birbirinden ayırmanın zor olduğunu belirttikten sonra, Burhaneddin İbrahim el-Caberi'nin *Ukûdü'l-Cemân fî Tecvidi'l-Kur'ân* adlı eserinden sadece bu iki harfle alakalı beyitleri aktarır.³⁶⁸ Devamında Bikâî, vakf meselesini vakf-ı tam, vakf-ı kâfi, vakf-ı hasen ve vakf-ı kabih şeklinde 4 maddede ele alır ve âyet ve hadislerden deliller sıralar. Eserde yine bu bağlamda نعم, كلا ve بلى gibi kelimelerde vakıf meselesi beyitlerle uzun uzadıya anlatır. “İzafet yâ”sı ve yâ'nın hafzedilme durumları birçok ayet örnekleriyle anlatır.³⁶⁹

Son kısımda ise hafızların Kur'ân-ı unutmaması ve okumaya büyük gayretlerle devam etmesi gerektiği tavsiye edilmiş ve Kur'ânla alakalı birçok sayıda hadis sıralanmıştır. Daha sonra kırâat imamları zikredilmiş, eserin son kısmında bu kırâat imamlarının biyografileri kısaca verilmiştir.³⁷⁰

El-Kavlü'l-Müfid eserinin üç farklı nüshası mevcuttur:³⁷¹

³⁶⁶ Bikâî, *el-Kavlü'l-Müfid*, s. 25.

³⁶⁷ Daha geniş bilgi için bkz.Sıtkı Güllü, *Tecvid Dersleri*, s. 34-76.

³⁶⁸ Bikâî, *el-Kavlü'l-Müfid*, s.26-34.

³⁶⁹ Bikâî, *el-Kavlü'l-Müfid*, s.36-41

³⁷⁰ Bikâî, *el-Kavlü'l-Müfid*, s. 42-55

³⁷¹ Bikâî, *el-Kavlü'l-Müfid*, s. 17-18.

-Şam'da Esedi'l-Vataniyye Kütübhanesinde buluna 7423 numaralı nüsha, 16 varaktır ve her varakta 13 satır vardır. Bu nüsha h. 877 yılında istinsah edilmiştir. Eserin sonunda nâsihin ibaresi şu şekildedir: “Kahire’ye gelen ve *Kavlü'l-Müfid fi Usûli't-Tecvid li-Kitabi Rabbine'l-Mecid* eserini yazan Burhaneddin İbrahim b. Hasan el-Bikâi’ye Allah lütufta bulunmuşur. Allah kendisine, anne-babasını ve bütün müslümalara mağfiret etsin.”

-Ribat'ta Hizânetü'l-Âmme Kütübhanesinde 2988 numaralı nüsha, 6 varak ve her varakında 27 satır vardır.

-Tatvan'da Hizânetü Tatvan Kütübhanesinde 9/881 numaralı nüsha, 10 varaktır. Bu nüsha h. 1180 yılında neshedilmiştir.

2. Tecvid Konuları

Esasen tecvid sahasında kaleme alınan eserin girişinde Bikâi, harflerin mahreçlerinin 17 olduğunu söyledikten sonra, İbnu'l-Cezerî'nin (ö.833/1429) nazmettiği meharic-i hurûfa dair beyitlerle konuya giriş yapar. Ancak eserde bu beyitlerle ilgili herhangi bir izah yapılmaz. Akabinde “*medler*”, “*nun-u sakin ve tenvin*” ve “*lam-ı ta'rîf*” gibi alt başlıklarla tecvid konuları ele alınır.³⁷²

a. Medler

Eserde Med harleri üç olduğu ve bunların mutlak “elif”, mâkabli mazmum olan sakin “vav” ve mâkabli meksur olan sakin “yâ” harfleri olduğu söylendikten sonra medler “şart” ve “sebeb” alt başlıklarında iki kısımda ele alınır.³⁷³

1.“Şart” başlığında meddin tabîi ve ârızî şeklinde kısımlarından bahsedilir. Tabîi örneğinde “الموفون” zammeli olan “mim” ve “fe” harflerini uzatan sakin “vav”ların olduğu söylenir.

³⁷² Bikâi, *el-Kavlü'l-Müfid*, s. 25-26.

³⁷³ Bikâi, *el-Kavlü'l-Müfid*, s. 27.

2. Meddin ârızî olması örneğinde ise “هدى” ve “ملجا” kelimeleri verilmiş, ancak bu kelimelerin isminden de anlaşılacağı üzere sadece vakıf halinde med olacağı, vasl halinde ise tenvinle okunabileceği belirtilmiştir.

Medler alt başlığında “sebeb” için lafzi ve manevî olmak üzere iki kısımdan bahsedilir.³⁷⁴

1. “Manevî meddin”, cins için olan nefyi “lam” olduğu söylenir. “لا ريب”³⁷⁵ ve “لا شية”³⁷⁶ kelimelerindeki nefyi lamları bir eliften daha fazla uzatılarak okunduğu ve bunun bazı kırâat imamları tarafından uygulandığı belirtilir.³⁷⁷

2. Lafzî med ise hemze veya sükûn-i lâzım olmak üzere iki kısımdır.

-“Hemze” için, bir kelimedede med harfinden sonra hemzenin gelmesiyle oluşan meddir. “جاء”, “سوء”, “يضيء” kelimeleri medd-i muttasıl örneğiyle verilmiştir. İkinci örnekte yan yana olan iki kelimededen birinci kelimenin sonunda med, ikincisinin başına ise hemze gelirse medd-i munfasıl olur. Bununla ilgili “بما انزل”, “قالوا امنا”, “فى انفسكم” örnekleri verilmiştir. Yine medd-i munfasıl kısmında örnek olarak “ادم”, “اوتي” kelimeleri verilir, ancak burada da Verş’in medd-i bedeli olduğu da belirtilir.³⁷⁸

-“Sukûn”, sukûn-u lâzım ve sukûn-u ârız olmak üzere iki alt başlıkta incelenmiştir. Sukûn-u lâzım örneğinde “الضالين”, “الم” gibi kelimelerin hem vakf hem de vasıl halinde med uygulanması gerektiği belirtilmiştir. Sukûn-u ârız kısmında ise “يؤمنون”, “العباد” gibi kelimelerde ve sadece vakf halinde bir eliften fazla med

³⁷⁴ Bikâî, *el-Kavlü'l-Müfid*, s. 27-28.

³⁷⁵ Bakara, 2/2.

³⁷⁶ Bakara, 2/71.

³⁷⁷ Cins için olan “لا” takısını İmam Hamza 3 elif miktarı hulf ile yani tahkikle beraber okur. Geniş bilgi için bkz. Şehâbüddin Ahmed b. Muhammed Abdulganî ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer fi'l-Kırâati'l-Erbeate Aşer*, thk. Şeyh Enes Mahra, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan, 2011, s. 166.

³⁷⁸ Verş'in kırâatında bu gibi kelimelerde tul, tevassut kasır olamak üzere medd-i bedeli vardır. Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, s. 168.

yapılabileceği vurgulanır. Aynı şekilde “فیه هدی”³⁷⁹, “قیل لهم”³⁸⁰ gibi yerlerde idğam halinde bir eliften fazla med uygulanabileceğine dair örnekler verilir.³⁸¹

“Medler” başlığında “تبصیر” notuyla bir alt başlık açılır. “انا نذیر” kelimesinde on kırâat imamına göre elif tilavette okunmaz. “انا اول”, “انا احي” gibi kelimelerde ise bazı kırâat imamlarının med ile okuduğuna vurgu yapılır.³⁸² “ولقد اتيناك سبعا”³⁸³ ve “انت اكلها”³⁸⁴ âyetlerinde bütün kırâatlarda hemzeden sonra elifin isbatıyla okunduğuna vurgu yapılır.³⁸⁵

b.Nun-u Sâkin ve Tenvin

Bu başlık altında farklı idğam türleri, ihfâ, izhar ve iklab gibi konular ele alınır. İdğamın lugat ve istilah manasından sonra, türlerine giriş yapılır. İlk olarak İdğâm-ı mütemasileyin³⁸⁶ için sadece “من نجوى” kelimesinde mahreçleri ve sıfatları aynı olan iki harfin idğamı verilir ve örnek haricinde bir açıklama yapılmaz. İdğâm-ı mütecâniseyn³⁸⁷ için mahreçleri aynı sıfatları farklı harflerin idğamı şeklinde tanımlamadan sonra “فان لم تفعلوا”³⁸⁸ ve “بيت طائفة”³⁸⁹ âyetleri örnek verilir. İdğâm-ı mütekâribeyne³⁹⁰ mahreçleri birbirine yakın harfler için “هل ترى”³⁹¹ Sıfatları birbirine yakın olanlar için “من يرد”³⁹² kelimeleri gösterilir.³⁹³

Ebu Amr’ın “يرملون” şeklindeki kelimedeki “ي - ر - م - ل - و - ن” harfleri tenvin ve nun-u sâkinden sonra geldikleri takdirde idğam yaptığı söylenir. “ي - م - و - ن”

³⁷⁹ Bakara, 2/2.

³⁸⁰ Bakara, 2/13.

³⁸¹ Bu gibi kelimelerde sadece Ebu Amr ve İmam Yakub için İdğam vardır. Geniş bilgi için bkz. Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, s. 167.

³⁸² Bu gibi yerlerde İmam Nâfi ve Ebû Câfer med yaparken diğerleri hazf ile okurlar. Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, s. 278.

³⁸³ Neml, 27/87.

³⁸⁴ Kehf, 18/33.

³⁸⁵ Bikâî, *el-Kavlü'l-Müfid*, s. 29.

³⁸⁶ Mahreçleri ve sıfatları aynı olan harflerin birleşmesi, Suyûtî, *el-İtkân*, I, 292.

³⁸⁷ Aynı cinsten olan iki harften birincisinin ikincisine idğamdır. Nihat Temel, *Kırâat ve Tecvid Istılahları*, s. 108.

³⁸⁸ Bakara, 2/24.

³⁸⁹ Nisâ, 4/81.

³⁹⁰ Mahreçleri ve sıfatları birbirine yakın olan iki harften birincisinin ikincisine idğamdır. Suyûtî, *el-İtkân*, I, 292; Temel, *Kırâat ve Tecvid Istılahları*, s. 69.

³⁹¹ Hâkka, 69/8.

³⁹² Âl-i İmrân, 3/145.

³⁹³ Bikâî, *el-Kavlü'l-Müfid*, s. 31.

harflerinde idğam, ğunneli yapılırken “ل - ر” harflerinde ğunnesiz olduğu belirtilir.³⁹⁴ Yine tenvin ve nun-u sâkinden sonra “ه - غ - ع - خ - ح - ا” harfleri geldiğinde izhar yapılacağı her harf için ayrı örneklerle açıklanır. İklâb ile ilgili “من بعد”, “صم بكم”,³⁹⁵ kelimeleri çerçevesinde, “sâkin nun”un ve “tenvin”in halis bir “mim” harfine dönüştüğü, ğunne ile okunması gerektiği ve “be” harfine inkilab edeceğine dair uygulamalara dikkat çelilir.³⁹⁶

Yukarıdaki idğam örnekleri genel olarak Kur’ân âyetlerinden verilir. Ancak bazı uygulamalarda beyitlerden örnekler verilir. İhfa harfleri ile ilgili misallerin tamamı beyitlerdir.

”زاد شكرا كي تراه - ثاويأ دان جناه“

”ذو ظلال طال قول - ضاع صب في سواه“

Bu beyitteki her kelimenin başındaki harfler “ز - ش - ك - ت - ث - د - ج - ج - ذ - ظ - ط - ق” şeklinde sıralanırsa ihfa harfleri olduğu anlaşılacaktır. İhfa harfleriyle ilgili başka bir dördlük şöyledir

”ضحكت زينب فابتد ثايا - تركتني سكران دون شراب“

”طوقتني ظلما قلاند ذلي - جرعتني جفونها كاس صاب“

Aynı şekilde bu beyitteki tüm kelimelerin ilk harflerine “ض - ز - ف - ث - ت - س - د - ج” bakıldığında ihfâ harfleri olduğu görülecektir.³⁹⁷

Son olarak bu başlıkta “Tenbih” adıyla bazı istisnalara vurgu yapılır. “دنيا” ve “صنوان” gibi kelimelerdeki “sâkin nun”larda kendisinden sonra idğam harfleri geldiği halde idğam yapılmadığı, izhar ile okunduğu belirtilir. Çünkü bu gibi kelimelerde bulunan sâkin nunlar kelimelerin aslından olup, vakf ve vasl halinde herhangi bir idğam uygulanmaz.³⁹⁸

³⁹⁴ Nâfi, İbn Kesir, Ebû Amr, İbn Âmir, Hafs, Ebû Câfer, ve İmam Yakub sadece Bakara Sûresi’nde “ل - ر” harflerinde idğamı tahkikle beraber ğunneli yapar. Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi’l-Beşer*, s. 167.

³⁹⁵ Bakara 2/18.

³⁹⁶ Bikâî, *el-Kavlü’l-Müfid*, s. 32.

³⁹⁷ Bikâî, *el-Kavlü’l-Müfid*, s. 32,33.

³⁹⁸ Bikâî, *el-Kavlü’l-Müfid*, s. 33.

c. Lâm (اللام)

Önce “Lâm” harfinin ince bir harf olduğu söylendikten sonra, bazı durumlarda kalın okunabileceği zikredilir. Eğer “الله” lafzının “lâm”ından önceki harf zamme ise “يطبع الله” örneğinde olduğu gibi kalın okunur. Aynı şekilde “اعدالله” lafzının “lâm”ından önceki harf fetha ise yine kalın okunur diğer hallerde ince okunduğu belirtilir. Lâm-ı ta’rifin “lam”ını şemsî harflere idğam edilmesi meselesi bu başlıkta değerlendirilir. Şemsî harf 14 adet olduğu söylendikten sonra kısa bir beyitle bu harfler sıralanır.

”شفالي سناث زرق ظمه - رمت طرفها نحوي دنا ضم ذي تم“

Bu beyitte her kelimenin başındaki harf şemsî harfleri temsil etmektedir. Bununla beraber her harfin ayrı bir kelimedede İdğam-ı Şemsî uygulaması verilir. Örneğin “ش-ش-ش” harfleri için sırasıyla “الصراط - الثواب - السماء - الليل - الشتاء - الشتاء” kelimeleri verilir. Bu başlıkta 14 harfin izhâr-ı kamerî harfleri olduğu söylenir, ancak hiçbir açıklamaya yer verilmez.³⁹⁹

“Ra” harfinin hükümleriyle ilgili çok kısa bir bilgi verilir. “Ra” harfinin ince veya kalın okunması meselesi hangi durumlarda gerçekleştiğine dair bilgi verildikten sonra özellikle “ر” sâkin, mâkablindeki harfin harekeresi kesre olup, “ر”dan sonra istilâ harflerinden “ق-ظ-خ-ص-ض-غ-ط” biri üstün veya ötre harekeli olarak gelirse “ر” harfinin “مرصادا”⁴⁰⁰ vb. kelimelerde kalın okunduğuna dair bilgi verilir.⁴⁰¹

d. ”ظ”, ve ”ض” Harflerinin Ayrımı

Seslendiriliş olarak bu harflerin birbirlerine olan benzerliklerinden dolayı bu iki harfi birbirinden ayırmanın zorluğuna dikkat çekilir. Bu başlıktaki konunun tamamı Burhaneddin İbrahim Caberî'nin *Ukûdu'l-Cemân fî Tecvidi'l-Kur'ân* adlı eserindeki “Kur'ân'da ”ظ”, lar” diye nazmettiği beyitlerden alınmıştır. Bu beyitlerin bir kısmı şunlardır:

³⁹⁹ Bikâî, *el-Kavlü'l-Müfid*, s. 33.

⁴⁰⁰ Feer, 89/14.

⁴⁰¹ Bikâî, *el-Kavlü'l-Müfid*, s. 35; Nihat Temel, *Kırâat ve Tecvid Istılahları*, s.78.

”حصرت ظاءات القران ومزرت ما - ظاء وضاد فيه يشتبهان“
”فالكظم غيظا ظافرا بظلاله - واللفظ فاحفظ (ظاهرا) الاحسان“
” (لظى) (انتظر) وشواظها وظلامها - لعظام ظهر (الظالم) (الظمان)“
”واظفر نل لظهيره بظهيره - غلظ الكظيم الظا عن اليقظان“
”والظاء للفظ الغليظ وضاده - تفريق لدى (انفضوا) اتى ببيان“

Bu beyitlerde seslendiriliş olarak birbirine çok benzeyen “ض” ve “ظ” harflerini ayırt ettiğini söyleyen müellif, dikkat edilmesi gereken hususları zikreder. Bu iki harfin mahrecindeki özellikleri ve çıkış noktasındaki incelikleri belirtir. Bu bağlamda özellikle bu iki harfin Kur’ân’dan örneklerine sıkça başvurarak bu farklılığı beyitleriyle aydınlatmaya çalışır.⁴⁰²

d. Vakıf

Tecvid sahasında kaleme alınmış eserlerin tümünde vakıf ve ibtidâ konularının detaylı bir şekilde ele alındığı görülür. Kur’ân okurken nerelerde nasıl durulacağı veya başlanacağına dair detaylı bilgiler sunan vakıf, bir tecvid kavramı olarak “*Kur’ân okumayı sürdürmek niyetiyle herhangi bir nedenle soluk verip alacak kadar okunmaktaki kelime üzerinde bir süre durmaktır.*” şeklinde tanımlanır.⁴⁰³

Diğer konularda olduğu gibi vakıf konusu da günümüz eserlerinden farklı bir şekilde ele alınmıştır. *el-Kavlü ’l-Müfid*’de vakıf, “Tam” “Kâfi” “Hasen” ve “Kabih” olmak üzere dört kısımda değerlendirilir. Kur’ân okurken durulan yer, kendisinden sonraki cümleden lafzen ve manen ayrılırsa buna “*Vakf-ı Tam*”; kendisinden sonraki cümleye lafız değil de sadece mana olarak bağlıysa “*Vakf-ı Kâfi*” denir. Sonraki cümleye lafzen ve manen bağlı olmakla beraber vakıf yapmanın daha uygun olacağını bildiren tanımlamaya “*Vakf-ı Hasen*” denmiştir. “*Vakf-ı Kabih*” ile ilgili herhangi bir tanımlama yapılmaz, ancak Kur’ân’dan örneklerle mesele aydınlatılmaya çalışılır. Örneğin “ان ينتهوا يغفرلهم ما قد سلف وان يعودوا فقد مضت”⁴⁰⁴

⁴⁰² Konu hakkında diğer beyitler için bkz. Bikâî, *el-Kavlü ’l-Müfid*, s. 34-36.

⁴⁰³ Sıtkı Güllü, *Tecvid Dersleri*, s. 126.

⁴⁰⁴ En’âm, 6/38.

âyetinde “وان يعودوا” kelimesinin üzerinde durulduğu vakit manayı olumsuz yönde etkileceğinden buna “*Vakf-ı Kabih*” denmiştir.⁴⁰⁵

Vakıf başlığında “كلا” üzerinde vakıf diye bir alt başlık açılır. Bu vakfın Kur’ân’da 15 sûrede ve 33 yerde geçtiğine işaret edilir. Bu beyitlerden bir dördülüğü şu şekildedir:

”وفي (ذي المعارج) ثم اولى (مدثر) - وثالثها فاعلم فذا القسم قد خلا“

”فوقك للانكار والنفي جيد - ومعناه: حقا حين تبدا اولاً“

Bu beyitlerde bazı sûrelerde “كلا” üzerindeki vakıflara değinilir. Bu tür vakıflarda durmanın manayı nasıl etkilediği, durulduğunda manaya olan olumlu katkısından bahsedilir. Konuyla ilgili 22 adet beyit zikredilir.⁴⁰⁶

Bu başlık altında diğer bir konu da “نعم” üzerinde vakıf meselesidir. Bu konu da tamamen beyitler üzerinden aydınlatılmaya çalışılır.

”حروف بلاعشرون واثنان جاءت بخمس عشر في القران وسورة“

”فست ب(أعراف) (نحل) (غافر) - و(يس) (انشقت) (احقاف) جلت“

Bu beyitlerde de Kur’ân’da bu tür vakfın ne kadar bulunduğu, kısımlarına ve hangi sûrelerde olduğuna dair malumatlar zikredilir. Konuyla ilgili yine 22 beyit sıralanır.⁴⁰⁷

e. “*İzâfet Yası*” ve “*Yâ’nın Hazfi*”

”ياء المضاف قبل همز كسر - أفتح أسكن الامام البصري“

”سبع حروف فافتحها (وما - توفيقى الا) (شقاقي أن)“

Bu beyitlerde “izafet ya” sı fethalı veya kesreli hemzedden sonra geldiği takdirde Hasan el-Basrî’nin bu “ya” yı sukun ile okuyacağı vurgulanır. Ancak bazı yerlerde fethalı okuyacağına dair kelimeler burada istisna olarak belirtilir.⁴⁰⁸

⁴⁰⁵ Bikâî, *el-Kavlü'l-Müfid*, s. 36-37.

⁴⁰⁶ Bikâî, *el-Kavlü'l-Müfid*, s. 38.

⁴⁰⁷ Bikâî, *el-Kavlü'l-Müfid*, s. 39-40.

“Yâ'nın hazfî” meselesinde bir çok kurrânın Resm-i Mushafa uyarak “دعان” ve “خافون” gibi kelimelerde “Ya” vakfen hazif yaptığı vasıl halinde de ispat ile okuduklarına vurgu yapılır. Yine bu konu beyitlerle detaylı bir şekilde anlatılır.

”هدانى (كيدونى) (تسالن) بعدها - و(تخزون) يأتى ثم (توتون) تاليا“

”اشركتمون) مع (تقبل دعاء) قل - (أخرتني) و(مهتدي) ثن (راويا)“

Bu beyitteki ve zikredilmeyen 28 kelimenni “izafet ya” sının hazfî veya ispatıyla ilgili meseleler Kur’ân âyetlerinden örneklerle ele alınır.⁴⁰⁹

3. Eserin Metodu ve Bazı Özellikleri

Öncelikle tecvid sahasında yazılmış olan eser, günümüz tecvid kitaplarına nazaran farklılıklar arz etmektedir. Ancak eser dikkatli bir şekilde tetkik edildiğinde bu farklılıkların çok az olduğu anlaşılabilir. Örneğin izhar, ihfâ ve iklab gibi konular tecvid eserlerinde ayrı ayrı başlıklar altında anlatılırken *el-Kavlü'l-Müfid*'de “*Nun-u sakin ve tenvin*” başlığı altında bütün bu ve bu bağlamda değerlendirilecek konular ele alınır. Yine “*Lam-ı ta'rîf*” başlığı altında izhar-ı kameri ve idğam-ı şems-i konuları zikredilir. Her başlığın sonunda konular, beyitlerle özet şeklinde tekrar edilir. Aslında bu beyitler, mevzuların daha kolay anlaşılması noktasında okuyucuya kolaylık sağladığı söylenebilir. Yine bu bağlamda ض ve ظ harflerinin birbirine karışmaması için mesele beyitlerle açıklanır.⁴¹⁰

Bütün bunların yanı sıra bu tecvid eserinde dikkat çeken en önemli özellik, tecvid kurallarının sadece İmam Asım'ın ravisi Hafs kırâatına göre incelenmemesi ve diğer mütevatir kırâat imamlarının da okuyuşları dikkate alınması olmuştur. Yani tecvid kuralları, tek bir imama göre değil birkaç imam baz alınarak bütüncül bir yaklaşımla ele alınmıştır. Mesela çıkış noktaları aynı, sıfatları farklı olan aynı gruptaki iki harfin birbirine idğâm edilmesi anlamına gelen, idğam-ı

⁴⁰⁸ Bikâî, *el-Kavlü'l-Müfid*, s. 41.

⁴⁰⁹ Bikâî, *el-Kavlü'l-Müfid*, s. 41-42.

⁴¹⁰ Bikâî, *el-Kavlü'l-Müfid*, s. 34.

mütecaniseyn'e⁴¹¹ بيت طائف⁴¹² örneği verilmiştir. Halbuki bu idğamı sadece Ebu Amr ve İmam Hamza yapar.⁴¹³ Aynı şekilde idğam mütekâribeyn'e هل ترى⁴¹⁴ örneği verilmiştir. Buradaki idğâmı ise Ebu Amr, İbn Zekvan, Hamza ve Kisaî yapar.⁴¹⁵ Bu yerlerde Hafs'ın ne üstün harekeli olan ت harfini ط harfine ne de ل harfini ت harfine idğamı vardır. Yukarıdaki iki örnek Hafs kırâatında görülmez. Bütün bunlar tecvid kurallarının farklı kırâatlar çerçevesinde ele alındığını gösterir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi tecvid kurallarının kırâatlar çerçevesinde ele alınması, eseres farklı bir özellik katmıştır. Ancak bu uygulamaya etraflıca yer verilmemiş, birkaç örnekle yetinilerek konu sınırlandırılmıştır. Ayrıca konuların beyitlerle özetlenmesi de eserin diğer özgün yapısını gösterir. Öte yandan ط harfi ile ض harfinin mahreçlerinin benzer olması karışma ihtimallerini artırmış ve bu konu için ayrı bir başlık açılmıştır. Bu başlık altında bu mevzu detaylı bir şekilde tartışılmıştır. Nitekim eserin h. 8. asırda yazılması ve böyle bir tartışmanın hala sürdürülüyor olması dikkati çeken bir husustur.

⁴¹¹ Sıtkı Güllü, *Tecvid Dersleri*, s. 87.

⁴¹² Nisa, 4/81.

⁴¹³ Hamit b. Hâce Abdu'l-Fettâh Paluvî, *Zübdetü'l-İrfan*, Hanefiyye Kitabevi, Fatih, Yayın tarihi yok. s. 48.

⁴¹⁴ Hâkka, 69/8.

⁴¹⁵ Paluvî, *Zübdetü'l-İrfan*, s. 137.

II. SENHÛRÎ VE EL-CÂMIÛ'L-MÜFİD FÎ SINÂATI'T-TECVİD H. 810-894 (M. 1407-1488)

A. Senhûrî

1. Hayatı

Müellifin tam ismi, Zeynüddin Ebu'l-Feth Cafer b. İbrahim b. Cafer b. Süleyman b. Hübeyr b. Hariz b. Arif b. Fadıl es-Senhûrî el-Kâhirî eş-Şâfî'dir.⁴¹⁶ Senhûrî, İskenderiye'nin yakınındaki "Senhur" şehrinde h. 810 senesinde doğmuştur. Bir süre burada ikamet ettikten sonra "Mahalli" bölgesinde bulunan Senhûrî, birçok değerli âlimden ilim tahsil etmiş, talebeler yetiştirmiş, önemli eserler telif etmiş ve özellikle de kırâat alanında mahir olmuştur.⁴¹⁷

Mısır'da Senhûr ailesine mensub olan es-Senhûrî, Zilkâde ayı h. 894 yılında vefat etmiştir.⁴¹⁸

2. İlmî Kariyeri

Kırâat alanında ün yapmış olan Senhûrî Kâhire'ye gitmiş, burada Ezher Üniversitesi'nde Ebû Abdulkâdir ve Şihab İskenderî'den yedi mütevâtir kırâatı indirac usulüyle okumuştur. Yine müellif bu hocalarından ed-Dâni (ö. 444/1052)'nin *et-Teysîr*'i, bu eserin manzume şekli olan Şâtîbî'nin *Hirzû'l-Emânî*'si ve İsmail b. Halef el-Ensârî (ö.455/1063)'ye ait *el-Unvan*'ı okumuştur.⁴¹⁹

Senhûrî özellikle kırâat alanında ün yapmış, ancak bunun yanında fıkıh, hadis, usul, Arap dili, sarf ve ferâiz ilimlerini okumuştur. Bütün bu ilimleri Şerîfüddin es-Subkî (ö.840/1436), Şemseddîn el-Hicâzî (ö. 849/1445), İbnü'l-Mecdî (ö.856/1452), Şehâbettin el-Hinnâvî (ö.848/1444) gibi âlimlerden tahsil etmiştir. Yine İbn Hacer Askalânî (ö. 852/1448), Ebû Zerr Abdurrahman b. Muhammed

⁴¹⁶ Ebu'l-Feth es-Senhûrî, *el-Câmiü'l-Müfid fî Sinâati't-Tecvid*, thk. Molla Muhammed el-İdrîsî et-Tâhirî, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2010, Bağdatlı İsmail, *Hediyetü'l-Ârifîn*, I, 254.

⁴¹⁷ Senhûrî, *el-Câmiü'l-Müfid fî Sinâati't-Tecvid*, s.22.

⁴¹⁸ Zirikli, *el-Alâm*, II, 120.

⁴¹⁹ Ebu'l-Feth Es-Senhûrî, *el-Câmiü'l-Müfid fî Sinâati't-Tecvid*, s. 9-10.

(ö.846/1442)'den de faydalanmıştır.⁴²⁰ Birçok değerli âlimden ilim tahsil eden müellifin, yetiştirdiği önemli talebeler de mevcuttur. Bu talebelerden Ahmed b. Ebî Bekr el-Ensârî, Kur'ân'ı ezberlemiş, ayrıca Senhûrî'den indirac ve infirad usulleriyle aşereyi okumuştur. Diğer bir öğrencisi Muhammed b. Ebî Bekr el-Yemânî, (ö.898/1492) Kâhire'de yaşamış, daha sonra da Mekke'ye hicret etmiştir. Ayrıca yedi kırâatı infirad ve indirac usulleriyle okuyan Abdurrahman b. Muhammed Sehâvî (ö.893/1487) ve Medine kurrâlarından Şeyh Hüseyin b. Kattan (ö.930/1523) da Senhûrî'nin talebelerindendir.⁴²¹

Senhûrî, kaleme aldığı eserlerle de dikkat çeken bir isimdir. Ancak kırâat ve tecvid alanındaki eserlerine bakıldığında tetkik edilecek *el-Câmiü'l-Müfid fi Sinâati't-Tecvid* eseri dikkat çeker. *El-Câmiü'l-Müfid li Müfredâti'l-Arbaate Aşere min Sinâati'r-resmi ve't-Tecvid* adlı eser yine kırâat ve tecvid alanında telif edilmiştir.⁴²² Daha çok tecvid alanında eserler kaleme alan Senhûrî'nin diğer kitabı yine *ed-Derrun-Nezid fi't-Tecvid*'dir. Dikkattimizi çeken son kitabı ise aşere imamlarının son üçü kabul edilen Ebû Cafer, Şeyh Yakub ve Halef-ü Âşir kırâatları hakkında kaleme alınmış olan *Katfû'l-Ezhâri's-Seniyye min Kırâati'l-Eimmeti's-Selâseti'l-Merdiyye*⁴²³ adlı eserdir.⁴²⁴

Birçok değerli âlimden ilim tahsil etmiş, talebeler yetiştirmiş, önemli eserler telif etmiş ve özellikle de kırâat alanında mahir olmuş olan Senhûrî, Zilkâde ayı h. 894 yılında vefat etmiştir.⁴²⁵

B. Kitabü'l-Camiü'l-Müfid fi Sinâati't-Tecvid

1. Eser

Kitabü'l-Camiü'l-Müfid fi Sinaati't-Tecvid adlı eser, Molla Muhammed el-İdrisi et-Tahiri tarafından tahkik edilmiş ve 550 sayfa olarak 2010 yılında Beyrut'taki

⁴²⁰ Senhûrî, *el-Câmiü'l-Müfid fi Sinâati't-Tecvid*, s. 11-17.

⁴²¹ Diğer talebeler için bkz. Senhûrî, *el-Câmiü'l-Müfid fi Sinâati't-Tecvid*, s. 17-19.

⁴²² Bağdatlı İsmail, *Hediyyetü'l-Ârifin*, I, 254.

⁴²³ Brockelmann, *Tarihü'l-Edebi'l-Arabî*, VI, 471.

⁴²⁴ Senhûrî, *el-Câmiü'l-Müfid fi Sinâati't-Tecvid*, s. 21-22.

⁴²⁵ Senhûrî, *el-Câmiü'l-Müfid fi Sinâati't-Tecvid*, s.22.

Daru İbn Hazm tarafından neşredilmiştir. Eserin telif tarihi Safer ayının 14'ü h. 847'dir.⁴²⁶ H. 810 yılında doğan Senhûrî, tecvid alanında böylesine değerli bir eseri, genç denilebilecek yaşta telif etmiştir. Muhakkik Muhammed el-İdrisi, araştırması neticesinde bu eserin sadece iki adet nüshasını bulduğunu beyan eder. Bunlardan ilki Almanya Berlin'de Mülkiye Kütüphanesinde bulunan 527 numaralı nüshadır. Bu nüsha Senhûrî'nin talebelerinden olan Şehabettin Muhammed b. Ahmed eş-Şâzilî tarafından h. 882 senesinde istinsah edilmiştir. 128 varaktan oluşan nüshanın her varakında 27 satır bulunmaktadır. el-İdrisi'nin belirttiğine göre eserde hatalar bulmak mümkündür. Diğer yine Berlin Mülkiye Kütüphanesin'de 828 numaralı nüshadır. 139 varaktan oluşan ve her varakında 23 satır bulunan bu nüsha h. 900 senesinde istinsah edilmiştir.⁴²⁷

Senhûrî bu eseri yazarken Arap dili, hadis ve tecvid gibi önemli kaynaklardan istifade ettiğini belirtmiştir. Özellikle İbnu'l-Cezerî'nin (ö.833/1429) *Mukaddime*'si, Dâni'nin (ö.444/1052) *Tahdid*'i, Ahmed b. Osman b. Şîta (ö.445/1053)'nin *et-Tezkâr fi'l-Kırâati'l-Aşr*'i, Şeyh Meymun Ebî Abdillah'ın (ö.816/1413) *Tuhfetü'l-Menâfi*' adlı eseri müellifin faydalandığı eserlerdir. Eserini büyük bir titizlikle hazırladığını belirten Senhûrî, tecvid ilmini ilk defa okuyamaya başlayanların, eseri rahatlıkla anlayabileceğini belirtir.⁴²⁸

Genel itibariyle eserin konusu tecvid ilmidir. Senhûrî, bab ve fasıllardan oluşan eserinde, Kur'ân'ı ezberlemeye teşvik, bunun sevabları, Kur'ân ehlinin faziletleri ve ahirette görecekleri mükafatlar, Kur'ân'ı okuyan ve okutanda bulunması gereken vasıflar ve benzeri durumları beyan eden hadisleri tek tek sıralayarak konuya başlangıç yapar.⁴²⁹

⁴²⁶ Senhûrî, *el-Câmiü'l-Müfid fi Sinâati't-Tecvid*, s.23.

⁴²⁷ İlk nüshada belirtilen hatalı örnekler için bkz. Senhûrî, *el-Câmiü'l-Müfid fi Sinâati't-Tecvid*, s. 27-30

⁴²⁸ Senhûrî, *el-Câmiü'l-Müfid fi Sinâati't-Tecvid*, s. 44-45.

⁴²⁹ Senhûrî, *el-Câmiü'l-Müfid fi Sinâati't-Tecvid*, s.24; Bu konu ile ilgili tüm detaylar için bkz. *a.g.e.* s.45-82.

Harflerin sıfatları ve mahreçleri, Arapların bunları kullanım şekilleri, harfler ve hareketlerde nahivcilerin ihtilafı, yine Arap alfabesindeki bazı harflerin diğer dillerdeki harflerle aynı veya farklı olması,⁴³⁰ gibi konular, etraflıca ele alınır.⁴³¹

Eserde, Arap alfabesinde bulunan her harf için bir bab açılır. Önce bu harflerin mahreçleri ve sıfatları belirtilir. Sonra her harfin mahreç ve sıfatları cümle içindeki kullanımlarıyla verilir. Kur'ân-ı Kerim'den örnekler verilerek bu harflerin tilavetindeki zorluklar ve mahreçleri belirtilir. Sözü geçen harflerin başka harflerle yan yana gelmesi halinde uygulanan tecvid kuralları belirtilir ve bu uygulama her harf için ayrı ayrı ifade edilir. Tenvin, nun-u sakin, ğunne ve uygulamaları, vakf-vasl halinde hareketlerin durumları, ravm ve işmamin vakıf halinde uygulanışı, vakfin kısımları, hemze-i vasl ve hemze-i kat'ı, medlerin nevileri gibi konuların her biri için bab ve fasıllar açılır.⁴³²

2. Kur'ân'ı Okumanın ve Okutmanın Fazileti Babı

Kur'ân tilavetinin, onu öğrenmenin ve öğretmenin faziletiyle ilgili açılan fasılda, bir müminin en büyük sevincinin Kur'ân ile iştiğal etmesi olduğu vurgulanır. Allah'ın kelamının mahluk olamayacağını söyleyen Senhûrî, Kur'ân'ın yeri ve göğü yaratan Allah'ın kelamı olduğunu ve onun hiçbir şeye benzeyemeceğini söyleyerek konu hakkında ayrıntıya girmez.⁴³³

Senhûrî, Abdullah ibn Kesir (ö.120/737) rivayetinde, kârinin Kur'ân hatmini bitirmesinin hemen akabinde Fâtiha Sûresi'ne başlaması ve diğer hatim için bir başlangıç olması gerektiğini ve bunun her zaman bu şekilde devam etmesinin uygun olacağını nakleder. Bu bölümde zikredilen hadislerin bir kısmı şunlardır;

⁴³⁰ Örneğin ح - ظ - ص - ض - ق gibi harflerin sadece Arap alfabesinde bulunduğu, diğer dillerin alfabelerinde bulunmadığı belirtilir. Senhûrî, *el-Câmiü'l-Müfid fi Sinâati't-Tecvid*, s. 205-206.

⁴³¹ Senhûrî, *el-Câmiü'l-Müfid fi Sinâati't-Tecvid*, s. 24. tüm detaylar için bkz. *a.g.e.* s. 105-205.

⁴³² Senhûrî, *el-Câmiü'l-Müfid fi Sinâati't-Tecvid*, s. 24.

⁴³³ Senhûrî, *el-Câmiü'l-Müfid fi Sinâati't-Tecvid*, s. 45.

-Osman b. Afvân rivayetine göre Rasûlüllah şöyle buyurur: “Sizin en hayırlınız Kur’ân-ı öğrenen ve öğretenidir.”⁴³⁴

-Ebû Hureyre’nin rivayetine göre Rasûlüllah: “ İnsanların en âbidi en çok Kur’ân okuyanlarıdır.” buyurmuştur.⁴³⁵

- Ebû Hureyre’nin rivayetine göre Rasûlüllah şöyle buyurur: “İbadetlerin en faziletlisi Kur’ân okumaktır.”⁴³⁶

-Sehl İbn Muaz’dan gelen rivayete göre Rasûlüllah şöyle buyurur: “Her kim Kur’ân okur ve onunla amel ederse, kıyamet günü o kimsenin anne ve babasına güneşten daha güzel ve parlak taç giydirilir.”⁴³⁷

-Âişe validemiz’in rivayetine göre Rasûlüllah şöyle buyurur: “Namaz içinde okunan Kur’ân, namaz dışında okunandan daha faziletlidir. Namaz dışında okunan Kur’ân, tesbih ve tekbirden daha faziletlidir.”⁴³⁸

Kur’ân’ın faziletleriyle ilgili bazen mevkuflere yer verilir. Örneğin Abdullah İbn Mesud’a, neden orucu az tutuyorsun diye sorulduğunda: “Oruç tuttuğumda Kur’ânı çok okuyamıyorum, Kur’ân okumak bana daha sevimli geliyor” cevabını vermiştir. Yine Tâbiîn ve Tebe-i Tâbiîn âlimlerinden nakillerde bulunulur. İmam Şafî’den (ö.204/819)“Tavafta Kur’ân okumak bana daha sevimli geliyor. Çünkü tavaf zikir yeridir. Zikrin de en büyüğü ise Kur’ân-ı Kerim okumaktır.” sözü nakledilir.⁴³⁹ Ebu’l-Haccac İbn Mücâhid (ö.102/720) ise Kur’ân hatminin faziletiyle ilgili “Kim gündüzün bir Kur’ân hatmini tamamlarsa yetmiş bin melek akşama kadar ona dua eder. Eğer gece bir Kur’ân hatmini tamamlarsa yetmiş bin melek sabaha kadar o kişiye dua eder.”⁴⁴⁰ derken, Ebûbekir İbn Sîrin (ö.110/728). “Kur’ân okunan eve melekler girer, şeytanlar ordan kaçır ve evin bereketi artar, Kur’ân okunmayan

⁴³⁴ Buhârî, *Fedâilü’l-Kur’ân*, s. 21.

⁴³⁵ Celaleddin Abdurrahman es-Suyûtî, *el-Câmius-Sağir*, Riyad 1988, s. 45.

⁴³⁶ Muhammed Abdurrauf b. Ali Münâvî, *Fezû’l-Kadir Şerhi’l-Cami’s-Sağir*, Dâru’l-Marife, Beyrut, 1938, *Fezû’l-Kadir*, 2/44.

⁴³⁷ Ebu Dâvûd, *Kitâbu’s-Salât*, s. 2/80.

⁴³⁸ Diğer hadisler için bkz. Senhûrî, *el-Câmiü’l-Müfid fi Sinâati’t-Tecvid*, s. 46-54.

⁴³⁹ Senhûrî, *el-Câmiü’l-Müfid fi Sinâati’t-Tecvid*, s. 47-48.

⁴⁴⁰ Senhûrî, *el-Câmiü’l-Müfid fi Sinâati’t-Tecvid*, s.57.

eve şeytanlar girer, melekler ordan kaçar evin bereketi azalır”⁴⁴¹ sözünü nakleder. Yine bazı belâğatçıların Kur’an-ı Kerim ile alakalı veciz sözlerine yer verilir.⁴⁴²

3. Nahivcilerin Harflerdeki İhtilafı ve Zaid Altı Harf Bölümü

Senhûrî'nin *Kitabü'l-Camiü'l-Müfid fi Sinaati't-Tecvid* adlı eserinde aktardığı konulardan biri, harekelerin kaynağı problemidir. Burada nahivcilerin tartışmasını yaptığı konunun merkezinde yer alan soru, “harekeler (fetha, zamme, kesre), lîn veya med harfleri olan “vav”, “yâ”, “elif”ten mi müteşekkildir, yoksa varlıkları kendinden midir?” şeklindedir. Buna nahivcilerin ekserisi “bu üç hareke, üç harften alınmıştır” demiştir. Yani zamme “vâv” dan, kesre “yâ”dan, fetha da “elif” harfindendir. Buna sebep olarak “harfler harekeden öncedir veya Arapların daha önceki metinlerinde bu harekeler yoktur” şeklinde bir ifade gösterilir.⁴⁴³

Eserde konuların aydınlatılmasında kullanılan en sık yöntemlerden biri de beyitlerden örnekler verilmesidir. Harekelerin kaynağı ile ilgili “دار لسلمى اذ ه من هواكا” beyti nakledilir. Burada “و” harfinin aslında “هى” şeklinde olduğu ve kesrenin zaten bu okuyuşa delalet ettiğini, “ya” harfinin ise hazfedildiği söylenir. Bu kısımda dikkat çeken bir husus da harekelerin kaynağı meselesinde Kur’ân’dan verilen örnektir. Hûd Sûresi’nin 42. âyetindeki “ونادى نوح ابنه” kelimesinde “he” harfinin fethasıyla ve uzatılarak “ابنها” şeklinde okunduğu söylenir. Aslında müellifin burada asıl anlatmak istediği mesele, burada harekenin kaynağı kendisinden olmasıdır. Ancak Müellif’in Mütevâtir kırâatlarda mevcut olmayan ابنها kelimesini örnek göstermesi düşündürücüdür. Nitekim muhakkik bu okuyuşun şaz kırâat olduğunu özellikle belirtir.⁴⁴⁴

Yine eserin bu kısmında bir fasıl açılır ve burada Arap alfabesindeki yirmi dokuz harfin yanında zaid olan altı harf ayrıntılarıyla izah edilir. Bu zaid olan harflerden kasıt yedi mütevâtir kırâatın seslendirmelerindeki farklılıklardır denilebilir. Bu altı harfin eserde sıralanışı şu şekildedir;

⁴⁴¹ Senhûrî, *el-Câmiü'l-Müfid fi Sinâati't-Tecvid*, s. 61.

⁴⁴² Senhûrî, *el-Câmiü'l-Müfid fi Sinâati't-Tecvid*, s. 66.

⁴⁴³ Senhûrî, *el-Câmiü'l-Müfid fi Sinâati't-Tecvid*, s. 193.

⁴⁴⁴ Senhûrî, *el-Câmiü'l-Müfid fi Sinâati't-Tecvid*, s. 194-195.

1.Nun-u Muhaffef

Müzari fiillerin sonunda anlamı kuvvetlendirmek için getirilen cezimli “nun” lara nun-u muhaffefe denir.⁴⁴⁵ Buradaki “nun”un mahrecinin harekeli “nun” ile aynı olmadığı söylenir. Bu tür “nun” seslendirilmesinde hafiflik olduğu ve başka bir harfe benzemediği vurgulanır.⁴⁴⁶

2.Elif-i Mumâmele (Îmâle)

“Elif”i “yâ” harfine doğru eğmek manasına gelen *imâlenin*⁴⁴⁷ burada “elif” ile “yâ” harfleri arasında bir harf olduğu, yani halis bir “elif” veya halis bir “ya” olmadığı belirtilir. Ayrıca el-Cundî’den (ö.767/1365) buradaki imâlenin şiddetli olduğu yani fetih-imâle ve ikisi arasında bir okuyuş türü olan beyne⁴⁴⁸ anlamında kullanılmadığı nakledilir. الهدى - العلى - رمى - مولى - تدعى gibi kelimelerde İmam Hamza ve Kisâf’ın bazı durumlarda ise Ebû Amr’ın buralarda “elif” ile “ya” arasında bir okuyuşla imâle yaptıkları söylenir.⁴⁴⁹

3.Elif-i Muhaffeme (Teğliz)

“Elif” harfini lam harfiyle beraber kalın okumak manasına gelen elif-muhaffeme⁴⁵⁰ elifine, Mekkî b. Ebî Tâlib (ö.437/1045), elif-u tefhim tabirini kullanırken, İbnu’l-Cezerî (ö.833/1429) “*Îmâle elifi ve tefhim elifi aslından farklı iki ayrı meseledir*” der. Mekkî konuyla ilgili: “*Îmâle nasıl ki tarkîki (ince) ifade eden “ya” harfine yakın ise, elif-i muhaffemenin elifi de aynı şekilde tağlize (kalın) yani “vav” harfine yakındır. Bundan dolayı الصلاة veya الزكوة kelimelerinde medlerin “و” ile olması teğliz olmalarını ifade eder.*” der. İmam Nâfî’nin ikinci râvisi olan Verş’in “الصلاة - مصلی - الطلاق - بظلام” gibi kelimelerde teğliz yaptığına dikkat çekilir.⁴⁵¹

4.Sad’ul-Muşemme

⁴⁴⁵ Ramazan Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kıraat*, M. Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003, s. 147.

⁴⁴⁶ Senhûrî, *el-Câmiü’l-Müfid fi Sinâati’t-Tecvid*, s. 196.

⁴⁴⁷ Nihat Temel, *Kırâat ve Tecvid İstilahları*, s.74.

⁴⁴⁸ Nihat Temel, *Kırâat ve Tecvid İstilahları*, s. 127.

⁴⁴⁹ Senhûrî, *el-Câmiü’l-Müfid fi Sinâati’t-Tecvid*, s. 197-202.

⁴⁵⁰ Nihat Temel, *Kırâat ve Tecvid İstilahları* s. 49.

⁴⁵¹ Senhûrî, *el-Câmiü’l-Müfid fi Sinâati’t-Tecvid*, s. 197-199.

Aynı şekilde “صراط” kelimesindeki “ص” harfinin seslendirilişi zaid harflerden kabul edilir. Bu telaffuzda ne hâlis bir “ص” ne de halis bir “ز” vardır. İmam Hamza’nın râvisi Halef bu harfî “sin” ile okurken, Hişam, Kisâî ve Ruveys işmam ile okurlar.⁴⁵² Aynı şekilde “ومن اصدق”⁴⁵³ gibi kelimelerde “sâd” harfî sakin, kendisinden sonra “dâl” harfî gelirse yine “sâd” harfinin işmamıyla okunur.⁴⁵⁵

5. Hemzetü'l-Müsehheletü (Teshil)

Hafifletilmiş manasına gelen teshil⁴⁵⁶ bazılarına göre tek bir harfken diğerlerine göre elif, vav ve ya harfleriyle teshil olmak üzere üç harftir. Arap dilinde de bu yaygındır. Teshil ne halis bir hemze ne de “elif, vav, ya” gibi bir harftir. İki harf arasında hafifletilmiş bir sestir. Örneğin Kur’ânda “الانذرتهم”⁴⁵⁷ kelimesinde teshil “elif” ile “hemze” arasında yapılırken, “راكوكبا”⁴⁵⁸ kelimesinde “vav” ile “hemze” arasında “ءانزل”⁴⁵⁹ de “ya” ile “hemze” arasında bir sesle yapılır.⁴⁶⁰

6. ”ق” ile “ك” Arasında Bir Harf

Yukarıda sayılan 5 zaid harften sonra yapılan değerlendirmelerde bu harflerin Kur’ân’da birçok yerde geçtiğine ve halis bir harf olmadıklarına vurgu yapılır. Bunlardan sonra “ق” ile “ك” arasında seslendirilen harf, bu zaid harflerin altıncısı kabul edilir. Örneğin “رجل” kelimesinin “ركل” şeklinde seslendirilmesi bu bابتandır. Burada halis bir “kef” harfî değil, “Qaf” harfine yakın bir telaffuz söz konusudur. Yine burada Doğuluların ”ط” harfini “ت” şeklinde, Farslıların ise “ب” harfini “ف” şeklinde telaffuz ettiklerine dikkat çekilir. Müellif bu okuyuşların az olduğunu ve bundan dolayı bu konuda detaya girilmediğini söyler.⁴⁶¹

⁴⁵² Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, s. 163.

⁴⁵³ Nisa, 4/122.

⁴⁵⁴ En’âm, 6/46.

⁴⁵⁵ Senhûrî, *el-Câmiü'l-Müfid fi Sinâati't-Tecvid*, s. 200-201.

⁴⁵⁶ Temel, *Kırâat ve Tecvid Istılahları* s. 133.

⁴⁵⁷ Bakara, 2/6.

⁴⁵⁸ En’âm, 6/76.

⁴⁵⁹ Sâd, 38/8.

⁴⁶⁰ Senhûrî, *el-Câmiü'l-Müfid fi Sinâati't-Tecvid*, s. 202-203.

⁴⁶¹ Senhûrî, *el-Câmiü'l-Müfid fi Sinâati't-Tecvid*, s. 203-204.

Yukarıdaki sayılan zaid harflere bakıldığında Senhûrî'nin konulara çok geniş açıdan yaklaştığı görülür. Zira Arap alfabesindeki harfler dahi sayıldığında bunların 29 adet olduğu belirtildikten sonra 6 harfin zaid olduğu vurgulanır. Aslında belirtilen bu zaid harfler tahkik okuyuşlarda görülmez. Örneğin imâle, tefhim, teğliz, teshil veya “ص” harfinin farklı seslendirilişi gibi terimler, bu zaid harflerden kabul edilir. Farklı kırâat imamlarında görülebilen bu seslendirmelerin ayrıca “zaid harfler” olarak nitelendirilmesi, eserde bu konuların, etraflıca ele alındığının ayrı bir göstergesidir. Yine bu seslendirmelerin tümünü tek bir imamın kırâatında bulmak mümkün değildir. Senhûrî'nin konulara tek imamın kırâatı değil de, bütün imamların kırâatlarını göz önünde bulundurarak yaklaşması, konuları bütüncül bir yaklaşımla kaleme aldığını gösterir.

Arap alfabesinde olan yirmi dokuz harfin kullanımıyla ilgili bir fasıl açılır. Burada “ظ” harfini Arapların dışında kimsenin kullanmadığına vurgu yapılır. Başka bir tespitite “ح” nın sadece Araplara özgü bir harf olduğu söylenir. Rumların ve Farısların’ “ث” yi, Suryanilerin ise “ذ” gibi çıkış şekilleri peltek olan bu harfleri kullanmadıkları belirtilir. Yine başka bir görüşte “ع - ص - ض - ق - ظ - ث” harflerinin sadece Araplar tarafından kullanıldığı, başka hiçbir millette bu harflerin tellaffuz edilmediğine vurgu yapılır.⁴⁶²

4.Harflerin Mahreçleri ve 29 Harf İçin Açılan Bablar

Senhûrî'nin eserinde, harflerin mahreçleri ve bunların çıkış noktalarını tespit edilmesiyle alakalı hususlar, bu konuda uzman bazı âlimlerin görüşleri etrafında belirlenmeye çalışılır. Önce harflerin mahreçleriyle alakalı konunun önemiyetini dile getiren Ebû Amr ed-Dânî'nin (ö.444/1052) sözüyle konuya giriş yapılır. Akabinde harflerin mahreçleri Halil b. Ahmed (ö.175/791), Mekkî b. Ebî Tâlib (ö.437/1045) ve Ebu'l-Kâsım el-Hüzellî (ö.465/1072)'ye göre 17 iken bazı kurrâ ve nahivcilere göre 16 olduğu belirtilir. Ebû Zekeriyya el-Ferrâ (ö.207/822) “lâm-ranûn” harflerinin aynı mahreçte olduklarını kabul etmek suretiyle harflerin 14 mahreci olduğunu söyler. Devamında Mekkî, İbn Cezerî (ö.833/1429), Şâtibî

⁴⁶² Senhûrî, *el-Câmiü'l-Müfid fi Sinâati't-Tecvid*, s. 205-206.

(ö.590/1193) gibi âlimlerin eserlerinden hareketle harflerin ses bölgeleri tespit edilmeye çalışılır. Bu bağlamda boğaz bölgesi, ağız boşluğu bölgesi, dil ucu alanları ve buna bağlı olarak telaffuz edilen harfler ve bunların da alt başlıklarında değerlendirilen birçok harf mahreçleri ele alınır.⁴⁶³

Boğaz bölgesinde üç mahreç olduğu ve toplamda yedi harfin bu alanda seslendirildiği söylenir. “hemze”, “he” ve “elif”in bu bölgede bulunduğunu ancak çıkış noktası olarak hangisinin göğse yakın veya uzak olduğu meselesinde ihtilaf dile getirilir. Örneğin Ebu'l-Hasen Ahfeş (ö.316/928) “Hemze”nin mahreç yerinin, boğaza en uzak bölge veya göğse en yakın bölge olduğunu söyler. Sırasıyla “he” gelir, akabinde ağız kısmına en yakın olarak “elif” gelir. Diğer bir rivayette ise “hemze” ve “he” mahreçlerinin aynı, yani göğse yakın olduğunu belirtilir. Sîbeveyh (ö.180/796) ise tespitinde, Ağız bölgesine uzaklık olarak önce “hemze”, daha sonra “elif” ve son olarak “he”nin bulunduğunu belirtir. Bu mahreç konusunda ihtilaf Dâni(ö.444/1052), Şâtibî (ö.590/1193) ve Sîbeveyh (ö.180/796) gibi âlimlerin tespitleri bağlamında etraflıca ele alınır.⁴⁶⁴

Bu bilgilerden sonra, Arap alfabesindeki 29 harfin herbiri için ayrı bir bab açılmış ve her harf etraflıca ele alınmıştır. Bu bablardan birkaçı zikredildiğinde diğer harflerde kullanılan metod anlaşılacaktır:

a.Bâbu'l-Hemze

Önce “hemze”nin göğse yakın boğaz bölgesi harflerinin ilki olduğu belirtilir. Özellikle bu harfin teleffuz edilmesinde karşılaşılabilecek zorluklara dikkat çekilir. Bu harfin çıkış noktasında fazla zorlama yapılmaması, yapıldığı takdirde hatalara sebebiyet verileceği söylenir. Aslında insanlar bu harfin kolay olduğunu düşünse de bunun böyle olmadığına da vurgu yapılır. Çünkü iki hemzenin yan yana gelmesi durumunda bazı hatalara rahatlıkla düşülebileceği örneklerle izah edilir. Daha sonra bu bab başlığında “fasıl” açılır ve burada kârînin dikkat etmesi gereken yerler

⁴⁶³ Senhûrî, *el-Câmiü'l-Müfîd fi Sinâati't-Tecvid*, s. 206-209. Konu ile ilgili bilgilere ayrıca bkz. Sıtkı Gülle, *Tecvid Dersleri*, s. 20-31.

⁴⁶⁴ Senhûrî, *el-Câmiü'l-Müfîd fi Sinâati't-Tecvid*, s. 209-211.

belirtilir. Örneğin “اُولقى”⁴⁶⁵, “اُنزل”⁴⁶⁶, “جاء امة”⁴⁶⁷ Kur’ân ayetlerinde, birinci “hemze” fetha, ikincisinin zamme olduğu ve yan yana geldiği durumlarda nefes kesme durumuyla karşılaşılabileceğine dikkat çekilir. Aynı şekilde “سما القى”⁴⁶⁸ ve “نشاء اصبناهم”⁴⁶⁹ âyetlerinde birinci “hemze” zamme, ikincisinin fetha, “الشهداء ان”⁴⁷⁰, “بالفحشاء اتقولون”⁴⁷¹ âyetlerinde birinci “hemze” kesre, ikincisinin fetha olduğu durumlarda telaffuza dikkat edilmesi gerektiği vurgulanır.⁴⁷²

Yukarıdaki örneklerde tahkik okuyuşlara yer verilmiştir. Senhûrî eserinde sadece tahkik okuyuşlara değil, farklı olan kırâat türlerinden de örnekler verir. İmam Nâfi, Ebû Amr ve Ebû Câfer kırâatında bulunan ءامنتم له⁴⁷³ kelimesinde ikinci hemzenin teshili veya teshil-med ile okunmasındaki örneğe vurgu yapar. Kur’ân’da “ومكر السيء”⁴⁷⁴ örneğinde hemze meksur olup, mâkabli şeddeli olursa, şedde, hemze ve kesrenin telaffuzunu etkileyeceği ve özellikle bu tür kelimelerin daha dikkatli okunması gerektiğine dikkat çeker. Hatta İmam Hamza’nın bu zorluğu gördüğünden dolayı burada “hemze”nin iskânıyla okuduğunu söyler.⁴⁷⁵

b.Bâbu’l-Ayn

Önce “ayın” harfinin mahreç bölgesi belirtilir. Akabinde bu harfin tilavet noktasında hemze ile karıştırılma ihtimalinden bahsedilir. “Ayn” harfinin telaffuzunun zor olduğu, hakkını verme noktasında ayrıca çaba sarfedilmesi gerektiği belirtilir. Kur’ân’da “ان تقع على الارض”⁴⁷⁶âyetinde olduğu gibi iki “ع” harfinin yan yana gelmesi durumunda bu iki harfin telaffuzunun zorluğuna işaret edilir. Öte yandan “ع” harfinin “واسمع غير مسمع”⁴⁷⁷ âyetinde olduğu gibi “ع” harfiyle bir arada

⁴⁶⁵ Kamer, 54/25.

⁴⁶⁶ Sâd, 38/8.

⁴⁶⁷ Mü’minûn, 23/44.

⁴⁶⁸ Hûd, 11/44.

⁴⁶⁹ Â’raf, 7/100.

⁴⁷⁰ Bakara, 2/282.

⁴⁷¹ Â’raf, 7/28.

⁴⁷² Senhûrî, *el-Câmiü’l-Müfid fî Sinâati’t-Tecvid*, s. 210-218.

⁴⁷³ Â’raf, 7/123.

⁴⁷⁴ Fâtır, 35/43.

⁴⁷⁵ Senhûrî, *el-Câmiü’l-Müfid fî Sinâati’t-Tecvid*, s. 214-220.

⁴⁷⁶ Hac, 22/65.

⁴⁷⁷ Nisâ, 4/46.

olması durumunda, telaffuzuna yine dikkat edilmesi gerektiği vurgulanır. Hatta bazı kurrâların bile bu hataları yaptıkları dile getirilir.⁴⁷⁸

Yine bu babda “*fasıl*” alt başlığıyla açılan kısımda “ع” harfinden sonra gelen “ها” harfinin tilavetinin kolay olmayacağı belirtilir. Örneğin “معهم” kelimesindeki “ها”nin “ح” harfiyle karıştırılarak “معهم” şeklinde okunabileceği uyarısında bulunulur. “فاعتدوا” örneğindeki “ع” harfi sakın kendisinden sonra da gelen harf “ت” olduğu takdirde yine “فاحتدوا” şeklinde tilavet edilerek hata yapılabileceği belirtilir.⁴⁷⁹

c. *Bâbu'd-Dâl*

Aynı şekilde “dâl” harfinin mahreç bölgesinin “ط”nın mahreciyle bir olduğu, kuvvetli ve “ط” harfi gibi şiddetinin olduğuna dikkat çekilir. “ع” harfinde olduğu gibi “dâl” harfinin de dikkat edilmediği takdirde “ت” harfiyle karıştırılabileceği ve hatta “مالك يوم الدين” ayetindeki “د” harfini “ت” şeklinde okuyan kurrâların varlığından bahsedilir. Akabinde “د” harfi sakın, kendisinden sonra harekeli “ت” geldiği takdirde idğam uygulandığı örnekler çerçevesinde izah edilir. Misal olarak “حصدتم”⁴⁸⁰ “وقد تعلمون”⁴⁸¹ “ولقد تركناها”⁴⁸² örnekleri verilir ve bütün imamların bu idğamı uyguladıkları söylenir. Yine “*Bâbu'd-dâl*” bölümünün alt başlığında bir fasıl açılır. Burada “د” harfinin telaffuzunun şekillendiği bazı durumlar ele alınır. Bu bağlamda örneğin “د” harfinden sonra “ا” gelmesi durumunda “د”ın ince okunması gerektiği belirtilir. “Dâl” sakın, kendisinden sonra “ن - ل - ق - ف - ر - خ - ح” harfleri gelirse, “د”ın tilavetinde noksanlık olabileceği, bu nedenle bu durumlarda bu harfin hakkını vermenin gerekliliği vurgulanır. Belirtilen her harf için âyetlerden örnekler verilir. “ح” harfi için “مدحورا”⁴⁸⁶, “ليدحضوا”⁴⁸⁴ “فكان من المدحضين”⁴⁸⁵ kelimeleri misal olarak verilir.⁴⁸⁷

⁴⁷⁸ Senhûrî, *el-Câmiü'l-Müfid fi Sinâati't-Tecvid*, s. 233-234.

⁴⁷⁹ Senhûrî, *el-Câmiü'l-Müfid fi Sinâati't-Tecvid*, s. 233-235.

⁴⁸⁰ Yusuf, 12/47.

⁴⁸¹ İsrâ, 17/8.

⁴⁸² Saff, 61/5.

⁴⁸³ Kamer, 54/15.

⁴⁸⁴ Sâffât, 37/141.

⁴⁸⁵ Kehf, 18/56.

⁴⁸⁶ İsrâ, 17/39.

⁴⁸⁷ Senhûrî, *el-Câmiü'l-Müfid fi Sinâati't-Tecvid*, s. 301-304.

Yine bu babda açılan ikinci fasılda, “د” in tekrarlanması durumunda, dile ağır gelebileceği belirtilir. “يُمددكم ربكم”⁴⁸⁸ “اشدد به ازرى”⁴⁸⁹ âyetlerinde “د” harfinin peş peşe gelip tekrarlanması durumunda yanlış tilavetten kaçınma noktasında uyarılarda bulunulur.⁴⁹⁰

d.Bâbu't-Tâ (ت)

Bu harfin mahreci “د” ile “ط” harflerinin mahreç bölgesidir. Bu harf “د” ve “ط” harflerine göre daha az kuvvetlidir. “ت” harfinden sonra “elif” geldiği takdirde terkik noktasında okuyuşa dikkat edilmesi gerektiği vurgulanır. Bununla ilgili “قالتا”⁴⁹¹, misalinin yanında “تامرون”⁴⁹², “تاكلون”⁴⁹³ gibi kelimelere de bu bağlamda örnek verilir. Yani buralarda Verş ve Ebû Cafer kırâatlarında mevcut olan ibdal okuyuşlara dikkat edilerek bu örneklere yer verilmiştir. Sakin “ت” harfinden sonra “ط” geldiği takdirde “وقالت طائفة”⁴⁹⁴ örneğinde olduğu gibi “ت” harfi “ط” ya idğam edilir. İstisna olarak “بيت طائفة”⁴⁹⁵ kelimesinde “ت” harekeli olduğu halde burada da idğamdan söz edilir. Ancak bu uygulamanın sadece Hamza ve Ebû Amr kırâatında olduğu ayrıca belirtilir.⁴⁹⁶

Yine bu bab altında açılan fasılda, “ت” harfinin “تتجافى”⁴⁹⁷ kelimesinde iki defa telaffuz edilmesi gerektiğinde veya “افتطمعون”⁴⁹⁹, “استطاع”⁴⁹⁸ gibi kelimelerde “ت” harfinin kendisinden sonra gelmesi durumunda “ت” harfinin telaffuzunun zor olacağı, son iki örnekte birçok kişinin “ط” harfiyle karıştırdığı söylenir.⁵⁰⁰

e.Bâbu'l-Ğayn

⁴⁸⁸ Âli İmrân, 3/125.

⁴⁸⁹ Tâhâ, 20/31. Diğer örnekler için bkz. Sebe', 34/32; Fâtur, 35/ 27; İsrâ, 17/6.

⁴⁹⁰ Senhûrî, *el-Câmiü'l-Müfid fi Sinâati't-Tecvid*, s. 304,305.

⁴⁹¹ Kasas, 28/23.

⁴⁹² Âli İmrân, 3/110.

⁴⁹³ Âli İmrân, 3/48.

⁴⁹⁴ Âli İmrân, 3/72.

⁴⁹⁵ Nisâ, 4/81.

⁴⁹⁶ Senhûrî, *el-Câmiü'l-Müfid fi Sinâati't-Tecvid*, s. 306-307.

⁴⁹⁷ Secde, 32/16.

⁴⁹⁸ Âli İmran, 3/97.

⁴⁹⁹ Bakara, 2/75.

⁵⁰⁰ Senhûrî, *el-Câmiü'l-Müfid fi Sinâati't-Tecvid*, s. 308-309.

Bu harf boğaz harflerinin ikincisi olup, mahreci “خ” harfinden önce yakın küçük dile yakın bölgedir. Bu harf, “خ” harfinden daha kuvvetlidir. Bu iki harfin mahreçleri birdir, sıfatları ise birbirine yakındır. Müellif eserinde “غ” harfinden sonra “ع”, “ق” veya bu harflere yakın mahreçteki harfin gelmesi durumunda kârinin ihfâ ve idğam türlerinden birini yaparak hataya düşebileceği uyarısında bulunur. “لا ترغ”⁵⁰¹ âyetinde “غ” harfinden sonra “ق”, “افرع علينا”⁵⁰² âyetinde “غ” harfinden sonra “ع” harfi geldiğinden dolayı “غ” harfinin telaffuzuna dikkat edilmesi gerektiği ve bu gibi yerlerde olası ihfa-idğam gibi hatalara düşülmemesi gerektiği konusunda uyarılarda bulunur. “ومن يبتغ غير الاسلام”⁵⁰³ burada iki “غ” harfinin yan yana gelmesi durumunda özellikle idğamdan kaçınılması, yine “وتغشى وجوههم”⁵⁰⁴ örneğinde “غ” harfinden sonra “ش” harfinin sıfatına dikkat edilmesi söylenir.⁵⁰⁵

f. Bâbu'l-Hı (خ)

Bu harfin mahreci, “غ” harfinin mahrecinden olup boğaz harflerinin üçüncüsü ve boğazın ağza en yakın noktasıdır. “واختار موسى”⁵⁰⁶ örneğinde “خ” harfinden sonra “ت”nin gelmesi durumunda “خ”nın “غ” harfine dönebileceği, bundan dolayı harfin açık bir şekilde telaffuz edilmesi gerektiği vurgulanır.⁵⁰⁷

Yukarıda 29 harften sadece “ء”, “ت”, “د”, “خ”, “ع” ve “غ” olmak üzere toplamda altı harf tetkik edilmiştir. Aslında diğer zikredilmeyen 23 harfte uygulanan metod, bu altı harften yola çıkılarak anlaşılabilir. Zira eserin harflerle ilgili bütün bablarında aynı metodu görmek mümkündür. Senhûrî önce sözü geçen harfin mahreç bölgesini tespit eder. Daha sonra diğer harflerle buluşması halinde uygulanacak idğam türlerini verir. Ancak bu bablarda dikkati çeken önemli bir nokta da, her harfin teleffuzunda karşılaşılabilecek hata ve zorluklara dikkat çekilmesidir. Örneğin yukarıda da örnekleri geçtiği üzere “ع” ve “ح” gibi mahreçleri zor harflerin peş peşe gelmesi veya bunların mahreçlerine yakın harflerle karşılaşması sonucunda, meydana

⁵⁰¹ Âl-i İmran, 3/8.

⁵⁰² Bakara, 2/250.

⁵⁰³ Âl-i İmran, 3/85.

⁵⁰⁴ İbrahim, 14/50.

⁵⁰⁵ Senhûrî, *el-Câmiü'l-Müfid fi Sinâati't-Tecvid*, s. 240-242.

⁵⁰⁶ A'râf, 7/155.

⁵⁰⁷ Senhûrî, *el-Câmiü'l-Müfid fi Sinâati't-Tecvid*, s. 242-243.

gelebilecek hatalı okuyuşlara dikkat çekilir. Hatta mahrecinde herhangi bir zorluk bulunmayan “د” ve “ت” harfinde bile doğru telaffuz edilmesi gerektiği vurgulanır.

5. Eserde Yapılan Çalışmanın Genel Değerlendirilmesi

Eser, tecvid ilmine dair konuları ele alan geniş bir yapıya sahiptir. Önce eserin varsa farklı nüshaları belirtilmiş, genel muhtevası hakkında bilgiler verilmiş, eserin konuları kısaca zikredilmiş ve önemli görülen konular ayrı başlıkta tetkik edilmiştir.

Tetkik edilen bazı eserlerde⁵⁰⁸ olduğu gibi burada da Senhûrî, Kur'ân ehlinin faziletleri, Kur'ân'ı öğrenmek ve öğretmenin önemi ve bu kişilerde bulunması gereken vasıflar gibi konuları anlatarak konuya giriş yapmıştır.⁵⁰⁹ Daha sonra harf-hareke arasındaki ilişki konusunda nahivcilerin tartışmaları, Arap alfabesindeki harfler ve bunlara ilave olarak değerlendirilen 6 zâid harf, Arap alfabesinde bulunup ta diğer dillerde bulunmayan harfler ve son olarak harflerin mahreçleri ve bunları tespit etme yöntemleri ele alınmıştır.⁵¹⁰ Eserin asıl muhtevasını oluşturan bölümde, Arap alfabesindeki 29 harf için birer bab açılmış ve buralarada söz konusu harfler için mahreci, idğam durumları vb. konular belirtilmiştir. Özellikle bu bablarda zikredilen harflerin başka harflerle bir araya gelmesi ya da tekrarlanması durumlarında kârinin dikkat etmesi gereken hususlar “fasıl” alt başlıklarında etraflıca izah edilmiştir.⁵¹¹

Bunlardan sonra son harflerin sıfatları ve bunları tespit yolları, sakin nûn ve tenvinin durumları, vakf halinde ravm ve işmamda hareketlerin durumları, vakf ve kısımları, hemze-i vasil ve hemze-i katı' ve medlerle ilgili konular uzun uzadıya anlatılır.⁵¹²

Yukarıda konuların kısaca açıklanmasından hareketle, eseri dört kategoride ele alındığını söylemek mümkündür. İlk olarak eserde Kur'ân'ın faziletinin, âyet ve hadislerle izahı anlatıldıktan sonra, harf-hareke ilişkisi hakkında nahivcilerin tartışmaları, mahreçlerin tespiti ve Arap alfabesi haricinde zâid harf olarak değerlendirilen 6 harf ele alınmıştır. Yine Arap alfabesinde 29 harfin her biri için

⁵⁰⁸ İbn Sellar, *Tabakâtü'l-Kurrâi's-Seb'a*, s. 7-22.

⁵⁰⁹ Senhûrî, *el-Câmiü'l-Müfid fi Sinâati't-Tecvid*, s.45-82.

⁵¹⁰ Senhûrî, *el-Câmiü'l-Müfid fi Sinâati't-Tecvid*, s. 106-206.

⁵¹¹ Senhûrî, *el-Câmiü'l-Müfid fi Sinâati't-Tecvid*, s. 214-347.

⁵¹² Senhûrî, *el-Câmiü'l-Müfid fi Sinâati't-Tecvid*, s. 347-465.

açılan farklı bablarda, ”Bâbu’l-Hemze”⁵¹³ “Bâbu’l-Ayn”,⁵¹⁴ “Bâbu’d-Dâl”,⁵¹⁵ “Bâbu’l-Ğayn”⁵¹⁶ gibi bazı başlıklar tespit edilmiştir. Nitekim bu örneklerden hareketle diğer zikredilmeyen harflerin yöntemi de anlaşılacaktır.

⁵¹³ Senhûrî, *el-Câmiü’l-Müfid fî Sinâati’t-Tecvid*, s. 214-218.

⁵¹⁴ Senhûrî, *el-Câmiü’l-Müfid fî Sinâati’t-Tecvid*, s. 233-235.

⁵¹⁵ Senhûrî, *el-Câmiü’l-Müfid fî Sinâati’t-Tecvid*, s. 301-305.

⁵¹⁶ Senhûrî, *el-Câmiü’l-Müfid fî Sinâati’t-Tecvid*, s. 240-242.

III. ÜÇÜNCÜ BÖLÜMDEKİ ESERLERİN VE H. 850-900 (M. 1446-1495) DÖNEMİNİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ

Bu dönemde tetkik edilen eserler Bikâî'nin *el-Kavlü'l-Müfid fi Sinâati't-Tecvidi* ve Senhûrî'nin *Kitâbü'l-Câmiu'l-Mufidi'dir*. Bu bölümde ele alınan her iki eserin tecvid sahasında kaleme alındığı görülür. Bu çalışmada da müelliflerin hayatlarına kısaca değinildikten sonra kırâat alanındaki çalışmaları ve bu sahaya olan katkıları özellikle belirtilmiştir.

Kur'ân'ın ilahi bir kitap olması, tilâvetinde de kendine özgü bir takım kuralları beraberinde getirmiştir. Hz. Peygamber Kur'ân'ı kayıt altına alırken yazım tekniklerini, kırâatını öğretirken de bazı kuralları göz önünde bulundurmuştur. Tecvid ilmi altında toplanan bu kurallar, pratik olarak Hz. Peygamber döneminde uygulanmıştır. Ancak sistemleşmesi daha sonraki dönemlerde gerçekleşmiştir.

Kırâat ilminde olduğu gibi tecvid ilmi de, Kur'ân-ı Kerim'in telaffuzuyla ilgili bir ilimdir. Tecvid ilminin Kur'ân'ın okunuşuyla var olması, bu ilmin köklerini vahyin başlangıcına götürmüş ve Kur'ân ilimlerinin ilki olarak kabul edilmesini sağlamıştır. Önceleri şifâhen nakledilen bu ilim, daha sonra tedvin edilerek birçok değerli eserler kaleme alınmıştır.

Bu dönemde incelenen eserlerden biri olan Bikâî'ye ait *el-Kavlü'l-Müfid fi usûli't-Tecvid'de*, tecvid konuları kısa bir şekilde belirtilmiştir. Diğer yandan beyitlerden yoğun şekilde istifade edilmiştir. İhfâ ve izhar harfleri, kamerî ve şemsî harfler verilirken hafızada daha kalıcı olması için beyitler verilmiştir. Bu harfler sıralanırken bazen bu beyitlerdeki her bir kelimenin ilk harfî, bazen de beyitte geçen bütün harfler dikkate alınmıştır. Hatta tecvid kurallarında var olan bazı ihtilafli konuların yanı sıra bazı tecvid kurallarının Kur'ân'da nerede geçtiğine dair bilgiler de beyitlerle izah edilmeye çalışılmıştır. Bütün bunlar, beyitlere sıkça başvurulduğunu gösteren durumlardır.

Bu eser risale formatındadır. Eserde dikkati çeken önemli nokta, tecvid kurallarının sadece İmam Asım'ın ravisi Hafs kırâatına göre değil, diğer mütevatir kırâat imamlarının okuyuşlarının da dikkate alınması olmuştur. Yani tecvid kuralları,

tek bir imama göre değil, birçok imamın kırâatları göz önünde bulundurularak, bütüncül bir yaklaşımla ele alınmıştır. Bu eser, ihtiva ettiği konular açısından zengin ve özgün bir yapıya sahipken, içerik ve örnekleri özet şeklindedir.

Yine tecvid sahasında kaleme alınmış diğer bir eser de, Senhûrî'nin *Kitabü'l-Câmiü'l-Müfid fi Sinaati't-Tecvidi'dir*. Bu bölümde incelen *el-Kavlü'l-Müfid'e* göre daha detaylı olan bu eserde tecvid alanındaki her konu etraflıca ele alınır. Bu yönüyle eser geniş bir yapıya sahiptir. Kur'ân'ın faziletlerine ve tecvid ilminin bazı meselelerine değinildikten sonra “elif”ten başlanarak “ye” harfine kadar Arap alfabesindeki her harfin mahreci ve uygulanabilecek tecvid kuralları belirtilir. Bu bağlamda her harfin ayrı başlıkta değerlendirilmesi tecvid alanındaki hemen her konuyu kapsamasını sağlamıştır. Başlıkta verilen söz konusu harfin, hangi harflerle karşılaştığında uygulanacak tecvid kuralları, bu kuralların hangi imamlar tarafından uygulandığı, Kur'ân'da nerelerde geçtiğine dair etraflıca bilgilere yer verilir. *el-Kavlü'l-Müfid'de* olduğu gibi burada da bazı istilahlar farklı kırâatlar bağlamında değerlendirilmiştir.

SONUÇ

Kur'ân âyetleri, Allah Teâlâ tarafından Hz. Peygamber'e farklı zaman ve şekillerde yirmi üç senede indirilmiştir. Hz. Peygamber, Kur'an âyetlerini insanlara açıklamıştır. Bu açıklamanın yanı sıra tilâvetine de ayrı bir önem vermiştir. Bu bağlamda Kur'ân'ın kolaylık ve zenginliğin ifadesi olan yedi harf ile okunmasına izin verilmiştir. Bu ruhsat neticesinde çeşitli kabileler ve okumaktan aciz olan kişiler Kur'ân'ı zorlanmadan okumuş ve öğrenmişlerdir.

Kur'ân'ın farklı kırâatları, Hz. Peygamber, sahâbe ve sonraki nesiller tarafından muhafaza altına alınmış ve günümüze kadar okunagelmıştır. Diğer yandan çeşitli kırâatları belirten yedi harfin mahiyetinin tam olarak bilinmemesi birçok âlimi meşgul etmiş ve bu alanda pek çok görüşlere yer verilmiştir. Ancak yedi harfin mahiyetine dair yapılan tartışmalar mütevatir kırâat vecihlerinin gelişimine engel olmamıştır. Çünkü bu mütevâtir kırâatlar nesilden nesile şifahen talim edilmiş ve tartışmalı olan konular bu çerçevede ele alınmamıştır.

Vahyin başlangıcında şifahen nakledilen kırâat ilmi, daha sonra kitaplara yazılmak suretiyle tedvin edilmiştir. Bu bağlamda İslam tarihinde, kırâat farklılıklarını konu alan ferşu'l-hurûf tarzında eserlerin yanısıra, kırâatta yedi harf konusu gibi tartışılabilen meselelerle ilgili eserler de kaleme alınmıştır. Yine kırâat ilmiyle alakalı Kur'ân'ın düzgün ve doğru okunabilmesi için belirlenen bir takım kuralları içine alan tecvid ilmine dair eserler ve kırâattaki isnad zincirlerini belirten tabakat kaynaklar da ele alınıp incelenmiştir.

Kur'ân kırâatı, nakle dayanan bir ilim olması sebebiyle bu ilmin hocaları, üstadlarından öğrendikleri şekilde öğrencilerine kırâatı arz ve semâ yoluyla öğretirler ve öğrenci-hoca isnad zinciri Hz. Peygamber'e kadar ulaşır. Birçok kurrâ ise kendi kırâatının isnadlarını belirlemek istemiş ve bunları tespit ederek kaleme almıştır. H. 8. yy'da kaleme alınan tabakat eserlerinde isnad zinciri sekiz yüz yıl önce yaşamış Rasûlullah'a kadar tesbit edilir. Bu tarihte yazılan bir eserin, mütevâtir kırâatların isnad zincirlerini, farklı tarikleri de kullanarak kaleme alması ve İslamiyetin ilk

yıllarında, Kur'ân kırâatının şifahen korunduğu göz önünde bulundurulduğunda, kırâattaki nakil ilminin önemi daha da iyi anlaşılacaktır.

Her ilimde olduğu gibi kırâat ilminde de anlaşılması zor, yoruma açık, mübhem konular oldukça fazladır. Bu konuların başında yedi harf, Osman Mushafı, kırâat adetleri ve bu bağlamda değerlendirilen mevzular gelir. Bu konuların ele alındığı bazı eserlerin soru cevap şeklinde olduğu göze çarpar. Çünkü tartışılan meselenin buna müsait olması, bu tür tartışmaların tek cümleyle izahı yapılamaması ve konu hakkında birçok yorumun varlığı bu tür eserlerde “kâle”, “kîle”, “mesele” gibi kavramların yoğun şekilde görülmesine sebebiyet verir.

Kırâatın tartışılabilen meselelerinde sıralanan rivayetlerin kuvvetlilik ve zayıflık yönüne bakılmaz. Ne kadar görüş varsa hepsi ayrı ayrı belirtilir. Ancak sağlam olan rivayetler ya ilk başta verilir ya da bütün bu rivayetlerin sonunda genel değerlendirmede bu görüşler etraflıca ele alınır. Zayıf olan rivâyetlerin geniş izahına yer verilmez.

Kur'ân'daki kırâat farklılıkları ya da ferşu'l-hurûf, kırâat imamlarının kendi uygulamalarından, okuyucunun farklı kırâatından ya da katiblerin hatalı yazımından ortaya çıkmış bir durum değildir. Bu tamamen sahâbenin Kur'ân kırâatını nakil, sekiz, teshil, imâle ya da bazı kelimelerdeki hareke farklılıklarını büyük bir ciddiyetle öğrenip uygulamaları ve kendilerinden sonraki nesillere aynı şekilde öğretmelerinden kaynaklanan bir durumdur. Aynı şekilde bazı kelime kalıplarındaki farklı okumalar da kırâat imamları ya da kurrânın kendi inisiyatifiyle değil, kırâatı nakil yoluyla öğrendikleri şekilde okumalarından kaynaklanmaktadır.

Kırâatların pratik yönünü gösteren ve kırâat ihtilaflarını ele alan ferşu'l-huruf tarzındaki eserlere her dönemde rastlamak mümkündür. Yukarıda belirtilen bazı durumlar neticesinde bu tarz eserlerde mübhem, yoruma açık ihtilaflar değil, sadece kırâat farklılıkları ele alınır. Bu tür eserler yedi mütevâtir kırâatı, on kırâatı ya da on dört kırâatı tespit etmeye yöneliktir.

Ferşu'l-hurûf tarzındaki kitapların hangi kırâatları konu edindiği ayrı bir öneme sahiptir. İkinci bölümde incelenen eserlerden birinde yedi imamın mütevâtir

kırâatı haricinde Ebu Câfer, Şeyh Yakup, Halef-ü Âşir, İbn Muhaysın, A'meş ve Hasen el-Basrî'nin kırâatları, diğerinde ise bu sayılanlarla beraber yedi mütevâtir kırâat ve Yezîdî'nin kırâatı olmak üzere toplamda on dört kırâat incelenmiştir. On imam haricindeki diğer dört imamın kırâatı şazz olarak telakki edilmektedir. Aslında şazz olarak telakki edilen kırâatların bu dönemlerde gündemde olması, bu kırâatların okunduğunun ve canlılığını koruduğunun göstergesi olarak nitelenebilir.

Ferşu'l-hurûf tarzındaki eserler genel olarak dört başlıkta ele alınır. Birinci bölümde mükaddime, "zikru'l-esânid" olarak bilinen ikinci bölümde imamlar, râviler ve tariklerin Hz. Peygamber'e ulaşan isnad zincirleri, üçüncü bölümde kırâattaki usul kısmına ait terimler ya da genel kâideler, dördüncü bölümde ise Fatiha Sûre'sinden başlanarak Nas Sûre'sine kadar bütün kırâat farklılıkları belirtilir. İkinci bölümde incelenen eserlerde olduğu gibi bu metod ve kalıbı ferşu'l-hurûf tarzındaki hemen her eserde görmek mümkündür.

Kur'ân'ı Kerim'in okunmaya başladığı ilk dönemlerde tecvid kurallarına uyulmakla beraber, sistematik olarak bu kurallar mevcut değildi. Bu ilim, daha sonra tedvin edilmiş ve kırâat literatüründe yer almaya başlamıştır. Tecvid ilminin konusu ise Kur'ân'ın harfleri ve bu harflerden oluşan kelimelerdir. Diğer bir ifadeyle Kur'ân'ın lafızlarını meydana getiren harflerin mahreç ve sıfatları tecvid ilminin konusudur.

Kur'ân'ın sıradan bir Arapça metni olmayıp Allah kelamı olması, okunmasına da ayrı bir önem verilmesini sağlamıştır. Bu bağlamda kaleme alınan tecvid eserleri bu önemi gösterir. Her dönemde olduğu gibi araştırmamız dahilinde olan tarihlerde de, tecvid konularını ele alan eserler kaleme alınmıştır.

Tecvid konularında bazı harflerin birbirleriyle karşılaşmalarıyla farklı türde okuyuşlar uygulanabilir. Bu harflerin daha kolay ve sistematik bir şekilde ezberlenmesi için beyitlerden yoğun şekilde istifade edilebilir. Üçüncü bölümde incelenen eserlerde de bu yöntemi görmek mümkündür. Verilen beyitlerdeki kelimelerin ya ilk harfleri ya da kelimelerdeki bütün harfler göz önüne alınarak belirtilmek istenen harfler sıralanmış olur.

Bu dönemde kaleme alınan tecvid eserlerindeki en önemli özellik, kuralların tek bir imamın kırâatına göre değil, daha çok on mütevâtir kırâat çerçevesinde ele alınmasıdır. Bu durum tecvid kurallarının daha geniş ve detaylı bir şekilde incelenmesini sağlamış ancak kolay bir şekilde anlaşılmasını zorlaştırmıştır. Öte yandan günümüzde yazılan tecvid eserleri, müslümanlar arasında yaygın kırâat olan Âsım'ın ravisi Hafs'ın rivayeti göz önünde bulundurularak kaleme alınması ve birçok kişinin farklı kırâattaki uygulamalara vakıf olmaması tecvid konularının bu tür klasik eserlerdeki takibini zorlaştırmıştır. Aynı şekilde medd-i muttasıl veya munfasıl olarak bilinen tecvid kurallarının bu eserlerde farklı isimlerle ifadesi de gözlemlenmektedir. Dolayısıyla bu tecvid eserleri ancak kırâat alanında belli bir ihtisas düzeyinde olan kişilerin anlayabileceği bir tarzdadır.

Aynı dönemlerde kaleme alınan eserler ve müelliflerin münasebetlerini görmek de mümkündür. Kabakabî (ö. 849/1445) ve Bikâî (ö. 885/1480)'nin İbnü'l-Cezerî'yi kendi hocaları olarak bildirmeleri, İbnü'l-Kâsîh (ö.801/1398)'in, Kabakabî'nin hocası olması, bu durumu göstermektedir. Aynı şekilde bu münasebet eserlerde daha yoğundur. Kabakabî'nin, hocası İbnü'l-Kasîh'ın *Mustalahu'l-İşârât*'ını nazmetmesi ve eserlerinde *en-Neşr*'den faydalanması yine bu gerçeği yansıtmıştır.

Kırâat ilmi çerçevesinde kaleme alınan eserler büyük titizlikle yazılmış ve konularına göre farklı metodlar kullanılmıştır. Özellikle kırâat ilmine dair bu eserlerin birçoğu günümüze kadar ulaşmış ancak üzerlerinde ciddi çalışmalar yapılmamıştır. Bu durum ilim dünyası adına büyük bir kayıp olmuştur. Ancak araştırılmayı bekleyen birçok değerli eser halen kütüphanelerde incelenmeyi beklemektedir.

Tetkik edilen her bir eser kendi başına tez konusu olabilecek yeterlikte ve zenginliktedir. Ancak yine de tetkik edilen eserlerde kırâatın farklı konularının ele alınması ve özet niteliğinde olması sebebiyle çalışmamız, kırâat kaynakları hakkında genel bir çerçevenin oluşmasına katkı sağlamıştır.

Bibliyografya

Akseki, Ahmet Hamdi, *Namaz ve Kur'an*, haz. Halil Altuntaş, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012.

Altıkulaç, Tayyar, "İbnü'l-Cezerî", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, 1999.

_, "Nâfi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, 2006.

_, "Ebû Ca'fer", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)* İstanbul, 1994.

_, "Bezzî", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, 1994.

_, "İbnü'l-Cezerî", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, 1999.

Atraş, Ahmet Said, *Tarihu'l-Kirâat ve'l-Kurrâ ve Cuhûduhum fi'l-Kirâe*, Dâru'l-İman, İskenderiye, 2008.

Bağdâdî, İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin*, trc. ve tsh. Kilisli Rıfat Bilge, Mahmut Kemal İnal, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995.

Baş, Erdoğan, *Kur'an'ın Üslûbu ve Tekrarlar*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2003.

Bermâvî, İlyas b. Ahmed Hüseyin b. Süleyman, *İmtâu'l-Fudelâ bi-Terâcimi'l-Kurrâ*, Dâru'n-Nedveti'l-Alemiyye, Medine, 2000.

Bikâî, Ebü'l-Hasen Burhâneddin İbrahim b. Ömer (ö. 885/1480), *el-Kavlü'l-Müfid fi Usûli't-Tecvid*, thk. Hayrullah eş-Şerif, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1995.

Birişik, Abdulhamit, *Kirâat İlmi ve Tarihi*, Emin Yayınları, Bursa, 2004.

_, "Kirâat", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara, 2002.

Brockelmann, Carl, *Geschichte der Arabischen Literatur, Tarihi'l-Edebi'l-Arabî*, Arapçaya çev. Mahmut Fehmi Hicazî, Dar-u Heyeti'l-Mısriyye, Mısır, 1995, VII, 41.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (ö. 256/870), thk: Muhammed Dib el-Buğa, Dâru İbni Kesir, Dimaşk, 1993.

Buladı, Kerim, *"Maide-i Kur'an" Kur'an Sofrası*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2009.

Bulkîni, Ebu'l-Fazl Celâlüddin Nâsır b. Sâlih (ö. 824/1421), *Mevâkiu'l-Ulûm ve Mevâkiu'n-Nucûm*, thk. Enver Mahmut el-Mursî Hattâb, Dâru's-Sahâbe li't-Tûras, Mısır, 2007.

Çağıl, Necdet, *Kur'an Belâgati ve Fonetigi Yönünden Kirâatlar*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, doktora tezi, Erzurum, 2002.

Çakan, İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Usûlü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007.

- Çanga, Mahmut, *Kur'ân-ı Kerim Lugatı*, Timaş Yayınları, İstanbul, 1991.
- Çimen, Abdullah Emin, *Hafızlık Tarihi ve Türkiye'de Hafızlık Kurumunun İşlevselliği*, İstanbul, 2010.
- Çetin, Abdurrahman, *Kur'ân Kırâatında Musikinin Yeri*, Uludağ Üniversitesi Dergisi, Bursa, 1998, sayı: 7.
- „*Kırâat ve Tecvid İlimleri Bibliyografyası*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Bursa, 1998, sayı: 2.
- „*Kırâatların Tefsire Etkisi*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2012.
- „*Yedi Harf ve Kırâatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2010.
- Çörtü, Mustafa Meral, *Sarf-Nahiv Edatları*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005.
- Dağ, Mehmet, *Geleneksel Kırâat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, İsam Yayınları, İstanbul, 2007.
- Deliser, Bilal, *Zerkeşî ve Kur'ân İlimindeki Yeri*, Ankara Üniversitesi Temel İslam Bilimleri, Ankara, doktora tezi, 2004.
- Demirci, Mustafa, *Tefsir Usûlü*, Marmara Üniversitesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007.
- „ *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2009.
- Dimyâtî, Şehâbüddin Ahmed b. Muhammed Abdulganî, (ö. 1117/1705) *İthâfu Fudelaî'l-Beşer fi'l-Kırâati'l-Erbeate Aşer*, thk. Şeyh Enes Mahra, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan, 2011.
- Gülle, Sıtkı, *Tecvid Dersleri*, Huzur Yayınevi, İstanbul, 2000.
- Gürkan, Menderes, “Zerkeşî”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, 2013.
- Habeş, Muhammed, *el-Kırââtü'l-Mütevâtira*, Daru'l-Fikr, Dimeşk, 1999.
- Hamevî, Ahmed b. Ömer b. Muhammed b. Rıza (ö. 791/1388), *el-Kavâidü ve'l-İşâratü fi Usûli'l-Kırâat*, thk. Muhammed Hasan el-Bekkar, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 1986.
- İbnu'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed (ö. 833/1429), *Ğâyetü'n-Nihâye fi Tabakâti'l-Kurrâ*, Neşr, Gothelf Berstraesser, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1982.
- „*en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, Muhammed ed-Dabbâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Mısır, ts.
- „*Tayyibetü'n-Neşr fi Kırâati'l-Aşr*, thk. Muhammed ed-Dabbâ, Matbaatu Mustafa el-Bâbi, Mısır, 1950.

„*Müncidü'l-Mukriîn ve Mürşidü't-Tâlibîn*, thk. Ali b. Muhammed İmran, Dâru Âlemi'l-Fevâid, Mekke, 1998.

İbnü Mücahid, Ebûbekir Ahmed b. Musa b. el-Abbas et-Temîmî (ö. 324/936), *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kirâât*, Dâru'l-Maârif, Kâhire, 1980.

İbn Sellar, Eminüddin Abdulvehhab b. Yusuf b. İbrahim, *Tabakâtü'l-Kurrâi's-Seb'a*, thk. Ahmet İnâye, Dâru'l-Küttâbi'l-Arabî, Beyrut, 2005.

İbnu'l-Kâsîh, Ebu'l-Bekâ Nureddin Ali b. Osman b. Muhammed (ö. 801/1398), *Mustalahu'l-İşârât fi'l-Kirâatiz-Zevâidi'l-Mervîyye ani's-Sikat*, thk. Atiyye b. Muhammed el-Vehibî, Amman, 2006.

İsyûbî, Muhammed b. Ali b. Adem, *Şerhu Elfîyyeti's-Suyûtî fi'l-Hadis*, Mektebetü'l-Gurabâi'l-Eseriyye, Medine, 1993.

John Penrice, *Kur'an Sözlüğü*, çev. Ömer Aydın, İşaret Yayınları, İstanbul, 2010.

Kabakabî, Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Halil b. Ebû Bekr (ö.849/1445), *İzâhu'r-Rumûz ve Miftâhu'l-Kunûz*, thk. Ahmed Halid Şükrü, Daru Ammâr, Umman, 2003.

Kâdî, Abdulfettah Abdulğani, *el-Budûru'z-Zâhira fi'l-Kirâati'l-Aşri'l-Mütevâtira*, thk: Mustafa el-Bâbî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyye, Beyrut, 1981.

Kandemir, M. Yaşar, “Bulkîni”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, 1992.

Kara, Necati, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, doktora tezi, Van, 1994.

Karaçam, İsmail, *Kur'an-ı Kerim'in Nuzûlü ve Kirâati*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, İstanbul, 1998.

Kastallânî, Şehabüddin Ahmed b. Muhammed (ö.923/1517), *Letâifü'l-İşârât li Funûni'l-Kirâat*, thk. Âmir Osman, Dr. Abdussabur, İhyâit-Türâsi'l-İslami, Kâhire, 1972.

Katib Çelebî, Mustafa b. Abdillâh, *Keşfü'z-Zunûn*, tsh. M. Şerafettin Yaltkaya, Rifat Bilge, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, 1941.

Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1984.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed (ö. 671/1273) , *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, Daru Kutubi İlmiyye, Beyrut, 1992.

Mertoğlu, Mehmet Suat, “Suyûtî” *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara, 2002.

Muhtar, Fevzî en-Neâl, *Mevsuâtu el-Fâzi'l-Kur'âniyye*, Dâru't-Turâs, Haleb, 2003.

Müslim, Ebu'l-Hayr Müslim b. el-Haccac el-Kuşeyrî en-Nisabûrî (ö. 261/874), *el-Câmi's-Sahih*, Dâru'l-Mârif, Beyrut, 1999.

Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Ali (ö. 303/924), *Sünen-i en-Nesâî*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, Beyrut, 1988.

Neşşar, Sirâcüddin Ömer b. Kâsım (ö.938/1531), *el-Budûru'z-Zâhira fi'l-Kırâati'l-Aşri'l-Mütevâtira*, thk. Ahmed İsa, Vizâretü'l-Evkâf, Katar, 2008.

Nevizade, Ataullah Efendi (ö. 1045/1635) *eş-Şekâiku'n-Numaniyye ve Zeyilleri*, neş. Abdülkadir Özcan, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989, I, s. 86.

Öğmüş, Harun, *Kur'an'ın Sihhati Bağlamında Kırâat Farklılıklarının Değerlendirilmesi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, İstanbul, 2010.

Özel, Mustafa, *Kur'an ve Tefsir Sözlüğü*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2006.

Pakdil, Ramazan, *Ta'lim Tecvid ve Kırâat*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013.

Pâluvî, Hamit b. Hâce Abdulfettah, *Zübdetü'l-İrfan*, Hanefiye Kitabevi, Fatih, Yayın tarihi yok.

Râğıb el-İsfahânî, *Mufredâtu elfâzi'l-Kur'an*, thk. Safvan Adnan Dâvudî, Dâru'l-Kalem, Şam, 2002.

Ruşdî, Muhammed Bessam ez-Zîn, *Mucemu'l-Mufehres li Meâni'l-Kur'âni'l-Azim*, Dâru'l-Fikr, Şam, 1995.

Sarı, Mehmet Ali, "Âsım", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, 2001.

Senhûrî, Zeynuddin Ebu'l-Feth Câfer b. İbrahim (ö. 894/1488), *el-Câmiü'l-Müfid fi Sinâati't-Tecvid*, thk. Muhammed et-Tâhirî, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2010.

Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (ö.911/1505), thk: Mustafa Dib el-Buğa *el-İtkan fi Ulûmu'l-Kur'an*, İbn Kesir Yayınları, Şam, 2006.

„*Tefsîru'l-Celâleyn*, İbn Kesir Yayınları, Beyrut, 2005.

Şenel, Abdulkadir, "Kastallân", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, 2001.

Taberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö. 310/992), *Camîu'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin, Dâru Âlemi'l-Kütub, Riyad, 2003.

Temel, Nihat, *Kırâat ve Tecvid İstilahları*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009.

Türker, Ömer, "Neşşâr", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, 2007.

Ünal, Mehmet, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, Fecr Yayınları, Ankara, 2005.

Yıldırım, Suat, "Bikât", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, 1999.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsuddin Muhammed, (ö.748/1348)'nin *Marifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr ale't-tabakat ve'l-A'sar*, thk. Tayyar Altıkulaç, Diyanet Vakfı İslam Araştırmalar Merkezi, İstanbul, 1995.

Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh (ö. 794/1391), *el-Burhân fî Ulûmu'l-Kur'ân*, neşr. Mustafa Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-Fîkr, Beyrut, 1980.

Zirikli, Hayrettin (ö. 1396/1976) *el-Alâm: Kâmûsu Terâcimi li-Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ*, Daru'l-İlmi li'l-Melâyin, Beyrut, 1984.

